ବୃହତ୍

ମହାକବି କାଳିଦାସ କଥାରହସ୍ୟ

—ସଂଗ୍ରାହକ—

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶ୍ରୀ ଦୟାନିଧି ଖଡ୍ଗରତ୍ନ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

ପ୍ରକାଶକ—ଶ୍ରୀ ହରିହର ଖଡ୍ଗରତ୍ନ

ପ୍ରଗତି [illegible] ସଂଘ, [illegible]

[illegible] ଗାର

ନଂ ....

ତା ....18.7.76....

ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ—ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର

ପ୍ରୋପ୍ରାଇଟର—ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାଧର ସାହୁ

ଅଲିଶାବଜାର, କଟକ-୨

ଫୋନ୍ ନଂ-୨୪୭୯୬

ମୂଲ୍ୟ—ଟ ୩-୦୦ ତିନିଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ବୃହତ୍

କାଳିଦାସ କଥା ରହସ୍ୟ

ବା ଜୀବନ ରହସ୍ୟ

ନଂ ... 12645
ତା ... 12.2.26

କ୍ଷତ୍ରିୟ ଔରସ ଜାତ ପୁତ୍ର ବଳିଷ୍ଠ ବା ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ହେଲେ ଓ ରାଜା, ମହାରାଜା, ଯୋଦ୍ଧା ଓ ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ପରାଜୟ କଲେ ସେମାନେ ବୀରପୁତ୍ର ବୋଲନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଔରସ ସମ୍ଭୂତ ପୁତ୍ର ବିଦ୍ୱାନ, କବି, ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରଭୃତି ହେଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ବରପୁତ୍ର କହନ୍ତି । କାଳିଦାସ ବରପୁତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମହାକବି ଓ ମହାପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଶତାବ୍ଦୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁଇହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ କାଳିଦାସ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ନଗରରେ ନିରଞ୍ଜନ ତର୍କରତ୍ନଙ୍କ ଔରସରେ ଶାଣ୍ଡିଲ୍ୟଗୋତ୍ରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କେହି କେହି କହନ୍ତି କାଳିଦାସ ଉଜ୍ଜୟିନୀନଗରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପୌଣ୍ଡ୍ର ଗ୍ରାମସ୍ଥ ଭୃଗୁଗୋତ୍ର ସମ୍ଭୂତ ସଦାଶିବ ନ୍ୟାୟବାଗୀଶଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସ ନିରଞ୍ଜନ ତର୍କରତ୍ନଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିବାର ବହୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

କାଳିଦାସ ଶୈଶବ କାଳରେ ଅତିଶୟ ଦୁଷ୍ଟ ଥିଲେ । ଲେଖା ପଢ଼ା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅଣୁମାତ୍ର ଶ୍ରଦ୍ଧା ବା ଅନୁରାଗ ନ ଥିଲା । କ୍ରୀଡ଼ା କୌତୁକ ଓ କଳହାଦିରେ ସଦାସର୍ବଦା ରତ ଥାଇ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ସମ୍ଭୋଗତ ସମୟକୁ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ । କାଳିଦାସଙ୍କ

ପିତା ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରାମସ୍ଥିତ ଏକ ପାଠଶାଳାରେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟା ଅଧ୍ୟୟନ କାରଣେ ପ୍ରବେଶ କରାଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସ ସୁଦୀର୍ଘକାଳ ପାଠଶାଳାକୁ ଗମନାଗମନ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ସୁଦ୍ଧା ହେଲାନାହିଁ । ପାଠଶାଳାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ତ ଦୂରର କଥା, କିନ୍ତୁ ଅପରାପର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ସହିତ କଳହ, ଦ୍ୱନ୍ଦ, ଦଙ୍ଗାହେଙ୍ଗାମା ଓ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଏ ସବୁ ହେଲା ଦାସଙ୍କର ମନୋମୁଖୀ ଅଧ୍ୟୟନ । ଏହି ନ୍ୟାୟ ବୁଝିବା ହେଲା ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ବ୍ୟବସାୟ । ଏହି ବିଲକ୍ଷଣ ହେତୁ ସେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କଠାରୁ ଅନେକ ଶାସ୍ତିପାଆନ୍ତି ।

ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଅଭିଭାବକମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କର ଏହି ଦୁର୍ବ୍ୟବହାରରେ ଅସନ୍ତୋଷ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପିତାମାତାଙ୍କ ନିକଟରେ ପୁତ୍ରର ଅନୁଚିତ ଦୁର୍ବ୍ୟବହାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆପତ୍ତି ଅଭିଯୋଗ କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ପୁତ୍ରର ଦୁର୍ବ୍ୟବହାରରେ ପିତାମାତା ମନେ ମନେ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଛାତ୍ର ଓ ତାଙ୍କ ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କୁ ସୁମିଷ୍ଟ ସମ୍ଭାଷଣ କରି ହସ୍ତ ସମ୍ପୁଟିତ ଭାବେ ନମ୍ରତାର ସହିତ ବିଦାୟ ଦେଇ ପୁତ୍ରକୁ ଡାକି ଅନେକ ପ୍ରକାର ସଦୁପଦେଶ ଦିଅନ୍ତି । ହେଲେ କଣ ହେବ ॥ ପ୍ରବାଦ ଅଛି—

"ତେନ୍ତୁଳି ସର୍ବଦା ବାଙ୍କ, ଚନ୍ଦ୍ର ବାଙ୍କ ଦିନେ ଦିନେ ।
ଗୁଣବନ୍ତେ ଧନୁର୍ବାଙ୍କ, ମୂର୍ଖ ବାଙ୍କ ସଦାଦିନେ ॥"

ସମସ୍ତେ ତ ପ୍ରକୃତି ଗୁଣରେ ଆବଦ୍ଧ । ଯେପରି ତେନ୍ତୁଳିଫଳ ବୃକ୍ଷରୁ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇ ଆସିବାମାତ୍ରେ ବାଙ୍କ ହୋଇଆସେ, ଚନ୍ଦ୍ରମା କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ପ୍ରତିପଦଠାରୁ ଅମାବାସ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଙ୍କ ହୋଇ ଆସି ଆସି ଶେଷରେ ବିଲୀନ ହୁଏ, ମାତ୍ର ଶୁକ୍ଲପକ୍ଷରେ ପୁଣି ଚନ୍ଦ୍ର ସକଳ

ଆସେ, ଧନୁଟିରେ ଗୁଣ ଚଢ଼ାଇଲେ ବାଙ୍କ ହୁଏ, ଗୁଣ ଗୁଡିଲେ ଧନୁ ସଳଖି ଯାଏ, କିନ୍ତୁ ମୂର୍ଖ କଦାପି ସଳଖେ ନାହିଁ । ସେ ସବୁ ସମୟରେ ବାଙ୍କ ହୋଇଯାଏ । ସେ ସଳଖେ କିପରି ?

ପୂର୍ବଜନ୍ମର କୌଣସି ବାସନା ଥିଲେ ସଳଖିଯାଏ । ତେବେ କାଳିଦାସ ସେ ସୁବାସନାଭୋଗୀ ସତ୍କର୍ମୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ । ହେଲେ କଣ ହେବ, ବର୍ତ୍ତମାନ ନୁହେଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ କୁକୁର ଲାଙ୍ଗୁଳକୁ ଦୀର୍ଘକାଳ ନଳରେ ଭର ରଖିଲେ ସେ ଯେପରି ବାଙ୍କ, କାଳିଦାସ ମଧ୍ୟ ସେହି ଭଳି ବାଙ୍କ । ତାଙ୍କ ପିତାମାତା ଆଉ କଣ କରିବେ । ଜନ୍ମ ଦେଇଛନ୍ତି, କର୍ମରେ ତ ଭାଗୀ ନୁହନ୍ତି । ପିତାମାତା ନିଜ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅନୁସାରେ ପୁଅକୁ ନାନାପ୍ରକାର ସଦୁପଦେଶ ଓ ଇତିହାସ, ଭୂଗୋଳ, ଭାଗବତ ଆଦି ପୌରାଣିକ ଜ୍ଞାନତତ୍ତ୍ୱମାନ ଶୁଣାନ୍ତି । ଶୁଣାଇଲେ କଣ ହେବ ? କାଲ ଆଗରେ ମୂଳା ଦେଖାଇଲେ ଯେପରି କାଳିଦାସଙ୍କ ଆଗରେ ଜ୍ଞାନ ବୁଝାଇବା ସେହିପରି । ପିତାମାତାଙ୍କ କଥା କାଳିଦାସଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ କର୍ଣ୍ଣ ଗୁହାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ବାମକର୍ଣ୍ଣ ଗୁହା ଦେଇ ବାହାରିଯାଏ ।

ଯଦିଚ ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟ ଦାସଙ୍କ ଏତାଦୃଶ ଆଚରଣରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଦାସଙ୍କୁ ଆକଟିବା ପାଇଁ ତିରସ୍କାର ବାକ୍ୟ ତାଙ୍କୁ କହନ୍ତି, ତେବେ ଦାସେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ଦେଇ ପ୍ରତିଶୋଧ ନଅନ୍ତି । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ବେତ ପ୍ରହାର ଦେଇ ଗୁରୁ ମହାଶୟଙ୍କୁ ଅଶ୍ଳୀଳ ବାକ୍ୟ କହି ପଳାୟନ କରନ୍ତି । ଛାତ୍ରମାନେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ନେଇ ଧରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଗାମୀ ହେଲେ କାଳିଦାସ ଘରବେଗରେ ଛୁଟି ଯାଇ ଦୁରସ୍ଥିତ କୌଣସି ଉଚ

ବୃକ୍ଷରେ ଆରୋହଣ କରନ୍ତି । ଅନୁସରଣକାରୀ ଛାତ୍ରମାନେ ବୃକ୍ଷରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିବାକୁ ଦାସଙ୍କୁ କହନ୍ତେ, ସେ ବୃକ୍ଷରୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ି ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଧମକ ଦଅନ୍ତି । ତେଣୁ ବାଳକମାନେ ଏ ଗୋଟାଏ ମହାମୂର୍ଖ ଜନ୍ତୁ ସେଠାରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରି, ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଜଣାନ୍ତି ।

ଏକଦା ବାଳକମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଧରି ନେଇ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ କରିବାକୁ ମନରେ ପାଞ୍ଚି, କାଳିଦାସ ଚଢ଼ିଥିବା ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ବସି ରହିଲେ । ଦାସଙ୍କର ମହାବିପତ୍ତି ପଡ଼ିଲା । ସେ ଭାବିଲେ ଏ ବାଳକମାନେ ତ ଏଠାରୁ ଯିବେନାହିଁ, ମୁଁ କିପରି ବୃକ୍ଷରୁ ଓହ୍ଲାଇବି ? ତହୁଁ ଦାସେ ମନେ ମନେ ଗୋଟିଏ ଉପାୟ ପାଞ୍ଚି, ସେହି ବୃକ୍ଷ ଶିଖରେ ବସି ସେମାନଙ୍କ ଉପରକୁ ମଳମୂତ୍ର ତ୍ୟାଗ କଲେ । ତହୁଁ ବାଳକମାନେ ସେଠାରୁ ପଳାୟନ କରି ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟଙ୍କୁ ଏ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଜଣାଇ ଦେଲେ । ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟ ଦାସଙ୍କ ପିତାଙ୍କୁ ଡାକି ତାଙ୍କ ହାଜରୀ ବହିରୁ ଦାସଙ୍କର ନାମ କାଟିଦେଲେ ।

ଏଇଭଳି ଅନର୍ଥକ ଉପଦ୍ରବ ହେବା ଦାସଙ୍କ ପିତା ତାଙ୍କୁ ଆଉ କୌଣସି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ପଠାଇଲେ ନାହିଁ । କାଳିଦାସ ମନ ସୁଖରେ କ୍ରୀଡ଼ା ପ୍ରଭୃତି ଚରିତାର୍ଥ କରିବାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲେ । ନଈ ପୋଖରୀରୁ ମାଛ ଧରିବା, ନଈ ପହଁରିବା କୂଅରେ ପଶିବା, ଗଛ ଚଢ଼ିବା, ଡୁ ଡୁ ଖେଳିବା ହେଲା ତାଙ୍କର ନିତିଦିନିଆ କାମ । ଏହାଛଡ଼ା କଳହ, ଦୁଷ୍ଟାମି, ଭୈରବୀ ତହାନ୍ତ ହେଲା ଦାସଙ୍କର ନିତିକର୍ମ । ଏହି ମନ୍ଦ ଆଚରଣ ହେତୁ ଦାସେ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ନଗରବାସୀଙ୍କର ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପାତ୍ର ହୋଇଗଲେ ।

ଦାସଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ଯଜମାନୀ ବ୍ୟବସାୟ ଥିଲା ରୋଜଗାରର ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା । ସେ ପୌରୋହିତ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବାରୁ ନଗରବାସୀ ତାଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଦର କରନ୍ତି ଓ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଏକ ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ମାନି ଆସୁଥାନ୍ତି । ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେ ଶ୍ରୋତ୍ରିୟ, ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ, ନ୍ୟାୟ, ତର୍କ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ନିପୁଣ ଓ ବେଦବିଦ୍ୟାରେ ବହୁ ପାରଦର୍ଶୀ ଏବଂ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି । ସଭା ସମିତିରେ ବହୁ ପ୍ରକାର ଭାଷଣ ଦେଇ, ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚା କରି, ନ୍ୟାୟ ପୁରାଣାଦିରୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବୁଝାଇ, ଲୋକମାନଙ୍କର ମନ ମୁଗ୍ଧକରି କିଛି କିଛି ଧନ ଉପାର୍ଜନ ଦ୍ୱାରା ନିଜର ଜୀବିକାନିର୍ବାହ କରନ୍ତି । କଥାରେ କହନ୍ତି—ସ୍ୱସ୍ତି ଧନଂ ତ ନିର୍ଦ୍ଧନଂ । ସ୍ୱସ୍ତି ଧନ ତ ଟିକିଏ ରହେନାହିଁ, ଯା' ହେଉ ଗୃହବ୍ୟୟ ଚାଲି ଯାଏ । ମାତ୍ର ନିତି ଆଣି ନିତି ଖାଇବା ହେଉଛି ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର କପାଳ ଲେଖା । କଥାଚ୍ଛଳରେ ଜଣେ ସଙ୍ଗୀ—ପୁଅଙ୍କ କଥା ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟଙ୍କ ମନେ ପକାଇ ଦେବାରୁ ପୁରୋହିତେ କପାଳରେ ହାତମାରି କହିଲେ କି, କୁଳ ବୁଡ଼ିଲାବେଳକୁ ଘୋଡ଼ାମୁହାଁ ପୁଅ ଜନ୍ମ ହୁଅନ୍ତି । ଯଦି ପିତା ମାତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାୟ, ଠକବୃତ୍ତି ଥାଏ, ତାହାର କୁଳ ବୁଡ଼େ—ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାର ନାମ ଲୋପପାଏ ।

ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କହିଲେ, ମୁଁ ଯଦି ପ୍ରକୃତରେ ଦେବପୂଜକ ଶାସ୍ତ୍ରୀ, ଧର୍ମପରାୟଣ ହୋଇଥିବି, ବ୍ରାହ୍ମଣୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବି ଓ ପରୋପକାରରେ ସଦାସର୍ବଦା ମୋର ମନ ଥିବ, ଅସତ୍‌ମାର୍ଗ ପ୍ରତି ମୋର ମନ ବଳୁନଥିବ, ତେବେ ମୋର ଏହି ପୁତ୍ର ଦିନେ କୁଳ-ନନ୍ଦନ ବୋଲାଇବ, ମୋ ବଂଶରେ ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ ଜ୍ୟୋତି ଉଦ୍ଦୀପ୍ତ କରିବ । କଥାରେ କହନ୍ତି— ପ୍ରଗତ [illegible] ସଦ୍ଭବେନ

ପଠଗାର

ଯାହାର ବାପ ଚଢ଼େ ଘୋଡ଼ା
ତାହାର ପୁଅ ଚଢ଼େ ଥୋଡ଼ା ଥୋଡ଼ା ।

ମୁଁ ତାହାର କୋଷ୍ଠି ଜଣେ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଶାରଦଙ୍କ ଠାରୁ ଆଲୋଚନା କରି ଜାଣିଅଛି—ଏହି କାଳିଦାସ ମୋର ପୁଣ୍ୟବଳରେ ସୁପୁତ୍ର ହୋଇ ସୁଗୁଣବନ୍ତ ଜାଜ୍ଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ ଶିଖାରେ ମୋର କୁଳମଣ୍ଡନ କରାଇବ । କିପରି ? ତାର ଉଦାହରଣ—

ନକ୍ଷତ୍ରଂ ଦୀପକୋଷ୍ଟଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭାତେ ରବିଦୀପକଃ ।
ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟଂ ଦୀପକୋ ଧର୍ମ ସୁପୁତ୍ର କୁଳଦୀପକଃ ॥

ଗ୍ରହାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଛନ୍ତି—କୋଟି କୋଟି ନକ୍ଷତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ଚନ୍ଦ୍ର ଗୋଟିଏ ଜାଜ୍ଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ ଦୀପ, ସକାଳ ସମୟରେ ଶ୍ରୀସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ସେହିପରି ଏକ ତିମିର ଅନ୍ଧାରନାଶକ ଦୀପ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ପାତାଳ ତିନିପୁରରେ ଧର୍ମ ଏକମାତ୍ର ଦୀପ । ତୁମ୍ଭ ଧର୍ମବଳରେ ଏହି କାଳିଦାସ ତୁମ୍ଭ କୁଳରେ ଏକମାତ୍ର କୁଳ-ଦୀପ ।

ମୁଁ ତ ଜାଣିଅଛି ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଦ୍ୟା ଜଗତରେ ଦୀପ, ଗ୍ରହା-ଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କଥା କଣ ମିଥ୍ୟା ହେବ ? ଏହା ମୋର କଦାପି ବିଶ୍ୱାସ ନୁହେଁ । ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କର ବିଚାରମତେ କାଳିଦାସ ଏକ ମହାନ୍ ବିଦ୍ୱାନ ହୋଇ ମୋ କୁଳମଣ୍ଡନ କରାଇବ—ଏ ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ । ଦୀପିକା ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀନିବାସ ମିଶ୍ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ବିଫଳାନ୍ୟାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରାଣି ବିବାଦସ୍ତେଷୁ କେବଳଂ ।
ସଫଳଂ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରଂ ଚନ୍ଦ୍ରାର୍କୌ ଯତ୍ର ସାକ୍ଷିଣୌ ॥

ଯେବେ ଧର୍ମ ସତ୍ୟ, ବେଦ ସତ୍ୟ, ଜ୍ୟୋତିଷବିଦ୍ୟା ସତ୍ୟ, ବେଦବେଦାନ୍ତ କର୍ମକାଣ୍ଡ ସତ୍ୟ, ତେବେ ନିଶ୍ଚୟ କାଳିଦାସ ବଡ଼େ ହେଲେ ମହାନ୍ ପଣ୍ଡିତ ହେବ । ଏ କଥା ନିଗୂଢ଼ ସତ୍ୟ । ମୁଁ ସଦା

ସର୍ବଦା କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଏହି ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଅଛୁ । ଆଜି ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହାଚାର୍ଯ୍ୟ କହନ୍ତି, ତାହାର ଯୋଗ୍ୟତା ମୁଁ ଦେଖି ପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ମାତୃସ୍ନେହୀ, ତାହାର ଯୋଗ୍ୟତାରେ ତାହାର ମାତା ଅନୁଭବୀ ହେବ । ହଉ, ସେ ପ୍ରତି ମୋର ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ।

ପୁଣି ଗ୍ରହାଚାର୍ଯ୍ୟ ମୋତେ କହିଲେ—କାଳିଦାସ ଆଦୌ ମୂର୍ଖ ପ୍ରାୟେ ମୂର୍ଖ । ସେ ତାହାର ଅନ୍ତିମ କାଳରେ ମୂର୍ଖପଣ, ଦୌରାତ୍ମ୍ୟ ଓ ପାପାସକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟବଶତଃ ଅପମୃତ୍ୟୁରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇବ, ସେ ହେବ ଜଗତର ଆଦର୍ଶ । ଏ କଥାର ଅର୍ଥ ମୁଁ କିଛି ବୁଝି ପାରିଲି ନାହିଁ । ତଥାପି ମୁଁ କାଳିଦାସ କଥା ଭାବି ଭାବି ତନୁ କ୍ଷୀଣ କଲିଣି । ଏହି ଭାବନାରେ ମୁଁ ଅଳ୍ପଦିନେ ପ୍ରାଣ ହରାଇବ ।

ଏହିପରି ଭାବନା ଚକ୍ରରେ ପୁରୋହିତେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇ କାଳିଦାସଙ୍କ ୧୪, ୧୫ ବର୍ଷ ବୟଃକ୍ରମରେ ସେ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ସେ ସମୟରେ କାଳିଦାସଙ୍କର ଉପନୟନାଦି କୌଣସି ସଂସ୍କାର କର୍ମ ହୋଇ ନ ଥିଲା ତଥାପି ଦାସଙ୍କର ମାତା ରାଜା ଓ ଯଜମାନଙ୍କଠାରେ ସାହାଯ୍ୟପ୍ରାର୍ଥିନୀ ହୋଇ ତାଙ୍କର ବ୍ରତବନ୍ଧ ସଂସ୍କାର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇଲେ । ସଂସ୍କାର ପରେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ କାଳିଦାସଙ୍କ ମତି ଗତି ବଦଳିଲା । ସେ ଜଣେ ବଳିଷ୍ଠ ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ ଲୋକଥିଲେ । ବସତି ମଧ୍ୟରେ କାହାରି କାହାରି କଳହ, ଦଙ୍ଗା ହେଙ୍ଗାମ ଆଦି ହେଲେ, ସେ ଦୁଇଦଳ ମଧ୍ୟରେ ପଶି କଳହ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରାଇ ଦେଉଥିଲେ ଓ କେହି ପୀଡ଼ିତ ହେଲେ, ତାହାର ରୋଗ ଉପଶମଲାଗି ଯଥାସାଧ୍ୟ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି ପରୋପକାର କାର୍ଯ୍ୟ ହେତୁ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କର ଘୃଣାଦୃଷ୍ଟି ଦୂର ହୋଇଗଲା ଓ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର କ୍ରମଶଃ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇଗଲେ ।

କିନ୍ତୁ 'ଅନ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରା ଚମତ୍କାର' । କାଳିଦାସ ସିନା ପ୍ରତିବେଶୀଙ୍କର କ୍ରମଶଃ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ, କିନ୍ତୁ ଉଦର ତୃପ୍ତ ହେଉ ନାହାନ୍ତି । ଆପଣାର ମାତା ଓ ଭଉଣୀ ଭାଇ କ୍ଷୁଧାଜ୍ୱାଳା ସହି ନପାରି ଦକଳରେ ଦାଣ୍ଡଘେ ବସି କାନ୍ଦୁଛନ୍ତି ଓ ଚନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଗୁଣଗାଥା ବାହୁନି ବାହୁନି ବିଧାତାଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରୁଅଛନ୍ତି । ଏ ସମୟରେ କାଳିଦାସ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କ୍ରନ୍ଦନର କାରଣ ପଚାରି, କ୍ଷୁଧା ଦୂର ହେବାର ଉପାୟ ପ୍ରତି ଜନନୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଲୋଡ଼ନ୍ତେ, ଜନନୀ କହିଲେ କି, ତୋର ପିତା କେବଳ ରାଜସଭାକୁ ଯାଇ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଧନରତ୍ନ ଆଣି କୁଟୁମ୍ବ ପୋଷଣ କରୁଥିଲେ । ତୁ ତ ପରର ଉପକାର କରି ତୋର ପେଟ ପୋଷିବୁ, ଆମ୍ଭେ ମା' ପୁଅ କ'ଣ ଚଢ଼େ ମରିବୁ ? ଏ ହେଉଛି ଅମ୍ଭ କପାଳର ଲେଖା ? ତୋହ-ପରି ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ପୁଅ ଜନ୍ମକରି ମୁଁ ହେଲି ଜଗତରେ ହୀନମାନୀ । ମୋର ଏ ଦୁଃଖବେଳେ ତୁ ଆଉ ମୋତେ ମୁହଁ ଦେଖାନାହିଁ ।

ଜନନୀଙ୍କ କଥାରେ କାଳିଦାସ ଅତି ଅପମାନିତ ଓ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଅନାଇ ଲୋତକଭରା ଚକ୍ଷୁରେ କହିଲେକି, ଜନନୀ ! ବାପା ଯଦି ବହୁ ବିଦ୍ୟା ପାରଦର୍ଶୀ ଓ ମହାନ୍ ପଣ୍ଡିତ—ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ବହୁ ବହୁ ପଣ୍ଡିତେ ପରାସ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ମୁଁ କଣ ତାହା କରି ପାରିବି ନାହିଁ ? ମୁଁ କି ତାଙ୍କର ଔରସଜାତ ସନ୍ତାନ ନୁହେଁ ? ଏ କଥା ଜନନୀ କାଳିଦାସଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିପାରି ତାଙ୍କ ବକ୍ଷରେ ଛୁରିକା ଆଘାତ ହେବାପରି ଜଣା ଯିବାରୁ ସେ ବହୁତ ତିରସ୍କାର ଧକ୍କିତ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରୁ ଦୂର ହୋଇଯିବାକୁ କହି ପକାଇଲେ ।

କାଳିଦାସ ତ ପଣ୍ଡିତ-ଔରସଜାତ ସନ୍ତାନ । ସେ କି ସମ୍ଭାଳି ହୋଇ ରହିପାରେ ? ନିଜକୁ ନିଜେ ନିନ୍ଦାକରି କହିଲେ, ଧିକ୍

ଜୀବନ ! ଆଜି ଯଦି ମୁଁ ରାଜସଭାକୁ ଯାଇ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ରାଜକୋଷରୁ ଧନ ଆଣି ନ ପାରେ, ଏ ପ୍ରାଣକୁ ସିନ୍ଧୁ ଗର୍ଭରେ ନିକ୍ଷେପ କରିବି । କାଳିଦାସ ଏହିପରି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଏକ କଳ୍ପିତ ଆକାର ଧାରଣାରେ ରାଜପଥ ଅନୁସରଣ କଲେ । କିଛିଦୂର ଯାଇ ପୁଣି ଭାବିଲେ, ମୁଁ ତ ମାତ୍ର ଅଭିମାନରେ ଆସିଗଲି—ରାଜକୋଷରୁ ଧନ ଆଣିବି କିପରି ? ସେଠାରେ ତ ମହାନ୍ ମହାନ୍ ପଣ୍ଡିତ ଅଛନ୍ତି, ମୋତେ ତ ଉପହାସ କରି ତାଙ୍କଠାରେ ଉଡ଼ାଇ ଦେବେ । ଏହି ଭାବନା ମନ ମଧ୍ୟରେ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତିଳେହେଲେ ପଶ୍ଚାଦ୍ ପଦ ନ ହୋଇ ପାଗଳପରି ପଥରୁ ବିପଥ ଓ ବିପଥରୁ ପଥ ଏହିପରି ଗତି କରୁ କରୁ ତାଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଧାରଣା ଆସିଗଲା । ଭାବିଲେ, ମୁଁ ତ ରାଜସଭାକୁ ଗଲେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମୋତେ ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବେ । ମୁଁ ସେଥିପାଇଁ ଏକ ଉପାୟ ପାଞ୍ଚିବି । ଗୋଟିଏ ଜିନିଷ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଯିବି । ସେ ଜିନିଷଟି ଦେଖିଲେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସଂସ୍କୃତରେ ପଚାରିବେ ଏ କଣ ? ମୁଁ ତ ବିଦ୍ୟାହୀନ ନିରକ୍ଷର, ତେବେ କଣ ଉତ୍ତର ଦେବି ?

କାଳିଦାସ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ କଥା ଭାବି ଭାବି ଏକ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୁଡ଼ିଏ ନଡ଼ା କଟାହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ଦେଖି ଏକ ଚଦରରେ ନଡ଼ା ଗୁଡ଼ାଇ ବାମ କକ୍ଷରେ ଜାକି ରଖିଲେ । ତହୁଁ କିଛିଦୂର ଯାଇ ଗୋଟିଏ ଶ୍ମଶାନରେ ପହଞ୍ଚି ଏକ ଖଟଦଣ୍ଡା ପଡ଼ିଥିବାର ଦେଖି ଅନ୍ୟ ଚଦରରେ ଗୁଡ଼ାଇ ରଖି ହସ୍ତରେ ଧରିଲେ । ତାହାପରେ କଳ୍ପନା କଲେ କି, ମୋତେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପଚାରିବେ—କକ୍ଷଂ କଂ ? ମୁଁ କହିବି ନଡ଼ାଲ ପୁରାଣ । ପୁଣି ପଚାରିବେ—ହସ୍ତେ କଂ ? ମୁଁ କହିବି ଖଟଦଣ୍ଡଂ ପୁରାଣ । ଏ ନୂଆ ନାମ ଶୁଣିଲେ ମୋତେ ନିଶ୍ଚୟ

ପଣ୍ଡିତମାନେ ଉତ୍ତର କରି ଆଉ କିଛି ପଚାରିବେ ନାହିଁ । ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ସେଠାରେ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲାଇବି । ତେବେ ମୋର ତ କିଛି ପଚାରିବାର ଦରକାର ହେବ । ମୁଁ କ'ଣ ପଚାରିବି ? ମୁଁ ତ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅଜ୍ଞ । ସଂସ୍କୃତ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟଭାଷା ତ ରାଜ ସଭାରେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ହଉ, ସେତେବେଳକୁ ମୁଁ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇ ସାରିଥିବି, ଆଉ ମୋ ଦୋଷକୁ ପଚାରିବ କିଏ ? ମୁଁ ତେବେ କଣ ପଚାରିବି ? ଏହା ଭାବି ଭାବି କାଳିଦାସ ପଥ ଅନୁସରଣ କରି ଚାଲି-ଥାନ୍ତି । ଯାଉଁ ଯାଉଁ ପଥରେ ଦେଖିଲେ—ଗୋଟିଏ ମୃତ ଗୋରୁର ମୁଣ୍ଡ ଶୁଷ୍କ ହୋଇ କେବଳ ଅସ୍ଥି ଆକାରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ତାହାର ଆଖି କୋଟର ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷୀ ବସା କରିଅଛି । ପୁନଶ୍ଚ କେତେଦୂର ଯାଇ ଦେଖିଲେ—ଗୋଟିଏ ନାଳରେ ପାଣି ବୋହି ଯାଉଅଛି, ସେ ପାଣିରେ ମହିଷ ଶୋଇଅଛି । ମହିଷ ପିଠି ଉପରେ ଅତି ଧୀରେ ଧୀରେ ପାଣି ବୋହି ଯାଉଅଛି । ପାଣି ଭିତରୁ ଏକ ମତ୍ସ୍ୟ ଯାଇ ମହିଷ ପୃଷ୍ଠରେ ଡେଇଁଅଛି । ସେହି ସମୟ ଏକ ଚିଲ ଝାମ୍ପ ଦେଇ ମତ୍ସ୍ୟକୁ ନେଇ, ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ଉଡ଼ି ଉଡ଼ି ଚାଲିଗଲା ।

ପୁଣି କେତେକ ଦୂର ଯାଆନ୍ତେ, କାଳିଦାସ ଦେଖିଲେ କି—ଗୋଟିଏ ଶୃଗାଳ ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଗମନ କରୁଥିବା ବେଳେ, ଏକ କର୍କଟକୁ ଦେଖି ମୁଖରେ କାମୁଡ଼ି ପଳାୟନ କରୁଅଛି । ଏହି ଅବସ୍ଥା ଦେଖି କାଳିଦାସ ଭାବିଲେ, ମୁଁ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପଚାରିବି ? ସେମାନେ ତ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି, ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେବେ କିପରି ? ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଆଖି ଭିତରେ ପକ୍ଷୀ ବସା କରିଅଛି, ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନରେ ଜଳ ଭିତରେ ବୁଡ଼ିଗୋଡ଼ିଆ ମହିଷ ଶୋଇଅଛି,

ତାର ପୃଷ୍ଠଭାଗରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ପାଣି ପଡ଼ିବାରୁ, ନଟଗୋଡ଼ିଆ ମତ୍ସ୍ୟ ଡେଇଁବାରେ ଦୁଇଗୋଡ଼ିଆ ଚିଲ ଝାଂପି ନେଉଅଛି । ତୃଷାପ୍ତ ସ୍ଥାନରେ କର୍କଟ ଯାଉଅଛି, ସେ ତ ସବୁଠାରୁ ବାଙ୍ଗର ଜୀବ ଓ ତାର ପୁଣି ଦଶଟି ଗୋଡ଼, ସେଥିରୁ କର୍କଟକୁ ଶୃଗାଳ ନେଇ ଧୂକୁଡ଼୍ ଧୂକୁଡ଼୍ ଧାଇଁ ପଳାଉଅଛି, ତାର ମଧ୍ୟ ଚାରୋଟି ଗୋଡ଼ ଏପରି ଚଉଦ ଗୋଡ଼ ଓ ଗୋଟିଏ ଲାଙ୍ଗୁଡ଼ ହେଲା । ଏ ଉତ୍ତର ବା ପଣ୍ଡିତମାନେ ଦେବେ କିପରି ? ତେଣୁ କାଳିଦାସ ଏକ କାଳ୍ପନିକ ପଦ୍ୟ ରଚନା କଲେ ।

ଆଖିର ଭିତରେ ପକ୍ଷୀର ବସା; ଜଳ ବୁଲୁଥାଏ ଟେଳା
ବୃକ୍ଷପାଦ୍ୟା ଉପର ଅପାଦ୍ୟା ପିଲ, ଦ୍ୱିପାଦ୍ୟା ନିଲ ତୋଳି ।
ଏଠା ସବାସ୍ତା ବାରଙ୍ଗ ସେଠା ଧାଇଁକି ଧୂକୁଡ଼୍
ଦୁଇଜଣଙ୍କର ଚୌଦ ଗୋଡ଼୍ ଏକଇ ଲାଙ୍ଗୁଡ଼ ॥

ଏହି ପଦ୍ୟ ରଚନା କରି ମନେ ମନେ ଗୁଣି, କାଳିଦାସ ରାଜସଭାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ପଣ୍ଡିତମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କର ନୂତନ ଧରଣର ପହରଣ ଦେଖି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାରେ ଅଦ୍ଭୁତ ଉତ୍ତର ଶୁଣି ସଙ୍କୁଚିତ ହେଲେ । କାଳିଦାସଙ୍କ ଉଲ୍ଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ପଣ୍ଡିତ-ମାନେ କିଛି ନ ପାରି ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ ।

ସେଦିନ ରାଜସଭାରେ କାଳିଦାସ ଜଣେ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ପୁରସ୍କାର ରୂପେ କିଛି ଧନ ଆଣି, ଆନନ୍ଦରେ ମାତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଦେଲେ । ମାତାଙ୍କୁ ସବୁ ବିଷୟ ଜଣାଇବାରୁ ମାତା କାଳିଦାସଙ୍କୁ ବାତ୍ସଲ୍ୟ ଭାବରେ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ମଧ୍ୟ ଆନ୍ତରିକ ଭାବେ ତାଙ୍କୁ ଏକ ମହାନ୍ ଠକ ବୋଲି ଭାବି ପ୍ରମାଦ ଗଣିଲେ ।

"ଧନେ ଖାଇଲେ କି ଧନ ସରିବ" ? କାଳିଦାସ ରାଜସଭାରୁ ଯାହା ଆଣିଥିଲେ ତହିଁରୁ ଅଳ୍ପ କେତେକ ଧନଯାଏ ମାତା ଅର୍ଦ୍ଧୋଦର ତୋଷଣ ପରିମିତ କୁଟୁମ୍ବ ଚଳାଇଲେ । ତାହା ପରେ ପୁଣି ପଡ଼ିଲା ଅନ୍ନଚିନ୍ତା । ମାତା କରନ୍ତୁ କ'ଣ ? ସୂତା କାଟିବା, ଚୁଳା ଭଣିବା ଦ୍ୱାରା ଯାହା କିଛି ଆୟ କଲେ, ତାହା ଦ୍ୱାରା ଗୃହର ସମସ୍ତ ଦେହ ଚଳିଲା ନାହିଁ । ଧନେ ଘରେ କାଠ ନାହିଁ କି କାଠ କାଟିବାକୁ ଘରେ ଏକ କପର୍ଦ୍ଦକ ହି ନାହିଁ । ତେଣୁ ମାତା କାଳି-ଦାସଙ୍କୁ ଡ଼ାକି କହିଲେ—ଆଜି ଜଙ୍ଗଲକୁ ଯାଇ କିଛି କାଠ ଆଣିଲେ ଘରେ ରୋଷେଇ ହେବ । ସେତେବେଳକୁ କାଳିଦାସ ମାଙ୍କ' କଥା ମାନ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ ହଠାତ୍ ଏକ କୁଠାର ଘେନି କାଷ୍ଠ ଆରୋହଣ ପାଇଁ ଜଙ୍ଗଲକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ କି, ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷରେ ଏକ ଶୁଷ୍କକାଠ ଅଛି ସେ ତାହା ଛେଦନ କରିବା ପାଇଁ ବୃକ୍ଷରେ ଆରୋହଣ କରି ଶୁଷ୍କକାଷ୍ଠ ଉପରେ ବସି ତାର ମୂଳଭାଗକୁ ଛେଦନ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

—*—

ରତ୍ନାବତୀର ସ୍ୱୟମ୍ବର

ଏହି ସମୟରେ ଗୌଡ଼ ଦେଶର ରାଜା ମାଣିକେଶ୍ୱରଙ୍କର ରତ୍ନାବତୀ ନାମ୍ନୀ ଏକ ବୁଦ୍ଧିମତୀ, ଗୁଣବତୀ, ପରମାସୁନ୍ଦରୀ କନ୍ୟା ଥିଲା । ସେହି ରମଣୀ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲା ଯେ, ଯେଉଁଲୋକ ତାହାକୁ ବିଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧିରେ ପରାସ୍ତ କରି ପାରିବ ସେ ତାହାକୁ ପତିଭାବରେ ବରଣ କରିବ ।

କନ୍ୟାରତ୍ନ ଲାଭ ଆଶାରେ ନାନା ଦେଶ ଦେଶାନ୍ତରରୁ ଅନେକ ରାଜା, ରାଜକୁମାର ଓ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସେହି ଗୌଡ଼ଦେଶକୁ

ଆସିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱୟମ୍ବରରେ ସେମାନେ ରତ୍ନାବତୀ ଦ୍ୱାରା ପରାସ୍ତ ହୋଇ ନିଜ ନିଜ ଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ।

ପଣ୍ଡିତବର୍ଗ ଓ ରାଜନ୍ୟବର୍ଗ ଅନ୍ୟାୟ ସ୍ୱୟମ୍ବରରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ରମଣୀର ଏପରି ଧୃଷ୍ଟତା ଅସଙ୍ଗତ ଓ ଏହା ଅସହ୍ୟ ମନେ କରି ସମସ୍ତେ ପରାମର୍ଶ କଲେକି—ଯେ କୌଣସି ଉପାୟରେ ଗୋଟିଏ ଚଣ୍ଡମୂର୍ଖ ସହିତ ରତ୍ନାବତୀକୁ ବିବାହ ଦେଇ ଅପମାନର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବେ ।

ରାଜା ମାଣିକେଶ୍ୱର ଜାମାତୃ ଲାଭରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ବିମର୍ଷ ମନରେ ଘଟକମାନଙ୍କୁ ନାନାପ୍ରକାର ଲାଞ୍ଛିତ ଓ କୁତ୍ସିତ ବାକ୍ୟରେ ସମ୍ଭାଷଣ କରନ୍ତେ ପରାସ୍ତ ପାଇଥିବା ରାଜ, ରାଜକୁମାର ପ୍ରଭୃତି ଏହି ସୁଯୋଗରେ ରତ୍ନାବତୀକୁ ଏକ ଚଣ୍ଡମୂର୍ଖକୁ ବିବାହ ଦେବାପାଇଁ ଘଟକମାନଙ୍କୁ ବର ଅନ୍ୱେଷଣ କାରଣେ ପଠାଇଲେ । ସେମାନେ ନାନାସ୍ଥାନରେ ଭ୍ରମଣ କରି କରି ପରିଶେଷରେ କାଳିଦାସଙ୍କର କାଷ୍ଠଚ୍ଛେଦନ କରିବା ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇଥିଲେ । ସେଠାରେ କାଳିଦାସଙ୍କ କାଷ୍ଠ ଛେଦନର ବିପରୀତ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖି ସେ ଗୋଟିଏ ମହାନ ଚଣ୍ଡମୂର୍ଖ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରି ତାହାକୁ ରତ୍ନାବତୀ ସହିତ ବିବାହ ଦେବାମାନସରେ ବୃକ୍ଷରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର କାଳିଦାସ ତ ଚଣ୍ଡମୂର୍ଖ । ଭାବିଲେ ଏମାନେ କିଏ ? କାହିଁକି ଡାକୁଛନ୍ତି, କି ସେମାନେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଡ଼କାପୃଷ୍ଠ କରିବେ, ଏପରି ଭାବ ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଅନ୍ତେ, ଘଟକମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ବହୁ ଆଶ୍ୱାସନା ବାକ୍ୟରେ ନିଜ ପାଖକୁ ଅଣାଇ ତାଙ୍କ ସହିତ ଏକ ପରମାସୁନ୍ଦରୀ ଗୁଣବତୀ ରାଜକନ୍ୟାକୁ ବିବାହ ଦେବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣାଇଥିଲେ ।

ଘଟକମାନଙ୍କ କଥିତାନୁସାରେ କାଳିଦାସ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି କରି ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେ । ପରେ ସେମାନେ ଦାସଙ୍କୁ ଗୁପ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଣା ଦେଲେ କି—ତୁମ୍ଭେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟକଲେ ରାଜକନ୍ୟା ରତ୍ନାବତୀକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । ବହୁ ରାଜା, ରାଜକୁମାର, ପଣ୍ଡିତ ଓ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ପରାସ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେହି ଅପମାନର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାଲାଗି ତୁମ୍ଭ ଭଳି ଗଣ୍ଡମୂର୍ଖ ହସ୍ତରେ କନ୍ୟାରତ୍ନର ପରିଣୟ କରାଇଲେ ଆମ୍ଭ-ମାନଙ୍କର କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ । ଏହିପରି ମନ୍ତ୍ରଣା ଦେବା ପରେ ଘଟକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ରାଜନ୍ୟ ଓ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଘଟକମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କ ଛିନ୍ନବସ୍ତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ କରାଇ କହିଥିଲେ ଯେ, ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଏହି ପଣ୍ଡିତଟି ଆପାତତଃ ଅଲ୍ପଦିନ ନିମନ୍ତେ ମୌନବ୍ରତାବଲମ୍ବୀ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଅତଏବ ସମସ୍ତ ମୌଖିକ ବିଚାର ନ କରି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହିତ ସାଙ୍କେତିକ ବିଚାର କରନ୍ତୁ ।

ଯେତେବେଳେ କାଳିଦାସ ସଭାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସଭାସ୍ଥିତ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ଦାସଙ୍କୁ ଦେଖି ସସମ୍ଭ୍ରମେ ଗାତ୍ରୋତ୍ଥାନ କରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିଲେ ଓ ମହାସମାଦର ସହିତ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତଦ୍ଦର୍ଶନେ ରତ୍ନାବତୀ ଭାବିଲେ କି ଏ, ଏକ ମହାନ୍ ପଣ୍ଡିତ ହେବେ । ଏହା ନ ହେଲେ ଏହାଙ୍କୁ ଏତେ ସମାଦର କରନ୍ତେ କାହିଁକି ? ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣା ଅନୁସାରେ ବିଚାର ସ୍ଥଳରେ ସାଙ୍କେତିକମତେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ରତ୍ନବତୀ ଗୋଟିଏ ଆଙ୍ଗୁଳି ଦେଖାଇଲେ କି, ଏ ବିଶ୍ୱରେ ଏକମାତ୍ର ଈଶ୍ୱର ମାଲିକ । କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସ ବୁଝିଲେ, ଏ କନ୍ୟା ଗୋଟିଏ

ଆଙ୍ଗୁଳି ଦେଖାଇ, ମୋର ଗୋଟିଏ ଆଖି ଫୁଟାଇବ ବୋଲି କହୁଛି ! ତହୁଁ କାଳିଦାସ ଦୁଇ ଆଙ୍ଗୁଳି ଦେଖାଇ ମନରେ ଭାବିଲେ ଯଦି ରାଜକନ୍ୟା ଗୋଟିଏ ଆଙ୍ଗୁଳିରେ ମୋର ଗୋଟିଏ ଆଖି ଫୁଟାଇ ଦେବ କହୁଛି, ତେବେ ମୋର ଦୁଇ ଆଙ୍ଗୁଳିରେ ମୁଁ ତାର ଦୁଇ ଆଖି ଫୁଟାଇ ଦେବି । କିନ୍ତୁ କନ୍ୟା ବୁଝିଲି କି, ପଣ୍ଡିତେ ମୋତେ ଜୀବ ପରଇ ଯେନ ଦୁଇ ଦୁଇରେ ଜଗତ ଆବଦ୍ଧ ବୋଲି ବୁଝାଉଛନ୍ତି । ଏଥର ରାଜ ଉତ୍ନାବତୀ ତିନୋଟି ଆଙ୍ଗୁଠି ଦେଖାଇଲେ, ମହା ମୂର୍ଖ କାଳିଦାସ ଭାବିଲେ—ରତ୍ନାବତୀ ହାତରେ ମୋର ପ୍ରାଣ ଯିବ । ଏ ପଣ୍ଡିତ ଗୁଡ଼ାକ ମୋତେ ଏହାକୁ ବିବାହ ଦେବାକୁ ଆଣି; ଶେଷରେ ଏହା ହାତରେ ମୋର ଇହଲୀଳା ଶେଷ କରାଇବା ମାନସ କରିଛନ୍ତି । ତେଣେ ମା ବୁଢ଼ୀ ପାକ ସଜାଡ଼ିବା ଲାଗି କାଷ୍ଠ ପାଇଁ ଅନାମ ବସିଥିବ । ସାନଭାଇଟି ଭୋକ ଉପାସରେ କାନ୍ଦ ବଢ଼ାଉଥିବ, ମୁଁ ଆଜ୍ଞା ବ୍ୟସ୍ତରେ ପଡ଼ିଲି ତ ! ଏହା ଭାବି କାଳିଦାସ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଚାରିଗୋଟି ଆଙ୍ଗୁଠି ଦେଖାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଉନ୍ନାବତୀ କହୁଛି—ଦୁଇ ନୁହେଁ ତିନି । ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ, ତମ ତିନି ଗୁଣ ଜଗତରେ ପୂରିଛି । ଏ କଥା କାଳିଦାସ ବୁଝି ନ ପାରି ଭୟ କମ୍ପିତ ହୋଇଗଲେ ।

ରତ୍ନାବତୀ ମୌନବ୍ରତାବଲମ୍ବୀ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଚାରିଗୋଟି ଆଙ୍ଗୁଳି ଦେଖି ମନେ ୨ ଭାବିଲେ କି, ଏ ଜଣେ ମହାନ୍ ତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ପଣ୍ଡିତ । ଏ ବୋଧହୁଏ କହୁଛନ୍ତି—ନିର୍ଗୁଣ ସାଧନ ପାଇଁ ମାନସିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ଅଧିଦୈବିକ ଓ ଆଧିଭୌତିକ ଏପରି ଚାରିପ୍ରକାର ଯୋଗଅଛି । ତହୁଁ ପରୀକ୍ଷାରେ ରତ୍ନାବତୀ ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚ ଆଙ୍ଗୁଳିକୁ ଦେଖାଇଲେ । କାଳିଦାସ ଭାବିଲେ ଇରେ, ଏ ତ ବଡ଼ ଦୁଷ୍ଟା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ, ଏ ମୋତେ ଚାପୁଡ଼ା ମାରିବ କହୁଛି । ଏ ଭୁଲ

ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଟା ଯଦି ମତେ ମାରେ, ମୁଁ କଣ ଏହାକୁ ଛାଡ଼ିଦେବି ? ରାଜକନ୍ୟା ହୋଇ ପଛେ, ସାଧାରଣ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଟାତ !

ମାତ୍ର ରତ୍ନାବତୀ ଭାବୁଥାଏ—ପଣ୍ଡିତେ କହୁଛନ୍ତି, ଯଦିତ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରକାର ଯୋଗ ଅଛି, ତେବେ ପାଞ୍ଚମନଙ୍କୁ ଆୟତ୍ତ କରିବା ଦରକାର । ଏହା ଗଣ୍ଡମୂର୍ଖ କାଳିଦାସ ବା ବୁଝିବ କପରି ? ସେ ଭାବିଲେ, ଏ କନ୍ୟା ଯଦି ମୁହଁପୋଡ଼େ ମାରିବ ମୁଁ ନିଷ୍ଠୁର ତାକୁ ବଧାଏ ଚକାଇବି । ଏହା ଭାବି ଉପ୍ ବନ୍ଧନରେ ରତ୍ନାବତୀଙ୍କୁ ହାତ ମୁଠା କରି ବିଧା ଦେଖାଇବାରୁ ରତ୍ନାବତୀ ଭାବିଲେ ଏ ମହାନ୍ ପଣ୍ଡିତ , ଏହା ଚହରୁ ବଳିପିବାର ଉପାୟ ମୋର ନାହିଁ । ଏ ମୋର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱାମୀ । ଏ ଯେଉଁ ମୁଷ୍ଟିକ ଦେଖାଇଲେ, ସେଥିରୁ ଅନୁଭୂତ ହୋଇ କି, ମୁଷ୍ଟିକ ଯୋଗ ସାଧନ କଲେ ବଳେ ବଳେ ପାଞ୍ଚମନ ଆୟତ୍ତ ହୋଇଯିବ । ଏତେଦିନେ ମୋ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ବିଧାତା ମୋ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ କରାଇଛନ୍ତି । ଏହି କଳ୍ପନାରେ ରତ୍ନାବତୀ ବରଣମାଳା ନେଇ କାଳିଦାସଙ୍କ ଗଳାରେ ଲମ୍ବାଇ ଦେଇ ସ୍ୱାମୀ ପଦରେ ବରଣ କଲେ । ଏହା ଦେଖି ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କ ମନସ୍କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । କିନ୍ତୁ କେହି କାହାକୁ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ ।

ରାଜା ମାଣିକେଶ୍ୱର ଝିଅ ରତ୍ନାବତୀର ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ବରଣମାଳା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ମହାସମାରୋହରେ କାଳିଦାସଙ୍କ ସହିତ ତାର ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇଲେ । ରାଜଭଣ୍ଡାରରୁ ବହୁ ଧନ ବ୍ୟୟ ହେଲା । ଜନରବ ହେଲା ଯେ ରାଜଜେମା ତାଙ୍କର ମନ ଲାଖି ବର ପାଇ ବରଣମାଳା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ବିବାହ ଶେଷ ହେଲା ସହଚରୀମାନେ ବହୁ ପରିହାସ କରି ମଧୁଶଯ୍ୟା ଘରକୁ ବରକନ୍ୟାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ।

କାଳିଦାସ ସିନା ରତ୍ନାବତୀଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ, ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ରତ୍ନାବତୀର ବୁଦ୍ଧି ସିନା ପଙ୍ଗୁ ପାଲଟିଗଲା, କିନ୍ତୁ ଏପରି ସୁଗୁଣସମ୍ପନ୍ନା କନ୍ୟା ସହିତ ଏ ମହାମୂର୍ଖର ଚିରସମ୍ଭାଷଣ ସ୍ଥାୟୀତ୍ୱ ହେବ କିପରି ? ଏଥିପାଇଁ କାଳିଦାସ ଚିନ୍ତାସାଗରରେ ବୁଡ଼ି ରହି-ଛନ୍ତି । ରତ୍ନାବତୀ ପଲଙ୍କ ଉପରେ ବସିଛନ୍ତି, କାଳିଦାସ ଛନ୍ନଛନ୍ନ ଚିତ୍ତରେ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ବସି ପଡ଼ିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଏକ ଉଷ୍ଟ୍ରର ଟଙ୍କ ଶୁଭିଲା । ରତ୍ନାବତୀ କାଳିଦାସଙ୍କର ନୀରବତା ଦେଖି ଲଜ୍ଜା କରି କହିଲେ ସ୍ୱାମିନ୍ ! ଏ ଶବ୍ଦ ? ଏହା ଶୁଣି ଗଣ୍ଡମୂର୍ଖ କାଳିଦାସଙ୍କର ହୃଦୟ ଥରି ଉଠିଲା । ସେ ଯୁବତୀକୁ କି ଉତ୍ତର ଦେବେ ? ନିଜେ ଗଣ୍ଡମୂର୍ଖ ବୋଲି କାଳେ ଜଣା ପଡ଼ିବ, ଏ ଝଞ୍ଜା-ବାତ୍ୟାଟି ତାଙ୍କ ହୃଦୟଦେଶରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଆପାଦମସ୍ତକ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ସେ ଜାଣିଲେ ଯେ, ମୂର୍ଖଲୋକଙ୍କୁ କି ଅପମାନ, କି ଲାଞ୍ଛନା ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ପିତାମାତା ଗୁରୁଜନଙ୍କ ନୀତିଶିକ୍ଷା, ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ ଏଡ଼ି ଦେବାର କି ଫଳ ?

ତଥାପି ଭାବିଲେ କଣ ହେବ, ଆଉ କି ଉପାୟ ଅଛି ! ଏପରି ଭାବନାଶକ୍ତିରୂପକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅନୁଭବ କରି ଉତ୍ତର ଦେବାରେ ବିଳମ୍ବ ହେବାରୁ ରତ୍ନାବତୀ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାରୁ କାଳିଦାସେ ଦମ୍ଭ ବାନ୍ଧି କହି ପକାଇଲେ—ବୋଧହୁଏ ମୋଟିଏ ଉଷ୍ଟ୍ରର ଶବ୍ଦହେଲା । ଏ ଉତ୍ତରରେ ଉଷ୍ଟ୍ର ଶବ୍ଦରୁ 'ର' ମାତ୍ରା ବିଲୋପ ଶୁଣିପାରି କାଳେ ଭଲ ଶୁଭି ନ ଥିବ, ସେଥିଯୋଗୁଁ ରତ୍ନାବତୀ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ ସ୍ୱାମୀ ଦେବ ! ଆପଣ କି ଶବ୍ଦ କହିଲେ ?

ତହୁଁ କାଳିଦାସ ଭାବିଲେ, ବୋଧ ହୁଏ ମୋ କହିବା ଶବ୍ଦଟି ଭୁଲ ହେଲା । ଏବେ କଣ କହିବି, ଏପରି ଭାବି ଭାବି ପୁନଶ୍ଚ

ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ଏ ଗୋଟିଏ 'ଉଷ୍ଟ୍ର'ର ଶବ୍ଦ । କାଳିଦାସଙ୍କର ଏପରି ଉତ୍ତର ଯେ, ପ୍ରଥମ ଉତ୍ତରରେ ର ମାତ୍ରା ଲୋପ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଉତ୍ତରରେ ଷ ଲୋପ ଜାଣି ପଣ୍ଡିତଙ୍କର କୁଚକ୍ରାନ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡମୂର୍ଖର ସହଧର୍ମିଣୀ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ରତ୍ନାବତୀ ଜାଣି ପାରିଲେ ।

ତହୁଁ ସେ ନିଜ କପାଳରେ କରମାରି ଚିନ୍ତାସାଗରରେ ବୁଡ଼ି ଅନୁତାପ କଲେ କି, ହାୟ ବିଧାତା ! ତୁମ୍ଭ ଶକ୍ତିରେ କ'ଣ ହୋଇ ନ ପାରେ ? ଯେଉଁ ରାଜକନ୍ୟା ଦିଗ୍ବିଜୟୀ ରାଜା, ମହାରାଜା, ରାଜପୁତ୍ର ଏବଂ ମହାନ୍ ମହାନ୍ ବିଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନ, ଚତୁଃବେଦାଧ୍ୟାୟୀ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲି, ସେ ପୁଣି ଏକ ଗଣ୍ଡମୂର୍ଖର ଅନୁଗାମିନୀ ହେଲି ? ଏପରି ଲୋକକୁ ସ୍ୱାମୀପଦରେ ବରଣ କଲି ? ଏ କି ଦୈବମାୟା, କି ଦେବକୂଟ, ପୂର୍ବ ଜନ୍ମର କି ପାପ କରିଥିଲି, ଆଜି ମୋର ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଘଟିଲା ? ପଣ୍ଡିତ ଓ ରାଜନ୍ୟ ବର୍ଗଙ୍କ ମନସ୍ତାପ ଓ ଅଭିଶାପରେ ଏ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନାରୀ ଜୀବନଟା ବ୍ୟର୍ଥ କଲି ? ହାୟ ହାୟ ! ମୁଁ ତ ଏହାଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀ ପଦରେ ବରଣ କରି ସାରିଲିଣି; ଆଉ କି ଉପାୟ ଅଛି, ଆଉ ଭାବିଲେ କ'ଣ ହେବ ? ସହଚରୀମାନେ ଜାଣିଲେ କଣ କହିବେ ? କହିବେ, ରାଜଜେମାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ଗୋଟାଏ ଗଣ୍ଡମୂର୍ଖ । କେତେ ଦିଗ୍ବିଜୟୀ, ଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ କି ଭଳି ମହାମୂର୍ଖଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀପଦରେ ବରଣ କରିଛନ୍ତି; ଏ କଥା ପିତାମାତା ଶୁଣିଲେ କି ମନସ୍ତାପ ନ କରିବେ ! କ'ଣ କରିବି ?

ଉଷ୍ଟ୍ରେ ଲୁମ୍ପତି ରମ୍ବା ଷମ୍ବା
ତସ୍ମୈ ଦତ୍ତା ବିପୁଳ ନିତମ୍ବା ।
କିଂ ନ କରୋତି ବିଧିର୍ଯଦି ରୁଷ୍ଟଃ
କିଂ ନ କରୋତି ସ ଏବହି ତୁଷ୍ଟଃ ॥

ଧନ୍ୟ ବିଧାତା ! ଆପଣ ରୁଷ୍ଟ ହେଲେ କି ଅନିଷ୍ଟ କରି ନ ପାରନ୍ତି ଓ ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ କି ଇଷ୍ଟଫଳ ନ ଦିଅନ୍ତି ? ଏ ନବ-ଯୌବନା ରାଜକନ୍ୟା ପ୍ରତି ରୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାର ହୃଦୟଦେଶରେ କି କୁଳିଶ ବୃଷ୍ଟି ନ କରାଇଲେ ? ଏ ହତଭାଗିନୀ ରତ୍ନାବତୀ ଆପଣଙ୍କ ପଦକମଳରେ କି ଅପରାଧ କରିଥିଲା, ଟିକେ ମାତ୍ର କ୍ଷମା ନ ଦେଇ ଏ ଯୁବତୀର ଯୌବନକୁ ବାଡ଼ବାନଳରେ ନିକ୍ଷେପ କରାଇଲେ, କି ଲଜ୍ଜାକଥା । ପ୍ରଥମେ ଉଷ୍ଟ୍ର ଶବ୍ଦରୁ 'ର' ଲୋପ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟରେ 'ଷ' ଲୋପ । ଏପରି ସ୍ୱାମୀରେ ମୋର କି ଆବଶ୍ୟକ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ । ପଦାଘାତ ଦ୍ୱାରା ଏହାକୁ ଗୃହରୁ ବାହାର କରିଦେବି । ପୁଣି ଜ୍ଞାନ ଆସିଲା । ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବା ଦୋଷ କ'ଣ ? କଥାରେ ଅଛି, ଯାଚିଲା ଧନ ଛାଡ଼େ କିଏ ? ଏ ଦୋଷଟି ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କର । ନାଁ ତା ନୁହେଁ, ଏ ଦୋଷଟି ମୋ ଭାଗ୍ୟର । ମୋର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ଫଳ । ମୁଁ କାହାର ସ୍ୱାମୀକୁ କାହା କୋଳରୁ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିଥିଲି । ଏ ଜନ୍ମରେ ମୋର କୋଳରୁ ମୋ ସ୍ୱାମୀକୁ ବିଧାତା ଅପସରାଇ ଦେଉଅଛି । ତଥାପି ଏ ତ ମୋ ସ୍ୱାମୀ । ଏହା ପ୍ରତି ଉର୍ଷାନ୍ୱିତ ହେଲେ ମୋର ଆଉ ନିସ୍ତାର ନାହିଁ । ଏହି ଭାବନାରେ ଲୋଚନ ଭରି ନେଇ ସଜ୍ଜିତ ପଲଙ୍କ ଉପରେ ଶୋଇ ରତ୍ନାବତୀ ବିଳାପ କରୁଛନ୍ତି । କାଳିଦାସ ଭାର୍ଯ୍ୟା ରତ୍ନାବତୀର ବିଳାପ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ଭାବନ୍ତି, ଏ ତ ରାଜପୁରୀ, ମୋର ଶେଷ ଦଶା କ'ଣ ହେବ କି ? କାଳେ ରାଜା ଶୁଣିଲେ ମୋତେ ଫାଶିର ହୁକୁମ କରାଇବେ । ଏବେ ମୁଁ କରିବି କ'ଣ ? କେତେବେଳେ ରାତ୍ରିର ଅବସାନ ଘଟିବ, ମୁଁ ପଳାଇ ଯିବି । ମୂର୍ଖ ହେଲେ କ'ଣ ଭାଗିବାକୁ ନ ପଡ଼େ ? କି ନିନ୍ଦା ; କି ଅପମାନ ' ଏ ଅପମାନ ଆଉ ସହ୍ୟ କରି ପାରିବି ନାହିଁ । ଏ ଜୀବନ ରଖିବା , ବୃଥା,

ବରଂ ଜଙ୍ଗଲମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାଘ୍ର, ଭଲ୍ଲୁକ ଆଦି ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁଙ୍କ କବଳରେ ପ୍ରାଣ ଦେବା ଶ୍ରେୟସ୍କର । ଏହିପରି ଭାବି ଭାବି ପଲଙ୍କ ଉପରେ ଶୟନ ନ କରି, ଅପମାନଭଗ୍ନ ହୃଦୟରେ କିଛିକ୍ଷଣ ପଲଙ୍କତଳ-ଦେଶରେ ଅଙ୍ଗପତନ କଲେ । ରାତ୍ରି ଶେଷ ନ ହେଉଣୁ ସେ ରତ୍ନା-ବତୀଙ୍କ ମଧୁଶଯ୍ୟା ଗୃହ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପଳାୟନ କଲେ ।

ବନ ପୋଡ଼ିଲେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି, ମନ ପୋଡ଼ିଲେ ଜାଣେ କିଏ ? କାଳିଦାସଙ୍କ ଭାବନା, ମୁଁ ଥିଲି କ'ଣ ହେଲି କ'ଣ ? ବରପୁତ୍ର ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପୁଅ ହୋଇ ହେଲି ମହାମୂର୍ଖ । ଦୁର୍ଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ପ୍ରଚଣ୍ଡର ପୁଣି ଶେଷ ପରିଣାମ ହେଲା ରାଜ କନ୍ୟା ପରିଣୟ ଏବଂ ପରିଣୟ ପରେ ଜୀବନର ଶେଷ ଲୀଳାର ଉଦ୍ୟମ । ଏ ଶରୀରରେ ପ୍ରାଣ ଧାରଣ କରିବା ବୃଥା । ଏହି ଭାବନାରେ ଦାସେ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରି ହମର୍ଷ ଭାବ ଧରି ବନକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ଏକ ବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ବସି ବିଳାପ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ହାୟ ! ମୋର ଜୀବନ ଧାରଣ କରିବା ଧିକ୍ । ମୁଁ ରାଜକୁମାରୀ ପାଣିଗ୍ରହଣ କରି ପରିଶେଷରେ ହେଲି ନିରମାଷୀ । ଗଗନ ଚନ୍ଦ୍ରମା ହସ୍ତଗତ ହୋଇ ପୁଣି ଆକାଶଗାମୀ ହେଲା । ମୋର କି ଅଯୋଗ୍ୟତା । ରମଣୀ ଗୋଟାଏ ମୋତେ କେଳି ମଧ୍ୟରୁ ତଡ଼ିଦେଲା । ତଥାପି ତାହାର ଦୋଷ ନାହିଁ । ସେ ତ ବିବେକୀ, ଶିକ୍ଷିତା ରମଣୀ । ଅନ୍ୟ କନ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ତାହାର ଯୌବନ ମାଦକର ଶେଷମୁହୂର୍ତ୍ତ ଅନୁଭବ କରି ମୋତେ ପଦାଘାତ କରିଥାନ୍ତା, ନତୁବା ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ ଦେଇଥାନ୍ତା । ମୋର ଏ ଅବସ୍ଥା ମୋ ଭାଗ୍ୟର ଦୋଷ, ଅନ୍ୟ କାହାରି ଦୋଷନାହିଁ । ମୁଁ ଅନୁମାନ କରୁଛି କି ଆଉ ଏ ଜୀବନରେ ସୁଖଶାନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ଆଉ ଏ ମର୍ମଭେଦୀ ଲାଞ୍ଛନା ସହ୍ୟକରି

ପାରିବି ନାହିଁ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସହାୟହୀନ । ମୋର ଏ ଜନ୍ମରେ ଆଉ ବିଦ୍ୟାଲାଭ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ଏଣୁ ମୋର ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜ୍ଜନ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ।

ଏହି ଭାବନା ହେଉ ନିବିଡ଼ ଜଙ୍ଗଲର ମଧ୍ୟଦେଶକୁ କ୍ରନ୍ଦନ ଧ୍ୱନି ସହିତ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବ୍ୟାଘ୍ର ଭଲ୍ଲୁକ ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁଙ୍କର ଗର୍ଜ୍ଜନ ଓ କୋଳାହଳ ଧ୍ୱନି । ହେଲେମଧ୍ୟ କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରାଣରକ୍ଷାର ଉପାୟ ତାଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଆଉ ପ୍ରବେଶ କରୁନାହିଁ । ଯାଉଁ ଯାଉଁ ବନ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅଗାଧ ବାରି-ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁନିର୍ମଳ ଶ୍ୱେତପଦ୍ମ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପୁଷ୍କରିଣୀ (ଜଳକୁଣ୍ଡ)ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଲା । ସେଠାରେ ସେ ମନେ ମନେ ସ୍ଥିରକଲେ ସେହି ପୁଷ୍କରିଣୀ ଜଳରେ ବୁଡ଼ି ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଦୈବ-ଘଟଣାକୁ ବଳ କାହାର ? କ୍ଷଣକରେ ଅନ୍ୟଥା ହୋଇପାରେ । ପ୍ରବାଦ ଅଛି—ପୁରୁଷଙ୍କ କର୍ମ ପତର ତଳେ, ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କରମ ପଥର ତଳେ । ପତ୍ର ଉଡ଼ିଯିବାକୁ ଯେତେ ସମୟ ଲାଗେ, ପୁରୁଷଙ୍କ କର୍ମ ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବଦଳି ଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କର୍ମ ବଦଳିବା ପଥର ବୋଝପରି ଅଟେ । ସେମାନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ପରି-ବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଅଧିକ ସମୟ ଲାଗେ । ପଥର ଉଠାଇବା ଶକ୍ତି ତାଙ୍କୁ ବିଧାତା ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନେ ଅବଳା । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳିଦାସଙ୍କ ଜୀବନ ଲୀଳା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଶେଷମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପତର ଉଡ଼ିବା ସମୟ କି ଦାସ ମହାସ୍ନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସମୟ ଆସିଗଲା ।

—o—

କାଳିଦାସଙ୍କ ସରସ୍ୱତୀ ଭେଟ ଓ ମୂର୍ଖତା ମୋଚନ

କାଳିଦାସ ନିଜକୁ ମହାମୂର୍ଖ ଜ୍ଞାନ କରିବା ଓ ସେ ଆଉ ତାଙ୍କର ଏ ଜନ୍ମରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲାଭ କରି ନ ପାରିବା ଜାଣିପାରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିନ୍ତନ୍ତିକ, ସେ ସେହି ଅଗାଧ ବାରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ଝାସ ଦେବେ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କର ଆଉ ଅନ୍ୟ ଧାରଣା ନାହିଁ । ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣକରି ସେ ପ୍ରାଣବିସର୍ଜ୍ଜନ କରିବେ । ମନ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ରଖି ଜଳରେ ପଶିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ଏ ଅଟଳ କାମନାରେ ସରସ୍ୱତୀଦେବୀଙ୍କର ଆସନ କମ୍ପିଲା । ସରସ୍ୱତୀ ଆଉ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଛଦ୍ମବେଶ ଧାରଣ କଲେ । ବୁଢ଼ୀ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ବେଶରେ କାଳିଦାସଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନିଜକୁ ବାଗ୍‌ଦେବୀ (ସରସ୍ୱତୀ) ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇ କହିଲେ, ହେ ବତ୍ସ ! ଆତ୍ମହତ୍ୟା ମହାପାପ । ସ୍ତ୍ରୀର ରମଣୀର ଅପମାନରେ ତୁ ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜ୍ଜନ କରନାହିଁ । ତୋର ଏ ଜନ୍ମରେ କି ପର ଜନ୍ମରେ ବିଦ୍ୟାଲାଭ ନାହିଁ । ତୁ ସାତଜନ୍ମପାଏ ମୂର୍ଖ, ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜ୍ଜନ କଲେ କଣ ତୁ ଆରଜନ୍ମରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲାଭ କରି ପାରିବୁ ନା ରାଜ ଜେମା ରତ୍ନାବତୀକୁ ପାଇ ପାରିବୁ ? ଏ ଦୁଶ୍ଚିନ୍ତା ମନରୁ ତ୍ୟାଗକରି ଶୀଘ୍ର ଘରକୁ ଫେରିଯା । ତେଣେ ତୋର ମାତା ଓ କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ବସି କାନ୍ଦୁଥିବେ । ରତ୍ନାବତୀ ବା ତୋର କେତେ ଧନର ମନୋହାରିଣୀ, ତୁ ତାର ମାନଅପମାନକୁ ଡରି ପ୍ରାଣ ହରାଇବୁ ? ଘରକୁ ଫେରିଯାଅ ।

ବାଗ୍‌ଦେବୀ (ସରସ୍ୱତୀ)ଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ କାଳିଦାସଙ୍କର କିଞ୍ଚିତ ଜ୍ଞାନୋଦୟ ହୋଇଗଲାଣି । ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କ ମୁଖରୁ ସେ ନିଜେ ସରସ୍ୱତୀ ବୋଲି ପରିଚୟ ପାଇ କାଳିଦାସ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ,

ହେ ବୀଣାପାଣି ! ତୁମ୍ଭ ଦୟାରେ ବ୍ୟାସଦେବ ମହାନ୍ ମହାନ୍ ପୁରାଣମାନ ରଚନା କରି ଜଗତରେ ଅକ୍ଷୟ କୀର୍ତ୍ତି ରଖିଯିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଗତକୁ ମୁକ୍ତିପଥ ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଦସ୍ୟୁ ରତ୍ନାକର ବାଲ୍ମୀକ ମୁନି ପାଲଟି ରାମାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ହେ ଭକ୍ତ-ମନୋହାରିଣୀ ବାଗ୍‌ଦେବୀ ! ଯଦିବା ମୁଁ ସାତ ଜନ୍ମଯାଏଁ ମୂର୍ଖ— ତେବେ ମୋର ମୂର୍ଖତା ଦୋଷ କିପରି ମୋଚନ ହେବ, ତାର ପ୍ରତିକାର କରନ୍ତୁ । ମୋର ମୁକ୍ତିଲାଭର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତୁ । ତବ ଦର୍ଶନରେ ଯଦିବା ମୋର ବିଦ୍ୟା ଲାଭ ନହେବ ଓ ମୁଁ ମୂର୍ଖ ହୋଇ ରହିବି, ତେବେ ତୁମ୍ଭର ବାଗ୍‌ଦେବୀ ନାମରେ କଳଙ୍କ ଲାଗିବ । ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ନାମ ସ୍ମରଣ କରି କରି ଏ କଳଙ୍କି ପ୍ରାଣକୁ ଏହି ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ବିସର୍ଜନ ଦେବି । ଏ ପୁଷ୍କରିଣୀ କାଳିଦାସ ହତ୍ୟାକୁଣ୍ଡ ବୋଲି ଜଗତରେ ବିଦିତ ହେବ ।

ଏପରି କହି ନାନାପ୍ରକାର ବିନତି ହେବାରେ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ହୃଦୟ ତରଳି ଗଲା । ସେ ଭାବିଲେ ଏ ମହାମୂର୍ଖ ନିଶ୍ଚୟ ମୋର ନାମ ସ୍ମରଣ କରି ପାଣିରେ ବୁଡ଼ି ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବ । ଏହାହେଲେ ସାରା ବିଶ୍ୱରେ ମୋ ନାମରେ କଳଙ୍କ ରହିଯିବ । ସପତ୍ନୀ କମଳା (ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ) ମୋତେ ପରିହାସ କରିବ । କହିବ, ଶରଣାଗତର ଆତ୍ମଘାତିନୀ । ତେବେ ମୁଁ ଏହାର ସାତ ଜନ୍ମର ମୂର୍ଖତା ଦୋଷକୁ ଦୂର କରାଇବି କିପରି ?

ଏହିପରି ଭାବି ଭାବି ବାଗ୍‌ଦେବୀ କାଳିଦାସଙ୍କୁ କହିଲେ— ତୁମେ ଯାଇ ଏ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ବୁଡ଼, ଯାହା ପାଇବ ତାହା ଆଣି ମତେ ଦେବ । ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କର କଥାରେ କାଳିଦାସ ପୁଷ୍କରିଣୀ ଜଳରେ ବୁଡ଼ି, ପାଞ୍ଚଥର ଯାଏଁ କାଦୁଅ ଢେଲା ଆଣି ସରସ୍ୱତୀଙ୍କୁ

ଦେଲେ ! ମାଆ ଦେବୀଙ୍କ କଲ୍ୟାଣରେ କାଳିଦାସଙ୍କର ପାଞ୍ଚଜନ୍ମର ମୂର୍ଖତା ଦୋଷ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ପୁଣି ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ବୁଡ଼ିବାକୁ ଦେବୀ ଆଦେଶ କଲେ । ଏଥର ବୁଡ଼ି କାଳିଦାସ ଆଣିଲେ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପ । ପୁଷ୍ପ ଆଣି ସରସ୍ୱତୀଙ୍କୁ ଦଅନ୍ତେ, ସପ୍ତମ ଥର ଜଳରେ ବୁଡ଼ିବାକୁ ଦେବୀ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ପୁଣି କାଳିଦାସ ଜଳରେ ବୁଡ଼ି ଆଣିଲେ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ପଳ (କଇଁଫୁଲ)

ଏଥର କାଳିଦାସଙ୍କର ସପ୍ତଜନ୍ମର ମୂର୍ଖତା ଦୂର ହେଲା । ବାମ ହସ୍ତରେ ଉତ୍ପଳ (କଇଁଫୁଲ) ଓ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ପଦ୍ମଫୁଲ ଧରି ସେହି ଜଙ୍ଗଲସ୍ଥିତ ପୁଷ୍କରିଣୀ ତଟରେ କାଳିଦାସ ଦେବୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୁଅନ୍ତେ, ସରସ୍ୱତୀ ଆଦେଶ କଲେ—ହେ ବତ୍ସ ! ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କର ।

କାଳିଦାସଙ୍କ ରଚିତ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକ—

ପଦ୍ମମିଦଂ ମମ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତେ,
ବାମକରେ ଲସଦୁତ୍ପଳମେକମ୍ ।
ବ୍ରୂହି କମିଚ୍ଛସି ପଙ୍କଜନେତ୍ରେ,
କର୍କଠ ନାଳମ୍ କର୍କଶନାଳକାମ୍ ॥

ଅର୍ଥ—କାଳିଦାସ କହିଲେ, ହେ ପଙ୍କଜନେତ୍ରେ ! ମୋର ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପ ଓ ବାମ ହସ୍ତରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ଉତ୍ପଳ (କଇଁଫୁଲ), ଆପଣ ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ କାହାକୁ ନେବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ ? ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ ପଦ୍ମନାଳ କଣ୍ଟକମୟ, ବାମ ହସ୍ତ ଧୃତ ଉତ୍ପଳ ନିଷ୍କଣ୍ଟକ । ଦେବୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ତୁମ୍ଭର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା ପ୍ରଦାନ କର । ତହୁଁ କାଳିଦାସ ମନେ ମନେ ରଚନା କଲେ, ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିର ଦକ୍ଷିଣାଙ୍ଗ ସୂର୍ଯ୍ୟମୂଳକ ; ଏ ହେତୁ ପୁରୁଷ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ । ବାମଅଙ୍ଗ

ତନ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ର ହେତୁରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ । ଅତଏବ ଦେବୀଙ୍କର ବାମ ପାଦରେ କର୍ଣ୍ଣଶୂନ୍ୟ ମାତୃକାମନ୍ତ୍ର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ପାଦରେ କଣ୍ଟକିତ ଶ୍ୱେତପଦ୍ମ ଦେବା ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହା ଭାବି ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ କରାଇଲେ ।

—ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ପ୍ରାପ୍ତି ଓ ଦେବୀଙ୍କର ବରଦାନ—

ଦେବୀ କହିଲେ, ବତ୍ସ କାଳିଦାସ ! ତୁମ୍ଭ ସେବାରେ ମୁଁ ତୃପ୍ତି ହେଲି; ତୁମ୍ଭର ସାତଜନ୍ମର ମୂର୍ଖତା ଦୂରକଲି, ମୁଁ ଜିହ୍ୱାଗ୍ରେ ମନ୍ତ୍ରଲିଖନ କରିଦିଏ । ଏ ହେବ ଜଗତରେ ଆଦର୍ଶ । ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ ସମୟରେ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଜିହ୍ୱାଗ୍ରରେ ଗୁରୁ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ରଲିଖନ କରିବେ ସେ ହେବ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଜ୍ୟୋତି । ଜ୍ୟୋତିଦାନ ହେତୁ ଜ୍ୟୋତିଷମାନେ ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭର ଅଧିକାରୀ ଅଟନ୍ତି ଦେବୀ ଏହା କହି ଜିହ୍ୱାଗ୍ରରେ ମନ୍ତ୍ରଲିଖିତ କରିବା ପରେ କାଳିଦାସ ପୁନଶ୍ଚ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଯଥା —

କଜ୍ଜଳପୂରିତ ଲୋଚନଧାରେ
ସ୍ତନଯୁଗ ଶୋଭିତ ମୁକ୍ତାହାରେ ।
ବୀଣା ପୁସ୍ତକ ରଞ୍ଜିତ ହସ୍ତେ
ଭଗବତୀ ଭାରତୀ ଦେବୀ ! ନମସ୍ତେ ॥

ଏହି ପଦ୍ୟ ରଚନା ସମୟେ ଦେବୀ କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି କୁପିତ ହୋଇ କହିଲେ—କାଳିଦାସ ! ତୁ କଣ ନ କଲୁ ? ମୋର ଦକ୍ଷିଣ ପାଦତଳେ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପ ଓ ବାମ ପାଦ ତଳେ ଜପୁନ ଥୋଇ ମୋତେ ତୃପ୍ତ କରାଇଲୁ । ପୁଣି ପଦ୍ୟ ରଚନାରେ ମୋର ପାଦ ବନ୍ଦନା ନ କରି, ମୋତେ ସାମାନ୍ୟ ନାରୀ ଭଳି ଜ୍ଞାନ କରି ମୁଖ ବନ୍ଦନା କଲୁ । ତେଣୁ ତୁ ମୋର ଏହି ଅଭିଶାପ ଗ୍ରହଣ କର । ତୋର

ବିଦ୍ୟା ବଳରେ ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନରେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ହେବୁ; ମାତ୍ର ବିଦ୍ୟାନଗରୀରେ ପରାଜିତ ହେବୁ ।

ତୁ କ'ଣ ଜାଣୁନା ଯେ—ଦେବୀଙ୍କର ଚରଣରୁ ବନ୍ଦନା କରାଯାଏ ବୋଲି ? ତା' ନ କରି ମୋର ସ୍ତନ ଯୁଗଳ ମୁକ୍ତା ହାରରେ ଶୋଭିତ ବୋଲି ବନ୍ଦନା କରି ମୋତେ ଲଜ୍ଜା ଦେଲୁ । ତେଣୁ ମୁଁ ତୋତେ ଅଭିଶାପ ଦେଉଛି—ତୁ ବିଦ୍ୟାନଗରୀରେ ଲଜ୍ଜିତ ହେବୁ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଗଣିକା ଭଳି ମତେ ବନ୍ଦନା କରିବାରୁ ତୁ ବେଶ୍ୟାସକ୍ତ ହୋଇ, ବେଶ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇବୁ ।

ଏହି ଅଭିଶାପ ଶୁଣି କାଳିଦାସ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ସରସ୍ୱତୀ ଦେବୀଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ି ବହୁତ କ୍ରନ୍ଦନ କଲେ ଏବଂ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥୀ ହେଲେ । ହସ୍ତ ସମ୍ପୁଟିକୃତ ହୋଇ କହିଲେ—ମା ବାଗ୍‌ଦେବୀ ! ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ବରପୁତ୍ର, ଏ ଅଧମ ସନ୍ତାନର ଅପରାଧ ମାର୍ଜନା କର । ଏହା କହି ପୁଣି ସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଯଥା—

କନ୍ତୁ ରୋଷ ପରତେନ ଗୁରୁଣା ଜାୟତେ ଗୁଣାଃ ।
ଶତ୍ରୋରପି ଗୁଣା ବାଚ୍ୟା ଦୋଷା ବାଚ୍ୟା ଗୁରୋରପି ॥

ଅର୍ଥ—ଗୁରୁଜନମାନେ ରୋଷଯୁକ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ତାଙ୍କଠାରୁ ଗୁଣ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏଣୁ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କର ଦୋଷ ଓ ଶତ୍ରୁର ଗୁ ସମାନ । ତଥାପି ସକଳ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । କାଳିଦାସଙ୍କର ଏପ ବିନୟ ଭକ୍ତିଭାବ ଦେଖି ସଦୟ ହୃଦୟରେ ଦେବୀ କହିଲେ—ଆ ବୃଥା କ୍ରନ୍ଦନ କରିବା ଅନୁଚିତ ।

ଲବ୍‌ଧବ୍ୟମର୍ଥଂ ଲଭତେ ମନୁଷ୍ୟୋ
ଦୈବୋଽପି ତଂ ବାରୟିତୁଂ ନ ଶକ୍ତଃ ।
ଅତୋ ନ ଶୋଚ୍ୟା ନ ହି ଭବିତବ୍ୟଂ
ଲଲାଟଲେଖ୍ୟା ନ ପୁନଃ ପ୍ରୟାତି ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ମନୁଷ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ଯାହା ମିଳିବାର ଥାଏ, ସେତେବେଳେ ତାହା ମିଳେ । ସେଥିପାଇଁ ବିପତ୍ତିରେ ଦୁଃଖ କରିବା କିମ୍ବା ଲାଭରେ ସୁଖୀ ହେବା ଆଦୌ ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଏଥିପାଇଁ ତୁମ୍ଭେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରନା । ଶୋକ ପରିତ୍ୟାଗ କର । ଭାଗ୍ୟ ଲେଖା କଦାପି ଅନ୍ୟଥା ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ଏପରି ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ ବାଗ୍‌ଦେବୀ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ କାଳିଦାସ ଏକ ମହାକବି ବୋଲି ଖ୍ୟାତ ହେଲେ ଏବଂ ପ୍ରୋକ୍ତ ସରୋବର "ସରସ୍ୱତୀ କୁଣ୍ଡ" ବୋଲି ଖ୍ୟାତ ହେଲା । ଦେବୀ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହେବା ପୂର୍ବରୁ କାଳିଦାସଙ୍କୁ କହିଥିଲେ—ତୁମ୍ଭେ କାଶୀଧାମକୁ ଯାଇ, ସେଠାରେ ବିଷ୍ଣୁଶର୍ମାଙ୍କୁ ଗୁରୁ କରି ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କରିବ । ଏ କଥା କାଳିଦାସଙ୍କ ମନରେ ସଦା ସର୍ବଦା ଜାଗ୍ରତ ଥାଏ ।

କାଳିଦାସଙ୍କର ଶ୍ୱେଶକୁ ଯିବା ନିମନ୍ତେ ନିକଟରେ କୌଣସି ସମ୍ବଳ ନାହିଁ, ଏଣେ କ୍ଷୁଧା ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ହେଲେଣି । ଏ ଜଠରାଗ୍ନି ଅଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହେବା ସମୟରେ ହସ୍ତାଙ୍ଗୁଳିକୁ ଦୃଷ୍ଟି କରନ୍ତେ ଦେଖିଲେ ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୁରୀୟଟିଏ ରହିଅଛି । ତାହା ବିକ୍ରୟ କରିବାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଧନ ସଂଗୃହୀତ ହେଲା । ସେହିଧନ ବ୍ୟୟରେ ଅତି କଷ୍ଟ ସହ୍ୟକରି କାଶୀଧାମରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ବିଷ୍ଣୁ-ଶର୍ମାଙ୍କୁ ଗୁରୁପଦରେ ବରଣ କରି ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କରିବାର ଅଳ୍ପ-ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା କରଣ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହେଲା । ଆଉ ମଧ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅତ୍ୟାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲାଭକଲେ ।

ଅଧ୍ୟୟନ ଶେଷ କରି କାଳିଦାସ ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ପଦଧୂଳି ମସ୍ତକରେ ବୋଳି ହୋଇ ବିଦାୟ ନେଇ ଆସି ଗୌଡ଼ଦେଶର

ରାଜସଭାରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶରେ ହୀନ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ତାହାଙ୍କୁ ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେଇ ଦୈବୀ ବିଦ୍ୟା ସମାଗ୍ରର ଜ୍ଞାପନ କରିବାରୁ ରାଜା ଜାମାତାଙ୍କୁ ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଆନନ୍ଦିତ ଭାବେ କନ୍ୟାର ଦୁଃଖ ଦୂରୀଭୂତ ହେବାର ମନୋଭାବ ଦେଖାଇ ଥିଲେ । ଆଜି ମଧ୍ୟ ରାଜସଭାରେ କାଳିଦାସ ନାନା ପ୍ରକାର ମଧୁର କବିତା ଆବୃତ୍ତି କରି ଉପସ୍ଥିତ ସଭ୍ୟବୃନ୍ଦଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ କରାଇଥିଲେ ।

ରତ୍ନାବତୀ ସହିତ କାଳିଦାସଙ୍କର ପୁନଃ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ସେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପରଦର୍ଶିତା; ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତି ଓ ଅଦ୍ଭୁତ କବିତ୍ୱ ଦର୍ଶନ କରି ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଲେ । ସେ ଭାବିଲେ ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କର କି ଅଦ୍ଭୁତ ଅସୀମ ଶକ୍ତି ! ଦୈବବଳେ କ'ଣ ନ ହୋଇପାରେ ? ଯେଉଁ କାଳିଦାସ ଉଷ୍ଟ୍ର ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ନ ପାରି ଉଷ୍ଟ୍ର ଓ ଉଟ୍ର ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ, ସେ ପୁଣି ଅଜ ବରପୁତ୍ର ମହାକବି କାଳିଦାସ ? ଏହି ଧାରଣା ସବୁବେଳେ ରତ୍ନାବତୀଙ୍କ ହୃଦୟଦେଶକୁ ମନ୍ଥନ କରୁଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଭାବନ୍ତି ଆଜି କଣ କେହି ଛଦ୍ମବେଶୀ ପଣ୍ଡିତ ତାଙ୍କୁ ଛଳନା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କି ମୋର ସତୀତ୍ୱ ନଷ୍ଟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆସିଛନ୍ତି ? ତେଣୁ ରତ୍ନାବତୀ କାଳି-ଦାସଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀପଦରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅସ୍ୱୀକୃତା ହୋଇଥିଲେ ।

କାଳିଦାସ ସ୍ତ୍ରୀ ରତ୍ନାବତୀଠାରୁ ପୁଣି ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହୋଇ ଗୃହକୁ ଫେରି ନ ଆସି ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କ ଆଦେଶରେ ବହ୍ନିବାଟିରେ ବାସ କରି ରହିଲେ ଓ ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ ନାନାପ୍ରକାର ମଧୁର ବାକ୍ୟରେ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ ବହୁବିଧ ଶ୍ଲୋକ ରଚନା ଓ ବେଦଧ୍ୱନି କରିବାକୁ

ଆଦେଶ ଦେଲେ । କାଳିଦାସ ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କର ଆଦେଶ ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ କରି ପ୍ରତ୍ୟହ ସଭା ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା ଓ ବେଦଧ୍ୱନି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କଲେ କ'ଣ ହେବ ରତ୍ନାବତୀଙ୍କ ବିଚ୍ଛେଦ ଓ ତାଙ୍କର ମର୍ମନ୍ତୁଦ କଟୂକ୍ତି ସଦା ସର୍ବଦା କାଳିଦାସଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ବିଦାର୍ଣ୍ଣ କରୁଥାଏ । ତଥାପି ପଣ୍ଡିତେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ବାନ୍ଧି ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କ ଆଦେଶ ମାନି ରହିଥାନ୍ତି ।

କାଳିଦାସ ତ ସରସ୍ୱତୀ ଦେବୀଙ୍କ ବର ପାଇ ବିଦ୍‌ବିଜୟୀ ହୋଇଛନ୍ତି ତାହାଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟା, ବିସ୍ତରରେ ବା କିଏ ଜିଣେ ? ତାଙ୍କର ପବିତ୍ର ବଦନ ଓ ସୁମଧୁର ସ୍ୱର ଏବଂ କଣ୍ଠନିଃସୃତ ବେଦସଙ୍ଗୀତ ଧ୍ୱନିରେ ରାଜସଭାର ଲୋକେ ବିମୋହିତ ଓ ଚମତ୍କୃତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତଙ୍କ ମୁଖରୁ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟତା ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍‌ତାର ପ୍ରଶଂସା ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଘୋଷିତ ହେଉଅଛି । କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସ ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀ ରତ୍ନାବତୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଗୁଣରାଶି ଉପଭୋଗ ନ କରିବାରେ ହୃଦୟରେ ଶେଳବିଦ୍ଧ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦିନକୁ ଦିନ ବୃଦ୍ଧି ପାଉଅଛି । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ପଣ୍ଡିତେ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ମନେ ମନେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ, ଯେ, କବିତ୍ୱ ରସରେ ରତ୍ନାବତୀକୁ ବଶୀଭୂତ କରିବେ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ପୁରାଣ ପାଠ ଆରମ୍ଭ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ବିବିଧ ରାଗ, ରାଗିଣୀ ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ପବିତ୍ର ଓ ମଧୁରକଣ୍ଠ ନିର୍ଗତ ରାମାୟଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ରାମ ସୀତାଙ୍କର ଅଲୌକିକ ଚରିତ୍ର ଓ ମହାଭାରତର ଜ୍ଞାନପ୍ରଦଉପାଖ୍ୟାନ ସକଳ ଶ୍ରୁତିଗୋଚର କରିବା ଦ୍ୱାରା ନଗରସ୍ଥିତ ଆବାଳବୃଦ୍ଧବନିତା ବିମୋହିତ ହୋଇଗଲେ । ପରସ୍ପର ଆଲୋଚନା କଲେ ଯେ, ଏପରି ସ୍ୱାମୀକୁ ରତ୍ନାବତୀର ଅବହେଳା କରିବା ଅତି ଅନ୍ୟାୟ । ଏହିପରି ନିନ୍ଦା ସାରା ଗୌଡ଼-ଦେଶ ବ୍ୟାପିଗଲା । ଏସମସ୍ତ ନିନ୍ଦା ଶୁଣି ରତ୍ନାବତୀ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ ।

ଏଣେ ରତ୍ନାବତୀ, କାଳିଦାସଙ୍କର ଗଭୀର କଣ୍ଠନିସୃତ ସୁମଧୁର ଧ୍ୱନିର ବେଦ, ପୁରାଣ ଗାନ ଶ୍ରବଣ କରିବାକୁ ନ ଆସି ଏକାକିନୀ ବସି ମର୍ମାହତ ଓ ଭଗ୍ନଆଶାରେ ବହୁଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସପୂର୍ବକ ଶୋକସାଗରରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଓ ନଗରବାସୀଙ୍କର ଜୟଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣରେ ନିଜକୁନିଜେ ଘୃଣିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଆଜ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଭାଗ୍ୟକୁ ନିନ୍ଦା କରି କହୁଛନ୍ତି, ମୁଁ ଗୌଡ଼ଦେଶର ରାଜକନ୍ୟା ହୋଇ କେତେ ରାଜା, ରାଜପୁତ୍ର ଓ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟା ପରାକ୍ରମରେ ଜୟକରି ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟା ହୋଇ ପୁଣି ଭାଗ୍ୟଦୋଷରେ ଗୋଟାଏ କପଟ ମୂର୍ଖକୁ ବରଣ କଲି, ତଥାପି ମୋର ଭାଗ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମୟ ଆସିଲାନି ? ରାଜସଭା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱାମୀରୂପକ କେଉଁ ସୁପଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେ ମୋର ପ୍ରକୃତରେ ସ୍ୱାମୀ କି ନା ତାହା ମଧ୍ୟ ଚିହ୍ନି ପାରୁନାହିଁ । କେବଳ ବୃଥା ଜୟଧ୍ୱନି ମୋର ହୃଦୟଦେଶକୁ ବାରମ୍ବାର ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ କରୁଅଛି । ଧିକ୍— ମୋର ଜୀବନଧାରଣ ଧିକ୍ !

ଏହିପରି ଭାବୁଥିବା ସମୟରେ ରତ୍ନାବତୀଙ୍କର ଜଣେ ସଖୀ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କାଳିଦାସଙ୍କ ପୁରାଣଧ୍ୱନି ଶୁଣିବାକୁ ଯିବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲା । ରତ୍ନାବତୀ ସଖୀର ଅନୁରୋଧ ଏଡ଼ି ନ ପାରି ତାକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ସେଠାକୁ ଗଲେ । କାଳିଦାସଙ୍କର ରତ୍ନାବତୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ବ୍ରଜଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଶ୍ରବଣାନ୍ତେ ରତ୍ନାବତୀଙ୍କ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମିଲା ଯେ—ଦୈବୀଶକ୍ତି ବ୍ୟତୀତ ଏପରି ରସମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ କଦାପି ହୋଇ ନପାରେ ।

ସେହି ସମୟରେ ରତ୍ନାବତୀଙ୍କର ମନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଗଲା । ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ହେବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ମନ

ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହେଲ । ସହଜେ ସ୍ତ୍ରୀ ତ ଅବଳା । ସ୍ୱାମୀ ସେମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠ ବଳ । ସ୍ୱାମୀର ବଳ ନିଜ ଆଖିରେ ଦେଖିବାରୁ, ଅବଳାର ଦୁର୍ବଳତା ଦୁରୀଭୂତ ହୋଇଗଲ ।

ନେତ୍ରାବତୀ ସଭା ମଧ୍ୟରୁ ନିଜ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଉଠି ଠିଆ ହୋଇ ଜଳସିକ୍ତ ନେତ୍ର ଦୁଇଟିକୁ ଲୋତକ ଛନ ଛନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ସେ ଯେପରି ସ୍ୱାମୀ ପାଇ ଆନନ୍ଦରେ ସମସ୍ତ କଟାଇବେ ବୋଲି ମନରେ ଭାବିଥିଲେ, ସେପରି ସ୍ୱାମୀ ପାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଚରମ ଅବହେଳା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଅନୁତାପରେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟଦେଶ ବାରମ୍ବାର ଦଗ୍ଧ ହେବାକୁ ଲାଗିଲ । ପୁଣି ସେହି ସ୍ୱାମୀର ମୁଖ ସେ କିପରି ଅବଲୋକନ କରି, ତାଙ୍କ ସହିତ ମଧୁର ବାକ୍ୟାଳାପ କରିବେ ? ଏ ଲଜ୍ଜା ନେତ୍ରାବତୀଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ଦେଉଥାଏ ।

ତଥାପି ସେ ଲଜ୍ଜା ଦୂର କରି ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସିବା ନିମନ୍ତେ ସଖୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଏ ଶୁଭସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣ କରି କାଳିଦାସ ଯଥା ସମୟରେ ହର୍ଷୋତ୍ଫୁଲ୍ଲ ଚିତ୍ତରେ ପ୍ରକମ୍ପିତ ପଦେ, ସୁଖ କାମନାରେ ଭାସି ଭାସି, ବହୁଦିନର ଆଶା ମେଣ୍ଟାଇବା ନିମନ୍ତେ, ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣମୁଗ୍ଧକାରିଣୀ ରତ୍ନବତୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ । ଯାଉ ଯାଉ ପୂର୍ବ କଥା ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଥାଏ । ସେ ମନରେ ଭାବୁଥାନ୍ତି—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ତ ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ପାଠରେ ଅଛି—

ନଦୀନାଞ୍ଚ ନଖିନାଂଚ ଶୃଙ୍ଗିଣାଂ ଶସ୍ତ୍ରପାଣିନାଂ
ବିଶ୍ୱାସୋ ନୈବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ସ୍ତ୍ରୀଷୁ ରାଜକୁଳେଷୁ ଚ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ନଦୀକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ନାହିଁ । ସେ କେଉଁ ବେଳେ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ କ୍ଷତ କରିବ, ତା କିଛି ହେବ

ସେହିପରି ନଖ ଥିବା ଜନ୍ତୁ ଭଲ୍ଲୁକ ଆଦିଙ୍କୁ କଦାପି ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । କି ଶୃଙ୍ଗଧାରୀ ଜୀବଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ନାହିଁ । ଶସ୍ତ୍ରଧାରୀ ରାଜପୁରୁଷଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ—ସେମାନେ ପ୍ରାଣହନ୍ତକ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଓ ରାଜପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ଖଳ ସ୍ୱଭାବ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ଶାସ୍ତ୍ର ବାରିଛି । ତଥାପି ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପାୟ କଣ ? ହଉ ମୁଁ ଯିବି । ଏହିପରି ନାନାପ୍ରକାର ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ଚିତ୍ତରେ ସେ ସୁପଣ୍ଡିତା ସହଧର୍ମିଣୀ ରତ୍ନାବତୀଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ।

ରତ୍ନାବତୀ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ସ୍ୱାମିନ୍ ! ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରି, ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପଦ ତଳେ ବିଲୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ, ନେତ୍ର ନିର୍ଗଳିତ ଉଷ୍ଣ ଅଶ୍ରୁ ଜଳରେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପଦଧୌତ କରି ଦେଇ, ପୂର୍ବକୃତ ଅପରାଧ ନିମିତ୍ତ କରୁଣ କଣ୍ଠରେ କୃତାଞ୍ଜଳି ପୁଟେ, ତାଙ୍କ ସନ୍ନିଧାନେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ । କାଳିଦାସ, ହୃଦୟର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ରତ୍ନାବତୀଙ୍କୁ ସଯତ୍ନରେ ଉତ୍ତୋଳନ କରି, ସେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷୀ ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି, ତାଙ୍କ ମନ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲେ । ପୁଣି ପରେ କାଳିଦାସ ଆପଣାର ଅପୂର୍ବ ଇତିହାସ ପତ୍ନୀଙ୍କ ନିକଟରେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଥିଲେ । ପରିଶେଷରେ ଉପଯୁକ୍ତ ତରୁ ସହିତ ଉପଯୁକ୍ତ ଲତା ଜଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶ୍ୱଶୁର, ଶ୍ୱଶ୍ରୂ (ରଜା ଓ ରାଣୀ) ଙ୍କର ମନ ଦୁଃଖ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ବିଷାଦର ମେଘାବୃତ୍ତ ଦୂରହୋଇ ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟାକାଶ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହେଲା । ତନ୍ନିମିତ୍ତ ମଙ୍ଗଳଧ୍ୱନି ଓ ଆନନ୍ଦୋତ୍ସବର ଘୋଷଣାରେ ନଗର ପ୍ରକମ୍ପିତ ହେଲା । ରାଜକୋଷରୁ ବହୁ ଧନରତ୍ନ ପୁରସ୍କାର ଦିଆଗଲା ।

ରାଜଭବନରେ ପତ୍ନୀଙ୍କ ସହିତ ଭୋଗ ବିଳାସରେ କିଛିଦିନ କଟାଇଲା ପରେ, କାଳିଦାସଙ୍କର ନିଜର ମାତା ଓ କନିଷ୍ଠଭ୍ରାତଙ୍କ

କଥା ମନରେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳ ଚିତ୍ତରେ ମାତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାପାଇଁ ଶ୍ୱଶୁର ଓ ଶ୍ୱଶ୍ରୂଙ୍କଠାରେ ସବିନୟେ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

ରାଜା ଓ ରାଣୀ କାଳିଦାସଙ୍କ ଅନୁରୋଧକୁ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ମନେ କରି ବହୁ ଧନରତ୍ନ ଓ ଯୌତୁକଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି କନ୍ୟାକୁ ଜାମାତା ସହିତ ସୁସଜ୍ଜିତ ଚତୁର୍ଦ୍ଦୋଳା ଆରୋହଣେ ବାତ୍ସଲ୍ୟମମତା ପ୍ରତିପାଳନ ଅନୁଯାୟୀ ବିଦାୟ ଦେଲେ ।

ଏହିପରି ମହାସମାରୋହରେ କାଳିଦାସ ଚତୁର୍ଦ୍ଦୋଳାରୁ ଅବତରଣ କରି ଗୃହରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଶସ୍ତ୍ରୀକ ମାତାଙ୍କ ଚରଣ ବନ୍ଦନା କଲେ । ମାତା ଅମୂଲ୍ୟ ହାରାନିଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ପରି ପୁତ୍ର କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ କି, ତୁ କାଷ୍ଠ ଆହରଣ ନିମନ୍ତେ ବନକୁ ଯାଇ ଏତେଦିନ ହେଲା କେଉଁଠାରେ ରହି ଏ ବୃଦ୍ଧ ମାତାକୁ ଅନ୍ଧୁଣୀ କରି ରଖିଥିଲୁ ଓ ଏ ରାଜକନ୍ୟାକୁ କେଉଁଠାରୁ ପାଇଲୁ ? ଏହା ଶୁଣି କାଳିଦାସ ଆଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ପୁତ୍ରର ଘଟଣାବଳୀ ମାତା ଶ୍ରବଣ କରି ଆନନ୍ଦମଗ୍ନା ହୋଇ ଏତେ ଦିନେ ଏ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ ଆପଣାର ଦୁଃଖ ଦୂରୀଭୂତ ହେଲା ମନରେ ଭାବି ମଙ୍ଗଳଧ୍ୱନି ସହ ପୁତ୍ର ଓ ପୁତ୍ରବଧୂଙ୍କୁ ବରଣକରି ଗୃହ ମଧ୍ୟକୁ ନେଇ ଗଲେ । ପୁତ୍ରର ଯଶଃ-ସୌରଭରେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟଦେଶ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ ହେଲା ।

କାଳିଦାସଙ୍କର କାବ୍ୟାଦି ମହାଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା

କାଳିଦାସଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ କବିତ୍ୱ ଖ୍ୟାତି ସମାଚାର ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରି ନିଜ ରାଜସଭାରେ ଅଷ୍ଟରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହିତ ମିଶାଇ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠାଗ୍ରଗଣ୍ୟରେ ନବରତ୍ନପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଜସଭା ମଣ୍ଡନ କରାଇଲେ ।

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ, ...
ପାଠାଗାର

କାଳିଦାସ ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ମେଘଦୂତ, ଋତୁ ସଂହାର, ଶୃଙ୍ଗାର ତିଳକ, ପୁଷ୍ପବାଣ ବିଳାସ, ବିଦ୍ୱମୋଦିନୀ, ଶକୁନ୍ତଳା ଇତ୍ୟାଦି ମହାକାବ୍ୟ ଓ ମହା ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପ୍ରଣୟନ କରି ନିଜକୁ ଜାତିରେ ଅମରତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ କେବଳ ମହାକବି ନୁହନ୍ତି, ସେ ଯେପରି ଜ୍ୟୋତିଷବିଦ୍ୟାରେ ପାରଦର୍ଶୀ ଓ ମହାନୁଭବୀ ଥିଲେ, ସେହିପରି ଭୌଗଳିକ ଓ ବିଜ୍ଞାନବିଦ୍ୟାରେ ବହୁପାରଦର୍ଶୀ ଥିଲେ । ଜ୍ୟୋତିଷବିଦ୍ୟାରେ କଣ୍ଠସ୍ଥା ନକ୍ଷତ୍ର ତିଥିକା ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରି ପୃଥିବୀର ଛାୟା ପତନ ଦ୍ୱାରା ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟୋପରାଗର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ୟୋତିଷ ମଣ୍ଡଳୀରେ ଶକ୍ତିର ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି, ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ସଂଯୋଗରେ ବାୟୁର ଉତ୍ତାପ ଓ ଶୀତଳତାର ପରିମାଣ ଏବଂ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଭୂମିସ୍ଥିତ ଉତ୍କ୍ଷିପ୍ତ ପଦାର୍ଥମାନ ସ୍ୱ ସ୍ଥିତି ଓ ପତନ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ବିଜ୍ଞାନ ଶାସ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧ ଆନ୍ଦୋଳନ ଏବଂ କାବ୍ୟ, ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ଦ୍ୱାରା ମେଘମାଳାର ଉତ୍ପତ୍ତି, ରବି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମ୍ମିଳିତ ଆକର୍ଷଣ, ଜୁଆର ଓ ଭଟ୍ଟା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଆଦି ଯୋଗାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି-ସମ୍ଭୂତ କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଏଥିରୁ କାଳିଦାସ କିପରି ଜ୍ୟୋତିଷ, ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଥିଲେ । ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇଅଛି ।

—ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭାରେ ନବରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତ—

ଧନ୍ୱନ୍ତରିଃ କ୍ଷପଣକାମରସିଂହ ଶଙ୍କୁ
ବେତାଳଭଟ୍ଟ ଘଟକର୍ପରକାଳିଦାସାଃ ।
ଖ୍ୟାତୋ ବରାହମିହିରୋ ନୃପତେଃ ସଭାୟାଂ
ରତ୍ନାନି ବୈ ବରରୁଚିର୍ନବବିକ୍ରମସ୍ୟ ॥

ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭାରେ ଧନ୍ୱନ୍ତରୀ, କ୍ଷପଣକ, ଅମରସିଂହ ଶଙ୍କୁ, ବେତାଳଭଟ୍ଟ, ଘଟକର୍ପର, କାଳିଦାସ, ବରାହମିହିର ବରରୁଚି ଏହିପରି ନବରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ସେହି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାଳିଦାସ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ହେବାରୁ ବରରୁଚି ତାଙ୍କୁ ବରାବର ଈର୍ଷାଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ପ୍ରତିହିଂସା କରନ୍ତି ଓ ନିଜକୁ ନିଜେ ତାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ମନରେ ଧାରଣା ଆଣନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ମହାରାଜା କାଳିଦାସଙ୍କୁ କବିଶ୍ରେଷ୍ଠ ମନେ କରିଆନ୍ତି । ଏକଦା ରାଜସଭାରେ ବରରୁଚି ଆପଣାକୁ କାଳିଦାସଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ କହି ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ସଭାରେ ଶ୍ଳାଘା କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ରାଜା ତାହା ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡିଏ ଦେଖି ପଚାରିଲେ, କଣ ପଡ଼ିରହିବାର ଦେଖୁଛ ? ବରରୁଚି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—

ଶୁଷ୍କଂକାଷ୍ଠଂ ତିଷ୍ଠତ୍ୟଗ୍ରେ ।

ରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ, ବରରୁଚିଙ୍କ ଉତ୍ତରରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ପ୍ରଶ୍ନସୂଚକ ନେତ୍ରରେ ବରକବି କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବାରେ ସେ ଈଷତ୍ ହାସ୍ୟବଦନରେ ବାକ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ—

"ନୀରସ ତରୁବର ପୁରତୋ ଭାତି"

ଏହିପରି ଅକଠିନ, ସୁମଧୁର ବାକ୍ୟ ବରରୁଚି ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ରାଜସଭା ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରବଣ କରି କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ଈର୍ଷାଜର୍ଜ୍ଜରିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ମନସାଧ ମେଣ୍ଟାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଦିନକୁ ଦିନ ଅଷ୍ଟରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର କାଳିଦାସ ପ୍ରତି ଈର୍ଷାନଳ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହେଲା । ତଥାପି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଲଜ୍ଜା ଦେବାପାଇଁ କାଳିଦାସ ପୁନଃ ପୁନଃ ରାଜସଭା ଉମଣ୍ଡିତ ସୁମଧୁର ବାକ୍ୟମାନ ରଚନା କରି ରାଜାଙ୍କୁ ତୃପ୍ତ କରାଇବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ଥରେ ରାଜସଭାରେ ନିଶୀଥ ସମୟେ କାଳିଦାସ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସୁଧାଧବଳିତ ସୁସ୍ନିଗ୍ଧ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାରେ ବିମୋହିତ ହୋଇ ଏକାକୀ ଗାନ କଲେ—

ଏକୋହି ଦୋଷୋ ଗୁଣ ସନ୍ନିପାତେ
ନିମଜ୍ଜତୀନ୍ଦୋଃ କିରଣେଷ୍ୱିବାଙ୍କଃ ।

ଏହା ଶ୍ରବଣମାତ୍ରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ନିପୀଡ଼ିତ ଘଟକର୍ପର କହିଥିଲେ—

ଏକୋହି ଦୋଷୋ ଗୁଣ ସନ୍ନିପାତେ
ନିମଜ୍ଜତୀନ୍ଦୋରିତି ଯୋବଭାଷେ
ନୂନଂ ନ ଦୃଷ୍ଟଂ କବିନାପି ତେନ
ଦାରିଦ୍ର୍ୟଦୋଷୋ ଗୁଣରାଶି ନାଶି ॥

ଏକ ଦୋଷ ଥିଲେ ସମସ୍ତ ଗୁଣ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ସାମାନ୍ୟ ଅଗ୍ନିରେ ବି ସହସ୍ର ତୁଳାରାଶି ଭସ୍ମ ହୋଇଯାଏ । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଗଗନସ୍ଥିତ ତାରାପତି ଚନ୍ଦ୍ର ଅଟନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ଶଶଲାଞ୍ଛନ ଚିହ୍ନଟି ତାହାଙ୍କୁ କଳଙ୍କିତ କରି ପକାଏ । କବିମାନଙ୍କର ଦାରିଦ୍ର୍ୟଦୋଷ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି କଳଙ୍କପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିହ୍ନ । ଯେଉଁମାନେ ଏ କଥା କହନ୍ତି ସେମାନେ କବି ନୁହନ୍ତି । କାରଣ ଦରିଦ୍ରଦୋଷ ସମସ୍ତ ଗୁଣକୁ ନଷ୍ଟ କରେ । କାଳିଦାସ ଏ କଥା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ନାହିଁ । ଘଟକର୍ପରାଦି ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବରରୁଚି ପରାମର୍ଶ କରି ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅପ୍ରତିଭ କରିବାକୁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ଏକଦା କାଳିଦାସଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିର ସୁଯୋଗ ନେଇ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ, ମା ! ଆମ୍ଭେମାନେ କୌଣସି ଭିକ୍ଷା ଆଶାରେ ଆପଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସିଅଛୁଁ । ଆପଣ ସତ୍ୟକଲେ ଆମ୍ଭେ ସେହି ଭିକ୍ଷାଟି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବୁ ।

ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଏପରି ବାକ୍ୟ ଶୁଣି କାଳିଦାସଙ୍କ ସରଳ-ହୃଦୟା ଜନନୀ 'ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ସତ୍ୟକରି କହିଲେ, ଯାହା ମାଗିବ ତାହା ଦେବ, ମାତ୍ର ଶକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରାର୍ଥୀ ନହେଲେ ମୁଁ କାହୁଁ ଆଣି ଦେବ ? ସେମାନେ ଜନନୀଙ୍କ କଥାରେ ସଶଙ୍କିତ ହୋଇ କହିଲେକ, ଆମ୍ଭେ କୌଣସି ଭିକ୍ଷା ମାଗିବାକୁ ଆସିନାହୁଁ । କେବଳ ଏତିକି ମାଗିବାର ଅଭିଳାଷ—ଆପଣଙ୍କ ପୁତ୍ର କାଳିଦାସ ଯେତେବେଳେ ରାଜସଭାକୁ ଗମନ କରିବେ, ସେତେବେଳେ ଆପଣ କହିବେ ଯେ, ଶୀଘ୍ର ସଭାରୁ ଲୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରିବୁ କାରଣ ଗୃହରେ ତଣ୍ଡୁଳ ନାହିଁ, ଆସିଲେ ଆଣିବାକୁ ହେବ ।

ଦୟାଶୀଳା ଜନନୀ, ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ନପାରି ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ତତ୍-ପରଦିନ କାଳିଦାସ ରାଜସଭାକୁ ଗମନ ସମୟରେ ଉପଦେଶ ପୂର୍ବକ ତଦ୍ରୂପ ବାକ୍ୟ ସମ୍ଭାଷଣ କରିଥିଲେ ।

କାଳିଦାସ ଜନନୀଙ୍କ କଥା ଶ୍ରବଣ କରି ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ ହୋଇ ବ୍ୟଥିତ ଚିତ୍ତରେ ରାଜସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମୌନାବ୍ରତାବଲମ୍ବୀ ହୋଇ ବସି ରହିଲେ । ଏହା ଦେଖି ବରରୁଚି କାମନାସିଦ୍ଧ ହୋଇ ଥିବାର ଅନୁମାନ କଲେ ।

ରାଜସଭାକୁ ଆଗମନ ସମୟେ ଜନନୀ ତ କହିଛନ୍ତି ଘରେ ଆଜି ତଣ୍ଡୁଳ ନାହିଁ । ଏ କଥା କାଳିଦାସଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ବିଚଳିତ କରି ପକାଉଛି । ବୁଦ୍ଧି ତ ଅନନ୍ତ ସିନ୍ଧୁ ଗର୍ଭରେ ପତନ, କରନ୍ତି କଣ ?

ଏହି ସମୟରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଯୁକ୍ତିତର୍କ ଆଲୋଚନା ରାଜ-ସଭାରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସ ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଥାଆନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଆଲୋଚନା, ବାକ୍ଯୁଦ୍ଧ, ଯୁକ୍ତିତର୍କ ତାଙ୍କର ଏକ କର୍ଣ୍ଣଗହ୍ୱାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଗୃହାଭ୍ୟନ୍ତର ଦେଶରେ

ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତିପ୍ରମାନ ହୋଇ ଯାଉଛି । ରାଜସଭାରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମୀମାଂସା କଣ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଚିତ୍ତାକର୍ଷଣ କରେ ? ରାଜା ପଣ୍ଡିତ-ମାନଙ୍କ କଥାରେ ସନ୍ତୋଷ ନ ହୋଇ ଏବଂ କାଳିଦାସଙ୍କର ଉଦାସମନା ଲକ୍ଷଣ ଦେଖି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ — କି କାଳିଦାସେ ! ଆଜି ତୁମ୍ଭେ ଏପରି ଚିନ୍ତାନ୍ୱିତ ଓ ଉଦାସୀନ କାହିଁକି ? କି ବିପଦରେ ହସ୍ତଶୀନ ହୋଇଛ ଯେ, ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାସ୍ତ ହେଉଛ ? ଏହା ଶୁଣି ଦାସେ ଉତ୍ତର କଲେ—

ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଗୁଣାନ୍ ସର୍ବାନ୍ ଭସ୍ମାଚ୍ଛାଦିତ ବହ୍ନିବତ୍
ଅନ୍ନଚିନ୍ତା ଚମତ୍କାର ! କା ଚରେ କବିତା କୁତଃ ।

ମହାରାଜ ! ଦରିଦ୍ରଲୋକର ଗୁଣ ଅଗ୍ନିବିଲୁପ୍ତଭସ୍ମ (ପାଉଁଶ) ପରି । ଅନ୍ନ ଚିନ୍ତା କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର କଦାପି ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ନାହିଁ । ମୁଁ ଅଦ୍ୟ ରାଜସଭାକୁ ଆଗମନ ସମୟେ, ମୋର ଜନନୀ ମୋତେ ଡାକି କହିଲେ କି ଅଦ୍ୟ ଗୃହେ ତଣ୍ଡୁଳାଭାବ । ସେତିକି ବେଳୁ ମୁଁ ଚିନ୍ତାନ୍ୱିତ । ମୋ ମନ ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚାର ବାହାରଦେଶରେ ପଛରୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଡାକିବାରୁ ମୋର ମନ ବିଭ୍ରାନ୍ତ ଗତି କରୁଅଛି । ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆଜ ଗୋଟିଏ କଥା ମୁଁ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମୁଖରୁ ଖନାବଚନ ଶୁଣିଅଛି ।

ମରଣ ଲୋଡ଼େ ବିପଦ ପଡ଼େ କେହୁ ଯଦି ପଛୁ ଡାକେ ।
ଜନନୀ ଯେବେ ପଛରୁ ଡାକେ ଲଭ ମିଳଇ ଥୋକେ ॥

ମୋର ବୃଦ୍ଧା ଜନନୀ ତ ମୋତେ ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଭାଗରୁ ଡାକିଛନ୍ତି, ମୋର ଲଭ ହେବନାହିଁ କାହିଁକି ? ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ଓ ସଭାସଦ୍ ପାରିଷଦମାନେ ହସି ଉଠିଲେ ଏବଂ ରାଜା ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଦେଲେ । ସଭା ଭଙ୍ଗ ହେଲା । ପଣ୍ଡିତମାନେ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ରଚନା କଲେ ।

ପୁଷ୍ପେଷୁ ଜାତି ନଗରେଷୁ କାଞ୍ଚି
ନାରୀଷୁ ରମ୍ଭା ପୁରୁଷେଷୁ ବିଷ୍ଣୁ ।
ନଦୀଷୁ ଗଙ୍ଗା ନୃପତିଷୁ ରାମଃ
କାବ୍ୟେଷୁ ମାଘଃ କବି କାଳିଦାସଃ ॥

ରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଭୋଜରାଜାଙ୍କ କନ୍ୟା ଭାନୁମତୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ସେହି ଭାନୁମତୀଙ୍କୁ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ପ୍ରାଣରୁ ଅଧିକ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ଦିନେ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନୀ କରିବାକୁ ମନରେ ଭାବି, ଏକ ପାରଦର୍ଶୀ ଚିତ୍ରକର ଦ୍ୱାରା ନିଜର ରାଣୀ ଭାନୁମତୀଙ୍କର ଚିତ୍ରପଟ୍ଟ ଅଙ୍କନ କରାଇଲେ । ଚିତ୍ରକର ଭାନୁମତୀଙ୍କର ଚିତ୍ରପଟ୍ଟ ଅଙ୍କନ ଶେଷହେବା ପରେ, ମହାରାଜା ଓ ନବରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କୁ ରାଜସଭାରେ ଦେଖାଇଲେ । ବରରୁଚି ଆଦି ଅଷ୍ଟରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତ ଭାନୁମତୀଙ୍କ ଛବିପଟଟି ଅତି ସୁନ୍ଦର ଓ ଠିକ୍ ହୋଇଛି ବୋଲି କହି, ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଚିତ୍ରକରଙ୍କୁ ବହୁତ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସ କହିଲେ ମହାରାଜ ! ମହାରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିଟି ଠିକ୍ ହୋଇନାହିଁ । ତତ୍‌ଶ୍ରବଣେ ସେ କ୍ରୁଦ୍ଧ ଓ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇ ଆରକ୍ତ ନେତ୍ରରେ ଚିତ୍ରାଂକିତ ତୁଳିକାକୁ ଭୂତଳେ ନିକ୍ଷେପ କରି, ଆଜି ଏଣିକି ମୁଁ କେବେହେଲେ ଆଉ କୌଣସି ଚିତ୍ର ଅଂକନ କରିବି ନାହିଁ କହନ୍ତେ, ତୁଳିକାର ଏକବିନ୍ଦୁ ଛିଟା ଯାଇ ଚିତ୍ରର ଊରୁଦେଶରେ ପତିତ ହେଲା । ତାହାଦେଖି କାଳିଦାସ କହିଲେ— ଏଥର ଚିତ୍ରକରଙ୍କର ଚିତ୍ରଟି ଠିକ୍ ହେଲା । ଏହା ଶ୍ରବଣେ ରାଜା ହାସ୍ୟକରି କହିଲେ—କ'ଣ ଚିତ୍ରକରଙ୍କର କ୍ରୋଧ ଦେଖି ତାଙ୍କ ଭୟରେ ଏଥର ଠିକ୍ ହେଲା ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲ ? କାଳିଦାସ କହିଲେ—ନା ମହାରାଜ ! ପୂର୍ବ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିର ଊରୁ ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ତିଳଚିହ୍ନର ଅଭାବ ଥିଲା, ଚିତ୍ରକର କ୍ରୋଧରେ ତାଭ

ରେଖାଙ୍କିତ ତୁଳିକାକୁ ସଜୋରେ ଭୂତଳେ ନିକ୍ଷେପ କରିବା ମାତ୍ରେକ ଏକବିନ୍ଦୁ କାଳି ଛିଟିକା ଯାଇ ଭାନୁମତୀଙ୍କ ଉରୁର ଯଥା-ସ୍ଥାନରେ ପତିତ ହେବାରୁ ତାହା ତିଳ ଚିହ୍ନ ସଦୃଶ ହୋଇଅଛି ।

କାଳିଦାସଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଅନ୍ତଃ-ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ରାଜା ମନେ ମନେ ଭାବିଲେ—ମହାରାଣୀ ଭାନୁମତୀଙ୍କ ଗୁପ୍ତସ୍ଥାନରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି ବୋଲି ମୁଁ ଅଦ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖି ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କାଳିଦାସ ଦେଖିଲେ କିପରି ? ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଜନ୍ମିଲା । ତହୁଁ ସେ କ୍ରୋଧାନ୍ଧ ହୋଇ ଘାତକ-ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା କାଳିଦାସଙ୍କୁ ବିନାଶ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶାନୁସାରେ ଘାତକମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ବଧଭୂମିକୁ ଘେନିଗଲେ । କାଳିଦାସ ଘାତକମାନଙ୍କୁ କିଛି ଅର୍ଥଲୋଭ ଦେଖାଇ କହିଲେ କି ମତେ ଛାଡ଼ିଦିଅ, ମୁଁ ରାଜ୍ୟାନ୍ତରେ ପଳାୟନ କରି ଗୋପନେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବି । ଏକଥା କେହି ଜାଣିବେ ନାହିଁ କି ତୁମ୍ଭର କିଛି ଅନିଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେମାନେ ସଙ୍କୁଚିତ ନ ହୋଇ ମତେ ଛାଡ଼ିଦିଅ । ଏହା କହି ଆପଣା ହସ୍ତସ୍ଥିତ ବହୁମୂଲ୍ୟ ହୀରକ ମୁଦ୍ରିକା ଘାତକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନକରନ୍ତେ, ଘାତକମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । କାଳିଦାସ ନିଶୀଥ ସମୟେ ଛଦ୍ମବେଶରେ ବରରୁଚିଙ୍କ ଗୃହରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଜୀବିତ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅହ୍ଲାଦିତ ହେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ପୁତ୍ରବଧୂ ବେଶ ଧାରଣ କରାଇ ଗୁପ୍ତଭାବରେ ଆପଣା ଗୃହରେ ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ସସେମିରା ଆଖ୍ୟାନ

କେତେକ ଦିନ ଅନ୍ତେ ଏକଦା ମହାରାଜ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ର ମୃଗୟାର୍ଥେ ଗମନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବନ ମଧ୍ୟରେ ମୃଗ ପ୍ରଭୃତି

ଶିକାରଜନ୍ତୁର ସନ୍ଧାନ କରୁ କରୁ ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା । ରାଜପୁତ୍ର ବ୍ୟାଘ୍ର, ଭଲ୍ଲୁକ ଆଦି ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁଙ୍କ ଭୟରେ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷରେ ଆରୋହଣ କଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଏକ ଭଲ୍ଲୁକ ଆସି ସେହି ବୃକ୍ଷାରୋହଣ କରନ୍ତେ, ତାକୁ ଦେଖି ରାଜପୁତ୍ର ହତଜ୍ଞାନ ହେଲେ । ସେ ଭଲ୍ଲୁକକୁ ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେଇ ତା ସହିତ ମିତ୍ରତା ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଭଲ୍ଲୁକ ମିତ୍ର ହେବା ପରେ ରାଜପୁତ୍ରକୁ କହିଲା ହେ ମିତ୍ର ! ତୁମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଦ୍ରାଯାଅ, ମୁଁ ତୁମକୁ ଜଗି ବସିବି । ପରେ ମୁଁ ନିଦ୍ରା ଯିବି ତୁମେ ମୋତେ ଜଗି ରହିବ । ଭଲ୍ଲୁକ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସକରି ରାଜପୁତ୍ର ନିଦ୍ରାଭିଭୂତ ହେଲେ ଓ ଭଲ୍ଲୁକ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଜଗି ରହିଲା ।

କିଛି ସମୟ ପରେ ଏକ ବ୍ୟାଘ୍ର ସେହି ବୃକ୍ଷମୂଳେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେ ଭଲ୍ଲୁକକୁ କହିଲାକି, ହେ ଭଲ୍ଲୁକ ! ଏ ତୋର ପ୍ରାଣ ହନ୍ତକ । ନରଲୋକକୁ କେବେ ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ତୁ ଏହାକୁ ଠେଲି ତଳକୁ ପକାଇ ଦେ, ମୁଁ ଆହାର କରି ପରିତୃପ୍ତ ଓ ତୁ ନିଷ୍କଣ୍ଟକ ହେବୁ । ବ୍ୟାଘ୍ର କଥାରେ ଭଲ୍ଲୁକ ଅସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ କହିଲା— ଏ ରାଜପୁତ୍ର ମୋର ମିତ୍ର । ମୁଁ ତୋ କଥାକୁ ସମର୍ଥନକରି ମିତ୍ରଦ୍ରୋହୀ ହୋଇ, ଏହାକୁ କେବେହେଲେ ତୋର କରାଳକବଳେ ନିକ୍ଷେପପୂର୍ବକ ନିଦାରୁଣଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗକରି ପାରିବିନାହିଁ ।

ବ୍ୟାଘ୍ର କହିଲା—ତୁ ଏକ ଅଜ୍ଞପଶୁ । ତା ନହେଲେ ତୋର ଏପରି କୁବୁଦ୍ଧି ହୁଅନ୍ତା କୁଆଡ଼ ? ତୁ କଣ ଜାଣୁନା ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ, ବିଶ୍ୱାସଘାତକ ଓ ଅକୃତଜ୍ଞ । ତୁ ଏହା ସହିତ ମିତ୍ରତା ଆଚରଣ କରି ପରିଶେଷରେ ଏହାର ପରିଣାମ ଭୋଗ କରିବୁ । ତୁ ଭଲ ଭାବରେ ଜାଣି ରଖ—ଯେତେବେଳେ ତୁ ନିଦ୍ରାଯିବୁ, ସେତେବେଳେ ତୋର ଏହି ମନୁଷ୍ୟ ମିତ୍ର ତୋତେ ତଳକୁ ନିକ୍ଷେପ କରି, ମୋର କବଳରେ ପକାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟିତ ହେବ । ନଚେତ୍

ତାର କାର୍ଯ୍ୟୋଦ୍ଧାର ହେଲେ ପରେ ତୋତେ ବଧ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ । ତେଣୁ ତୁ ୟାକୁ ତଳେ ପକାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟିତ ହୁଅ ।

ରାଜପୁତ୍ର ବହୁତରେ ବ୍ୟାଘ୍ର ଏହିପରି ଅନେକ କଥା କହିଲା । କିନ୍ତୁ ବ୍ୟାଘ୍ର କଥାକୁ ଭଲ୍ଲୁକ ଗ୍ରାହ୍ୟ କଲା ନାହିଁ କି କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କଲା ନାହିଁ । ଅବିଚଳିତ ଚିତ୍ତେ ନିଦ୍ରିତ ରାଜପୁତ୍ରର ପ୍ରହରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ରହିଲା ।

ପରେ ଯେତେବେଳେ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେଲା ଓ ଭଲ୍ଲୁକ ନିଦ୍ରିତ ହେବାର ସମୟ ଆସିଲା, ସେ ସମୟେ ଭଲ୍ଲୁକ, ବ୍ୟାଘ୍ର କଥା ଅନୁସରଣ କରି ପରୀକ୍ଷାର୍ଥେ ବୃକ୍ଷ ବଲ୍କଳରେ ନଖା-ଘାତ କରି ଶୟନ କଲା ରାଜପୁତ୍ର ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ଜଗି ରହିଲେ । ଏହି ସମୟେ ବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ବ୍ୟାଘ୍ର ପୁନଶ୍ଚ ଉପଗତ ।

ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଡାକି ବ୍ୟାଘ୍ର କହିଲା, ହେ ରାଜପୁତ୍ର ! ତୋର ଏ ଅସୀମ ସାହସରେ ମୁଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ । ନରହନ୍ତା ଭଲ୍ଲୁକ ସହିତ ତୁ ବୃକ୍ଷ ଉପରେ ରାତ୍ରିକାଳେ ଭୟଯୁକ୍ତ ନ ହୋଇ ଏକତ୍ର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛୁ । ଦେଖ୍, ସେ ତୋତେ କିଛି କହୁନାହିଁ, ରାତ୍ରି ଅବସାନହେଲେ ସେ ତାହାର ଯଥାସ୍ଥାନକୁ ଯିବା ସମୟରେ ତୋତେ ନଖଦ୍ୱାରା ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ କରି ତାହାର ଉଦର ପୋଷଣ କରିବ । ଅତ-ଏବ ତୁହି ଏହି ସମୟରେ ତାହାର କୃତାନ୍ତ ହସ୍ତଗତ ହେବାକୁ ସାବଧାନ ହୁଅ । ଏହାକୁ ବୃକ୍ଷ ଉପରୁ ଭୂତଳକୁ ଠେଲି ପକାଇ ଦେ' । ମୁଁ ଏହାର ରକ୍ତ ଶୋଷଣ କରି ନିର୍ଜୀବ କରାଇବି । ଏହା ଶୁଣି ରାଜପୁତ୍ର କହିଲେ, ଏହି ଭଲ୍ଲୁକ ମୋର ମିତ୍ର, ମୁଁ କିପରି ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା ପୂର୍ବକ ମିତ୍ର ଦ୍ରୋହ ପାପ ଅର୍ଜନ କରିବି ? ବ୍ୟାଘ୍ର କହିଲା, ତୋର ରାଜପୁତ୍ର ନ୍ୟାୟ ଦେଖାଇବାର ସମୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ନୁହେଁ । ତୁହି ଉଚ୍ଚବଂଶୋଦ୍ଭବ ସତ, କିନ୍ତୁ ତୋହର ହୃଦୟରେ ଆଦୌ

ବିବେଚନା ନ ଥିବାରୁ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରୁଅଛି । ତୁମ୍ଭ ମନୁଷ୍ୟ, ଭଲ୍ଲୁକ ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁ ପଶୁ, ପରସ୍ପରର ଖାଦ୍ୟ ଖାଦକ ସମ୍ବନ୍ଧ ; ତୁମ୍ଭ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମିତ୍ରତା ସ୍ଥାପନ ଅସମ୍ଭବ ।

ବ୍ୟାଘ୍ର କଥାରେ ରାଜପୁତ୍ରର ମନ ବଦଳି ଗଲା । ଭାବିଲା, ଏ ତ' ପ୍ରକୃତରେ ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁ, ବନ୍ୟପଶୁ, ବ୍ୟାଘ୍ର କଥା ପ୍ରକୃତରେ ସତ୍ୟ । ଏ ନିଶ୍ଚୟ ରାତି ଶେଷରେ ମୋତେ ଗ୍ରାସ କରିବ । ଏହାକୁ ସଂହାର କରିବା ମୋର ଏକାନ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ଏହା ଭାବି ବୃକ୍ଷ ଉପରୁ ଏକ ଧକ୍କା ଦେବାମାତ୍ରେ ଭଲ୍ଲୁକ ତ ବୃକ୍ଷ ଶାଖାରେ ନଖାଘାତ କରି ଶୟନ କରିଥିଲା, ତେଣୁ ତଳେ ନ ଖସି ରକ୍ଷା ପାଇଗଲା । ସୁତରାଂ ଭୟ ଚକିତ ଚମକି ଉଠିଲା ଏବଂ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ ମିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ରାଜପୁତ୍ର ପ୍ରତି ଘୃଣା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲା । ରାତି ପାହି ପ୍ରଭାତ ହୋଇ ଯିବାରୁ ବ୍ୟାଘ୍ର ହତାଶ ହୋଇ ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କଲା । ଭଲ୍ଲୁକ 'ସସେମିରା' କହି ରାଜପୁତ୍ରର ଦୁଇ ଗାଲରେ ଦୁଇଟି, ଚଟକଣି ଦେଇ ବୃକ୍ଷରୁ ଅବତରଣ କରି ଅନ୍ୟତ୍ର ଚାଲିଗଲା ।

ସେହି ସମୟରୁ ରାଜପୁତ୍ର 'ସସେମିରା' 'ସସେମିରା' କହି ବୃକ୍ଷ ଉପରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଲେ ଏବଂ ସେହି 'ସସେମିରା' ସସେମିରା ଜପ କରି କରି ରାଜଧାନୀ ଅଭିମୁଖେ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରିଥିଲେ ।

ଏଣେ ରାଜମହଲରେ ପୁତ୍ରର ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ସମୟ ଅତିବାହିତ ହୋଇଯିବା ଦେଖି ଚହଳ ପଡ଼ିଗଲାଣି । ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କ ଅନ୍ୱେଷଣାର୍ଥେ ରାତି ମଧ୍ୟରେ ନାନାସ୍ଥାନକୁ ଅନୁଚର ଗଲେଣି, ପ୍ରେରିତ ଅନୁଚର-ବର୍ଗ ରାତିମାତ୍ ତାଙ୍କୁ ଖୋଜିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ; ରାଜା ରାଣୀଙ୍କର ନିଦ୍ରା ନାହିଁ ।

ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଅନୁଚରମାନେ ଅନ୍ୱେଷଣାର୍ଥେ ଧାବମାନ ହେଉଛନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ଦେଖାଗଲା କି, ପଥହରା ହୋଇ

ପାଗଳ ସଦୃଶ୍ୟ ରାଜପୁତ୍ର ଏଣେ ତେଣେ ବନ ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ। ଅନୁଚରବର୍ଗ ତାଙ୍କର ଏପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି ରାଜନଅରକୁ ଘେନି ଆସିଲେ। ରାଜାରାଣୀ, ପାତ୍ର ଅମାତ୍ୟବର୍ଗ ତାଙ୍କୁ ନାନା-ପ୍ରକାର କଥା ପଚାରିଲେ। ରାଜପୁତ୍ର କିଛି ମାତ୍ର ଉତ୍ତର ନଦେଇ କେବଳ 'ସସେମିରା' 'ସସେମିରା' ଏହି ନାମକୁ ଜପମାଳି କରି-ଅଛନ୍ତି। ପୁତ୍ରର ଏପରି ଅବସ୍ଥା ଅବଲୋକନକରି ରାଜା ବଡ଼ ଚିନ୍ତା-କୁଳ ଓ ରାଣୀ ମଧ୍ୟ କ୍ରନ୍ଦନେ ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ।

ମହାରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ନାନା ଦେଶାନ୍ତରରୁ ବହୁ ବିଜ୍ଞ ଓ ଅଭିଜ୍ଞ ଚିକିତ୍ସକ ଏବଂ ଗୁଣୀଲୋକ ଲଗାଇ ପୁତ୍ରର ଚିକିତ୍ସା କରା-ଇଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ସାଫଲ୍ୟତା ଲାଭ କଲେ ନାହିଁ। ଦୋଷୀକୁ ଦଣ୍ଡ, ପାପୀର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ଅଛି, ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା ପାଇଁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କ'ଣ ? ଭଗବାନ କହିଅଛନ୍ତି—

"ଅବିଶ୍ୱାସୀ ଯେଉଁ ନର
ତା ପାଦେ ମୋର ନମସ୍କାର।"

ଦେଶଦେଶରେ ରାଜା ଘୋଷଣା କରାଇଲେ କି, ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଆରୋଗ୍ୟ କରିଦେବ, ସେ ଆଶାତୀତ ପୁରସ୍କାର ପାଇବ। ଘୋଷଣା ପ୍ରଚାର ଶୁଣି ଅର୍ଥ ଲୋଭରେ ବହୁତ ଲୋକ ଆସି ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଚିକିତ୍ସା କଲେ। ଭୂତ ପ୍ରେତ ଛଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ଗୁଣିଆମାନେ ମଧ୍ୟ ଆସିଲେ, ମାତ୍ର ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର 'ସସେମିରା' ତ ରୋଗ ନୁହେଁ କି ଭୂତ ପ୍ରେତ ନୁହେଁ ଯେ ଛାଡ଼ି ପଳାଇବ। ତେଣୁ ଯେଉଁମାନେ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଭଲ କରିବା ଆଶାରେ ଆସନ୍ତି, ସେମାନେ ନିରାଶରେ ଫେରନ୍ତି।

ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର ଆରୋଗ୍ୟ ହେବା ତ ଦୂରର କଥା, ଉନ୍ମାଦର ଭାବ ଦିନକୁ ଦିନ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା। ଏ ସବୁ ଦେଖି ରାଜା ଓ

ରାଣୀଙ୍କର ଆହାର ନିଦ୍ରା ନାହିଁ, ପୁତ୍ର ଚିନ୍ତାରେ ତନୁ କ୍ଷୀଣ ଓ ଅନ୍ତଃପୁର ପରିଚାରିକାମାନେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟଥିତ ।

ତେବେ ବରରୁଚି ଅନ୍ତଃପୁରବାସୀ ବଧୂବେଶ ଧାରିଣୀ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଏ ସମସ୍ତ କହନ୍ତେ, ସେ କହିଲେ କି ଏତେଦିନ ଯାଏଁ ମୋତେ ଏ କଥା ନ କହି ଗୁପ୍ତ କରିଥିଲ କାହିଁକି ? ମୁଁ କେଉଁଦିନୁ ଭଲ କରି ଦିଅନ୍ତିଣି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଜ କାଳ ବିଳମ୍ବର ସମୟ ନୁହେଁ, ମୋତେ କିନ୍ତୁ ଦୋଳାରୋହଣ କରାଇ ମତେ ରାଜସଦନକୁ ନେଇ ଚାଲ । ମୁଁ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଆରୋଗ୍ୟ କରିଦେବି ।

ଏହା ଶ୍ରବଣେ ବରରୁଚି ଆସି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ କହିଲେ କି, ମହାରାଜ ! ମୋର ପୁତ୍ରବଧୂ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଆରୋଗ୍ୟ କରିଦେବେ । ଆପଣ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ରାଜସଦନକୁ ଆଣାଇବି । ରାଜା କହିଲେ—ତୁମ୍ଭେ ଶୀଘ୍ର ନେଇ ଆସ ।

ଆଜ୍ଞା ମାତ୍ରେ ବଧୂବେଶଧାରିଣୀ ଅବଗୁଣ୍ଠନବତୀ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଚତୁଃଦୋଳାରୋହଣ ପୂର୍ବକ ରାଜସଭାକୁ ଆନୟନ କରାଗଲା । ତା ପରେ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ବଧୂବେଶୀ କାଳିଦାସଙ୍କ ନିକଟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ କରାଗଲା । ରାଜପୁତ୍ର କେବଳ "ବିସେମିରା, ବିସେମିରା" କହୁଥାନ୍ତି । ଛଦ୍ମବେଶୀ କାଳିଦାସ ଦୋଳା ମଧ୍ୟରେ ଉପବେଶନ କରି କହିଲେ—

'ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରତିପନ୍ନାନାଂ ବଞ୍ଚନେ କା ବିଦଗ୍ଧତା ।

ଅଙ୍କମାରୁହ୍ୟ ସୁପ୍ତାନାଂ ହନ୍ତୁଃ କିଂ ନାମ ପୌରୁଷଂ ?"

ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରତିପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ବଞ୍ଚନା କରିବା କି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅଛି । କୋଳରେ ନିଦ୍ରିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କଲେ କି ନାମ ଓ ପୌରୁଷ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ?

ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଶୁଣି ରାଜପୁତ୍ର 'ସେମିରା' କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପୂର୍ବାକ୍ଷରରୁ 'ବି' ଅକ୍ଷର ଲୋପ ହେଲା ।

ପୁନଶ୍ଚ କାଳିଦାସ କହିଲେ—

"ସେତୁବନ୍ଧେ ସମୁଦ୍ରେ ଚ ଗଙ୍ଗାସାଗର ସଙ୍ଗମେ ।
ବ୍ରହ୍ମହା ମୁଚ୍ୟତେ ପାପୈ ର୍ମିତ୍ରଦ୍ରୋହୀ ନ ମୁଚ୍ୟତେ ॥"

ସେତୁବନ୍ଧ ସମୁଦ୍ରରେ ଏବଂ ଗଙ୍ଗାସାଗର ସଙ୍ଗମ ତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ କଲେ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ପାପ ବିନାଶ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ମିତ୍ରଦ୍ରୋହୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ପାପ ବିନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଏହା ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ରାଜପୁତ୍ର କେବଳ "ମିତ୍ର, ମିତ୍ର" କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । 'ସେ' ଅକ୍ଷରଟି ଏଥର ଲୋପ ହେଲା ।

ପୁନଶ୍ଚ କାଳିଦାସ କହିଲେ—

"ମିତ୍ରଦ୍ରୋହୀ କୃତଘ୍ନଶ୍ଚ ଯେ ଚ ବିଶ୍ୱାସଘାତକାଃ ।
ତେ ନରା ନରକଂ ଯାନ୍ତି ଯାବଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରଦିବାକରୌ ॥"

ଯେ ମିତ୍ରଦ୍ରୋହୀ ଏବଂ କୃତଘ୍ନ ଅଉ ବିଶ୍ୱାସଘାତକ, ସେ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟର ସ୍ଥିତିକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନରକରେ ବାସ କରେ ।

ଏହାଶୁଣି ରାଜପୁତ୍ର କେବଳ 'ତ୍ର' ପଦ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ କାଳିଦାସ କହିଲେ—

"ରାଜସି ରାଜପୁତ୍ରେଽସ୍ମି ଯଦି କଲ୍ୟାଣମିଚ୍ଛସି ।
ଦେହି ଦାନଂ ଦ୍ୱିଜାତିଭ୍ୟୋ ଦେବତାରାଧନଂ କୁରୁ ॥"

ହେ ରାଜାଧିରାଜ ! ଆପଣ ଯଦି ପୁତ୍ରର କଲ୍ୟାଣ କାମନା କରନ୍ତି, ତେବେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଧନ ଦାନ କରନ୍ତୁ ଓ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତୁ ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଶୁଣିବାମାତ୍ରେ ରାଜପୁତ୍ର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କଲେ । ରାଜା ରାଣୀ ଓ ଆଉ ସମସ୍ତେ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ସେମାନେ ରାଜପୁତ୍ର ଏପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାପ୍ରାପ୍ତ ହେବାର କାରଣ ଜେରବାରୁ ଛଦ୍ମବେଶୀ କାଳିଦାସ ଆମୂଳଚୂଳ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ତହୁଁ ମହାରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ—

"ଗୃହେ ବସସି କୌମାର ! ଅଟବ୍ୟାଂ ନୈବ ଗଚ୍ଛସି ।
ଋକ୍ଷ ବ୍ୟାଘ୍ର ମନୁଷ୍ୟାଣାଂ କଥାଂ ଜାନାସି ଖଣ୍ଡିତଂ ॥"

ହେ କୁମାରୀ ! ତୁମ୍ଭେ ସଦାସର୍ବଦା ଅନ୍ତଃପୁରରେ ବାସ କର । ଜଙ୍ଗଲକୁ ତ କୌଣସି ସମୟରେ ଯାଅନା, ତେବେ ବ୍ୟାଘ୍ର, ଭାଲୁ ଓ ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ୟା ଅବଗତ ହେଲ କପରି ?

ରାଜାଙ୍କ କଥାରେ କାଳିଦାସ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—
"ଦେବଗୁରୁ ପ୍ରସାଦେନ ଜିହ୍ୱାଗ୍ରେ ମେ ସରସ୍ୱତୀ ।
ତେନାହଂ ନୃପ ! ଜାନାମି ଭାନୁମତ୍ୟାସ୍ତିଳଂ ଯଥା ।"

ଦେବତା ଓ ଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରସାଦରେ ମମ ଜିହ୍ୱାଗ୍ରରେ ସରସ୍ୱତୀ ବାସ କରନ୍ତି, ତେଣୁ ମୁଁ ସକଳ ବିଷୟ ଜାଣିପାରେ । ଯେପରିକି ପୂର୍ବେ ଭାନୁମତୀଙ୍କର ତିଳଚିହ୍ନ ବିଷୟ ଜାଣି ପାରିଥିଲି ।

ଏ କଥା ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ରାଜା ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚିତ୍ତ ବଧୂରୂପୀ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ହାଦରେ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ ଏବଂ ଆଶାତୀତ ପୁରସ୍କାର ଦେଲେ ।

ଏକଦା ମହାରାଜ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭାରେ ଗୋଟିଏ ରାକ୍ଷସୀ ଆସି କହିଲା—ମହାରାଜ ! ମୁଁ ତୁମ୍ଭରେ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ଆସିଅଛି । ସଭାସଦ୍ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସହିତ ଆପଣ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ପାଦପୂରଣ କରନ୍ତୁ । ରାଜା ରାକ୍ଷସୀକୁ କହିଲେ—ତୁମର କି ସମସ୍ୟା ତାହା କୁହ, ଆମ୍ଭେ ତହିଁର ପାଦ ପ୍ରତିପୂରଣର ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ । ରାକ୍ଷସୀ କହିଲା—"ଶତଚନ୍ଦ୍ରଂ" ମୋର ଏହି ଶବ୍ଦଟିର ପାଦ ପୂରଣ କରିବାକୁ ହେବ । ରାଜା ଶ୍ରବଣ କରି ଉତ୍ତରଦେଲେ କି, ଆମ୍ଭେ ଏକସପ୍ତାହ ମଧ୍ୟେ ଏହି ଶବ୍ଦଟିର ପାଦ ପୂରଣ କରିଦେବୁ—ସମ୍ପ୍ରତି ତୁମ୍ଭେ ଆଶ୍ରମେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କର । ରାକ୍ଷସୀ କହିଲା ମୁଁ

ନିଶ୍ଚୟ ସପ୍ତମ ଦିନରେ ଆସିବି । ଯଦି ଆପଣମାନେ ସମସ୍ୟାପୂରଣ କରି ନ ପାରିବେ, ତେବେ ରାଜସଭାସଦ୍ ସହ ସମସ୍ତପ୍ରଜାଙ୍କୁ ଭକ୍ଷଣ କରିବି । ଏହା କହି ରାକ୍ଷସୀ ସେଠାରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲା ।

ପାଞ୍ଚଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନବରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହ ସଭାସଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତି ମାନେ 'ତନସ୍ଥ' ଶବ୍ଦର ପାଦପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ବହୁତ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ ପାଦପୂରଣ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସମସ୍ତେ ଚିନ୍ତାଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ସପ୍ତମଦିନ ରାକ୍ଷସୀ ଆସି ରାଜ୍ୟ ଧ୍ୱଂସ କରିବ, ଏହି ଭୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନକୁ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଜନପ୍ରଜା ଇତଃସ୍ତତଃ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । କାଳିଦାସ ମଧ୍ୟ ଏକଯୋଡ଼ା ଛିନ୍ନ ଚର୍ମପାଦୁକା ଦ୍ୱାରା ପାଦାବରଣ କରି ପଳାଇଲେ । ଦିବା ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟ ଅତିବାହିତ ହେଉଅଛି । ଦିବାକରଙ୍କ କିରଣର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଜ୍ୱାଳା ପଥିକମାନଙ୍କର ପଥ ବସ୍ତୁରଣ କରି ପକାଉଛି ।

ଏହି ସମୟରେ ଏକ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଶକଣ୍ଟକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ପାଦୁକାବିହୀନ ପାଦରେ ଗତି କରୁଥିଲେ । ସେ ବହୁ କ୍ଳେଶଯୁକ୍ତ ହୋଇ କାଳିଦାସଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତଦ୍ଦର୍ଶନେ କାଳିଦାସଙ୍କର ଦୟା ହେଲା । ସେ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ନିଜର ଛିନ୍ନପାଦୁକା ଦୁଇଟି ପ୍ରଦାନକରି ନିଜେ ପାଦୁକାବିହୀନଭାବେ କଣ୍ଟକମୟ ପଥରେ ଗମନ କଲେ ।

ଏହି ସମୟେ ଏକ ଅଶ୍ୱ ଆସି କାଳିଦାସଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କାଳିଦାସ ଅଶ୍ୱପୃଷ୍ଠେ ଆରୋହଣ କରି ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟକୁ ପଳାୟନ କରୁଛନ୍ତି, ତତ୍‌ସମୟେ ରାକ୍ଷସୀର ପାଦପୂରଣ ସମସ୍ୟାଟି ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ତେଣୁ ସେ ଏହିପରି ପାଦ ପୂରଣ କଲେ; ଯଥା—

ଉପାନଚ୍ଚ ମୟାଦତ୍ତଂ ବିପ୍ରାୟ କୁଶ କଣ୍ଟକେ ।
ତେନାହଂ ତୁରଗାରୂଢ଼ଂ 'ତନ୍ନଷ୍ଟ' ସନ୍ନାସ୍ୟତେ ॥

କୁଶକଣ୍ଟକ ସମାକୀର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଏକ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ପାଦୁକା ପ୍ରଦାନ କଲି । ତାର ଫଳରେ ମୁଁ ଏକ ଅଶ୍ୱ ପାଇ ପଥ ମଧ୍ୟେ ଆରୋହଣ କଲି । ଅନନ୍ତର ସେ ହୃଷ୍ଟାନ୍ତଃକରଣେ ରାଜଧାନୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ପଥ ମଧ୍ୟରେ ପଳାୟନ କରୁଥିବା ଜନ ପ୍ରଜାଙ୍କୁ ନିର୍ଭର କରାଇ, ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ ଫେରାଇ ଆଣିଲେ ।

ସପ୍ତମ ଦିବସରେ ରାତିକାଳେ ରାକ୍ଷସୀ ରାଜସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ କାଳିଦାସ ଉପରୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ପାଠ କରି 'ତନ୍ନଷ୍ଟ' ଶବ୍ଦର ପାଦ ପୂରଣ କଲେ । ପ୍ରଶ୍ନର ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ରାକ୍ଷସୀ ନିଜ ଆଳୟକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲା । ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ରାଜା, ସଭାସ୍ଥିତ ପାରିଷଦ ବର୍ଗଙ୍କ ସହ ନଗରସ୍ଥ ଓ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜାବୃନ୍ଦ ରାକ୍ଷସୀର କବଳରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ ।

ଏକଦା ଭୋଜରାଜାଙ୍କ ସଭା ମଧ୍ୟେ କେତେଜଣ ଶ୍ରୁତିଧର ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । କୌଣସି ଶ୍ଳୋକ ବା କବିତାକୁ ଦୁଇ ତିନିଥର ଶ୍ରବଣ କଲେ, ସେମାନେ ଭଲ ଭାବରେ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରି ପାରୁଥିଲେ । ଏହି ହେତୁ ଭୋଜରାଜ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ କି ଯେ ମୋର ସଭା ମଧ୍ୟରେ ମୋତେ ନୂତନ ଶ୍ଳୋକ ଶୁଣାଇ ପାରିବ, ସେ ଏକଲକ୍ଷ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ପୁରସ୍କାର ପାଇବ । ଏହି ପୁରସ୍କାର ଲୋଭରେ ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଆସି, ନୂତନ ନୂତନ କବିତାମାନ ରଚନା କରି ଶୁଣାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୁତିଧର ପଣ୍ଡିତମାନେ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ତାହା ପୁରାତନ କବିଙ୍କର ବୋଲି କହି, ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଆବୃତ୍ତି କଲେ । ସୁତରାଂ ପଣ୍ଡିତମାନେ ନିରୁତ୍ତରରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ଭୋଜରାଜାଙ୍କର ଏପରି ନିଷ୍ଠୁରତା ବୁଝି ପାରି କାଳିଦାସ ତାଙ୍କ ସଭା ସମ୍ବନ୍ଧେ ନେଇ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକଟି ରଚନା କରି ଭୋଜରାଜାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲେ । ଯଥା—

ସ୍ୱସ୍ତି ଶ୍ରୀଭୋଜରାଜ ! ତ୍ରିଭୁବନ ବିଜୟୀ ଧାର୍ମିକ ସତ୍ୟବାଦୀ ।
ପିତା ତତ୍ ମେ ଗୃହୀତା ନବନବତିଯୁତା ରତ୍ନକୋଟିମଦୀୟା ?
ତାଂ ତ୍ୱଂ ମେ ଭୁ ଦେହ୍ୟର୍ଣଂ ସକଳ ବୁଧଜନୈର୍ଜ୍ଞାୟତେ—
ସତ୍ୟମେତତ୍ ।
ନୋବା ଜାନାନ୍ତି କେଚିତ୍ ନବକୃତମିତି ଚେଦ୍ଦୀୟ—
ଲକ୍ଷାତ୍ ତୋମେ ॥

ହେ ମହାରାଜ ! ଆପଣଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ହେଉ । ଆପଣ ତ୍ରିଭୁବନ ବିଜୟୀ, ଧାର୍ମିକ ଓ ସତ୍ୟବାଦୀ । ଆପଣଙ୍କର ପିତା ମୋଠାରୁ ଏକକୋଟି ଅନେଶ୍ୱତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି, ତୁମ୍ଭଙ୍କର ସଭାସଦ୍ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଜାଣନ୍ତି । ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ତାହା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ । ଯଦି ପଣ୍ଡିତମାନେ ଜାଣି ନ ଥିବାର କହନ୍ତି, ତେବେ ମୋର ଇଏ ନୂତନ ଶ୍ଳୋକ, ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ଲକ୍ଷେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ପାଇବାର ହକ୍‌ଦାର । ଆପଣ ମୋର ପ୍ରାପ୍ୟ ଶୀଘ୍ର ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ ।

କାଳିଦାସଙ୍କର ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଶ୍ରବଣ କରି ଭୋଜରାଜ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହତପ୍ରଭ ହୋଇ ନିରୁତ୍ତର ହେଲେ । ଏତଦ୍ଦର୍ଶନେ କାଳିଦାସ ପୁନଃ ସମ୍ଭାଷଣ କଲେ କି, ମହାରାଜ ! ନିରୁତ୍ତର ହେବାର କାରଣ କଣ ? ଆପଣ ପିତୃଋଣ ପରିଶୋଧ କରନ୍ତୁ ଏହା ଶୁଣି ଭୋଜରାଜଙ୍କର ଜଣେ ପୁରାତନ ମନ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ—ମହାରାଜ ! ଆପଣଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପିତାଙ୍କର ସ୍ୱହସ୍ତ ଲିପି ଖଣ୍ଡିଏ ଅଛି । ସେଥିରେ ଲେଖାଅଛି, ମୁଁ ଆଷାଢମାସର ଦ୍ୱେଷଦିବସେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟେ ଆମ୍ଭର ନଦୀଷ୍ଟରସ୍ଥ

ଉଦ୍ୟାନର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ତାଳବୃକ୍ଷ ଉପରେ ଅନେକ ରତ୍ନ ରଖିଅଛୁ । ମୋର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ବୟଃପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ମହାରାଜ ! ଆପଣ ତ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆପଣଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ସଞ୍ଚିତ ରତ୍ନ ଉଦ୍ଧାର କରି ନାହାନ୍ତି, ତେବେ ଆପଣଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ଲିପି ଖଣ୍ଡିକ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ । ସେ ଏହି ରତ୍ନ ଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଧାର କରି ନିଜର ପାଉଣା ଆଦାୟ କରିନେବେ ।

ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କଥାନୁସାରେ ଭୋଜରାଜ ସେହି ଲିପି ଖଣ୍ଡିକ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ । କାଳିଦାସ ମନଯୋଗ ପୂର୍ବକ ତାହା ପାଠ କଲେ, ତତ୍ପରେ ସେ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ ମହାରାଜ ! ଏହି ଲିପିରେ ଅର୍ଥସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନାହିଁ, ନ୍ୟୂନାଧିକ ହୋଇପାରେ । ଯଦିତ ଆମ୍ଭ ପ୍ରାପ୍ୟ ଟଙ୍କାରୁ ଅଳ୍ପ ହେବ ତେବେ ଅବଶିଷ୍ଟ ପାଉଣା ଟଙ୍କା ଆପଣ ଦେବାକୁ ଦାୟୀ ରହିଲେ । ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଚୁକ୍ତି ହେଲା ଏବଂ କାଳିଦାସ ସେହି ଲିପି ଖଣ୍ଡିକ ନେଇଁ ସମ୍ପାଦନ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ପରେ କାଳିଦାସ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତାଳବୃକ୍ଷର ମୂଳଦେଶ ଖନନକରି ବୃକ୍ଷ ଭୂତଳେ ହେବାରୁ ତାମ୍ରକଳସ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇକୋଟି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଅନନ୍ତର ତତ୍‌ସମସ୍ତ ସହ ରାଜସଭାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ସ୍ୱୟଂ ୧ କୋଟି ୯୯ ଲକ୍ଷ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ଗ୍ରହଣ କରି ୧ ଲକ୍ଷ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ରାଜାଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟାର୍ପଣ କଲେ । ଏ ସକଳବ୍ୟାପାର ଦେଖି ଭୋଜ ରାଜ ସଭାସଦ୍ ସହ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ମୟାପନ୍ନ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ ଲିପି ଅଛି—ରତ୍ନଗୁଡ଼ିକ ତାଳବୃକ୍ଷ ଉପରେ ରକ୍ଷିତ ଅଛି । ତେବେ ଆପଣ କ'ଣ ବୁଝି ତାଳବୃକ୍ଷର ମୂଳ ଖନନ କଲେ ?

କାଳିଦାସ ଉତ୍ତର କଲେ "ଆଷାଢ଼ାନ୍ତର ଦିବସେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ କାଳେ ଆମ୍ଭର ମହାଶତ୍ରୁଷ୍ଟ ଉଦ୍ୟାନଲ୍ଲ ତାଳବୃକ୍ଷୋପରି ଅନେକ ରତ୍ନ ରଖିଅଛୁ।" ମହାରାଜଙ୍କ ପିତା ଏହା ଲେଖି ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଅଛନ୍ତି। ଏହାର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ ଆଷାଢ଼ାନ୍ତର ଦିବସେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟେ ବୃକ୍ଷର ଶାଖାଗ୍ରସ୍ଥ ଛାୟା ଭୂତଳେ ବୃକ୍ଷମୂଳେ ପତିତ ହୁଏ, ତେଣୁ ସେ ଲେଖାର ସ୍ପଷ୍ଟାର୍ଥ ମୁଁ ବୁଝି ତାଳମୂଳର ଭୂତଳ ଖନନ କରି ରତ୍ନଲାଭ କରିଅଛୁ। ତାଳମୂଳର ଶିଖାପ୍ରଦେଶ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଥିଲେ ମୁଁ ଏକ ମହାମୂର୍ଖରେ ଗଣ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି। ତାଳବୃକ୍ଷର ଉପରିଭାଗରେ ରତ୍ନ ରଖିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ।

କାଳିଦାସଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ଚାତୁର୍ଯ୍ୟରେ ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ। ସଭାସଦ୍‌ଗଣ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସାବାଦ କରି-ବାରେ ଲାଗିଲେ। ଅନନ୍ତର ଭୋଜ ନୃପତି କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାର୍ପିତ ଉକ୍ତ ଲକ୍ଷକ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ଗ୍ରହଣ ନ କରି ତାହା ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ। କାଳିଦାସ ଏପରି ବିପୁଳ ବୈଭବ ଲାଭ କରି ଭୋଜରାଜାଙ୍କୁ ଦୁଇହସ୍ତ ଉତ୍ତୋଳନକରି ଅନ୍ତର ସହିତ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ନିଜ ଗୃହାଭିମୁଖେ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ।

କେହି କେହି ତର୍କ କରି କହି ପାରନ୍ତି, ରାଜଭବନରେ କଣ ରାଜକୋଷାଗାର ନଥିଲା ଯେ ଭୋଜରାଜାଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପିତା ତାଳ ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ଦୁଇକୋଟି ଟଙ୍କାର ଧନ ରଖି ଯାଇଥିଲେ ? ଏହା ଅତି ଅସମ୍ଭବ।

ତାଙ୍କର ଏତିକ ଜାଣିବା ଉଚିତ ଯେ ଭୋଜରାଜାଙ୍କ ପିତା ଜଣେ ମହାନ୍‌ଦାତା ଥିଲେ। ଏପରିକି ରାଜା ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ବା ଦାତାକର୍ଣ୍ଣ ଭଳି ଯେ ମହାଦାତା ଥାଇ ଦାନଦ୍ୱାରା ରାଜକୋଷ ଲୁଟ୍ କରିଦେଲେ ଏହା ଦେଖି ମହାରାଣୀ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇକୋଟି ଟଙ୍କା

ଉଶୀତଦୃଷ୍ଟରେ ଗୋଟିଏ ତାଳବୃକ୍ଷର ସାଙ୍କେତିକ ଚିହ୍ନସ୍ୱରୂପ କରି ତାଙ୍କର ଏକ ବିଶ୍ୱାସୀ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନିକଟରେ କହି ଗୋଟିଏ ସ୍ୱହସ୍ତ ଲିପି ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ରଖି ଯାଇଥିଲେ । ତାହା କାଳିଦାସଙ୍କ ଭାଗ୍ୟର ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଚିହ୍ନ ।

କାଳିଦାସଙ୍କ କଳ୍ପତରୁ

କାଳିଦାସ ରାଜଜାମାତା ରୂପେ ଯୌତୁକାଦି ପ୍ରାପ୍ତଦ୍ୱାରା ବହୁ ଧନଲାଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମହାରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ନିକଟରୁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଚାତୁର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଧନ ଲାଭ କଲେ । ଏଣେ ସହସା ବିପୁଳ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଲାଭକରି କଳ୍ପତରୁ ହୋଇ ବସିଲେ । ପ୍ରାତଃ-କାଳରୁ ଦିବା ଏଗାର ଘଟିକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନବରତ ଦୀନ ଦୁଃଖୀ, ଅତିଥି, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରଭୃତି ଯିଏ ଯାହା ଚାହିଁଲେ, କଳ୍ପତରୁ ପଦାଭିଷିକ୍ତ କାଳିଦାସ ମହାଶୟ ତାହାଙ୍କୁ ତାହା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏହିପରି ଦାନ କରି କରି ଦାସଙ୍କର ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ନିଃଶେଷିତ ହୋଇଗଲା । ଶେଷରେ ପିନ୍ଧିବା ବସ୍ତ୍ର ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ରହିଲା ନାହିଁ । ଦିନକର ଦିବା ଅପରାହ୍ନ କାଳରେ ଜଣେ ଅତିଥି ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ଦାସେ ନିଜ ପିନ୍ଧିବା ବସ୍ତ୍ର ଖଣ୍ଡି ଦାନକରି ନିଜର ଲଜ୍ଜା ନିବାରଣାର୍ଥେ ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ ପ୍ରସ୍ରବଣୀ ଜଳେ ଉଲଗ୍ନ ବେଶରେ କଣ୍ଠ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଡ଼ାଇ ବସି ରହିଲେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଜନରବ ହେଲା ଯେ କବିବର କାଳିଦାସ କଳ୍ପତରୁ ହୋଇ ଯଥା ସର୍ବସ୍ୱ ହରାଇ ଏପରିକି ପରିଧେୟ ବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡି ସୁଦ୍ଧା ଦାନ କରି ଲଜ୍ଜା ନିବାରଣ ମାନସେ ନଦୀ ଜଳରେ ଅଙ୍ଗ ଢାଙ୍କି ଉଲଗ୍ନଭାବରେ ରହିଅଛନ୍ତି । ମହାରାଜ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଏହି ସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣ କରି ସ୍ୱୟଂ କାଳିଦାସଙ୍କର ସମୀପସ୍ଥ ହୋଇ କହିଲେ—

ଅସମ୍ୟଗ୍ ବ୍ୟୟଶୀଳସ୍ୟ ଗତିରେତାଦୃଶ୍ୟ ଭବେତ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଅମିତବ୍ୟୟୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଘଟିଅଛି ।

ଏହା ଶୁଣି କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ତଥାପି ପ୍ରାତରୁଥାୟ ନାମ ତସ୍ୟୈବ ଗୀୟତେ ।

ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରାତଃକାଳେ ଗାତ୍ରୋତ୍ଥାନ କରି ଲୋକମାନେ ଦାତା ବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ ସ୍ମରଣ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ଅନନ୍ତର ମହାରାଜା ଏହା ଶୁଣି ଉପଯୁକ୍ତ ବସ୍ତ୍ରାଦି ଅଣାଇ ପରିଧାନ ନିମନ୍ତେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଦେଲେ ଏବଂ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରି ବହୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ।

ଏକଦା କାଳିଦାସ ପ୍ରାତଃକାଳଠାରୁ ଅପରଦିବସ ପ୍ରାତଃ-କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଷ୍ଟପ୍ରହର ମୌନାବଲମ୍ବନ ବ୍ରତ ପାଳନର ସଂକଳ୍ପ କଲେ ଏବଂ ଉକ୍ତ ବ୍ରତ ପାଳନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କୋଳାହଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜନବସତି ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ରାଜଧାନୀଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଯୋଜନ ତିନି (ବାରକ୍ରୋଶ ଦୂରରେ) ଏକ ନିର୍ଜ୍ଜନ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟଗ୍ରହଣ କରି ସେଠାରେ ଛଦ୍ମବେଶରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେଠାରେ ଦୈବନିର୍ବନ୍ଧ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ବିଘ୍ନ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ରାଜା ଦିନମଧ୍ୟ ହେଉଣ ସନ୍ଧ୍ୟାପରେ କୌଣସି ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟାନୁରୋଧ ଶିବିକା (ସବାରି) ଆରୋହଣ କରି ସ୍ଥାନାନ୍ତରେ ଗମନ କଲେ । ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ଶିବିକାବାହକ ରୋଗ ଗ୍ରସ୍ତ ହେଲା ଓ ସେଥିପାଇଁ ଜଣେ ପାଲିକବାହକ ବେହେରାର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା । ନିକଟରେ ଗ୍ରାମ ନାହିଁ କି ଜନ ଗତାଗତ ପଥ ନାହିଁ । ଅଗତ୍ୟା ରାଜାଙ୍କର ସମଭିବ୍ୟାହାରୀ ସୈନ୍ୟଦ୍ୱୟ ଏବଂ ବେହେରାଦ୍ୱୟ ଲୋକ ଖୋଜିବା ନିମନ୍ତେ ସେହି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ତା ମଧ୍ୟରେ ଛଦ୍ମବେଶୀ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ—ତୁମ୍ଭେ କିଏ ଓ

ତୁମ୍ଭର ଘର କେଉଁଠାରେ ? କି ନିମନ୍ତେ ଏକାକୀ ଏହି ନିର୍ଜନ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନିଶାକାଳରେ ବସିଅଛ ?

ଏହିପରି ରାଜାନୁଚର ଓ କେତେହେମାନେ ଯେତେ ଯେତେ କଥା ପଚାରିଲେ, ମୌନବ୍ରତାବଲମ୍ବୀ କାଳିଦାସ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଜଣେ ଚୋରବୋଲି ଅନୁମାନ କରି ବନ ମଧ୍ୟରୁ ଟାଣି ଆଣି ବଳପୂର୍ବକ ପାଲିକିବାହକ କରାଇଲେ । ସେତେବେଳେ କାଳିଦାସ ମୌନ ଓ ଅନଶନେ ସମସ୍ତ ଦିନ ଯାପନ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଶରୀର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତାହାପରେ ଅନଭ୍ୟସ୍ତ ପାଲିକି ବହନ କରିବାରେ ଶାସ୍ତି । ଏ ହେତୁ କାତରତାରେ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପଦସ୍ଖଳିତ ହେଉଅଛି । ରାଜାଙ୍କ ପାଲ୍‌କି ସଦାସର୍ବଦା ଦୋଦୁଲ୍ୟମାନ ଅନୁଭବ କରି ସେ କହିଲେ—

କ୍ଷଣଂ ବିଶ୍ରମ୍ୟତାଂ ବାହକ ସ୍କନ୍ଧତେ ଯଦି ବାଧତି ।

ଅର୍ଥାତ୍ ହେ ବାହକ ! ଯଦି ତୁମ୍ଭ ସ୍କନ୍ଧକୁ ବ୍ୟଥା ବୋଧ ହେଉଅଛି, ତେବେ କିଛିକ୍ଷଣ ବିଶ୍ରାମ କର ।

ବରପୁତ୍ର କାଳିଦାସଙ୍କର ଯେପରି ଶିବିକା ବହନର ଅଭ୍ୟାସ ନାହିଁ, ରାଜାଙ୍କର ସେପରି ଶ୍ଳୋକ ରଚନାର କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ରାଜାଙ୍କର ଅଶୁଦ୍ଧ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କାଳିଦାସ ଶ୍ରବଣ କରି ଆଉ ସେ ମୌନାବଲମ୍ବୀ ହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ହଠାତ୍ ସେ କହି ପକାଇଲେ—

ନ ବାଧତି ତଥାସ୍କନ୍ଧେ ଯଥା ବାଧତି ବାଧତେ ॥

ମୋର ସ୍କନ୍ଧକୁ ବାଧା ହେଉ ବା ନ ହେଉ 'ବାଧତି' ଶବ୍ଦ କର୍ଣ୍ଣକୁହର ମଧ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାଧା ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି ।

ଏ ଉତ୍ତରରେ ରାଜା, ବାହକଙ୍କୁ କାଳିଦାସ ବୋଲି ଜାଣି ପାରି ଖୁବ ଅପ୍ରତିଭ ହୋଇଗଲେ ।

ଏକଦା କୌଣସି ରାକ୍ଷସୀ ନିଜର ସ୍ୱାମୀ ସହିତ କଳହ କରି ମହାରାଜ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ସଭାକୁ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ, ରାଜାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ସମସ୍ୟା ପୂରଣ କରିବାକୁ ନିବେଦନ କଲା, ଯଥା—

ଚଟଂ ଫଂ ଚଟଂ ଫଂ ଚଟଂ ଫଂ ଚଟଂ ଫଂ

ରାଜା ଉକ୍ତ ସମସ୍ୟାର ପାଦ ପୂରଣ ପାଇଁ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ଧନଂ ଦେବତାରଂ ବଟସ୍ତି ସୁରୂପଂ
ବପୁଃ କର୍ମଦକ୍ଷଂ କୁଶାଗ୍ରୀଶବୁଦ୍ଧିଃ
ନ ଦାନଂ ନ ପଠୋ ନ ଧର୍ମୋ ନ କୀର୍ତ୍ତିସ୍ତସ୍ୟଃ
ଚଟଂ ଫଂ ଚଟଂ ଫଂ ଚଟଂ ଫଂ ଚଟଂ ଫଂ ।

ଅର୍ଥାତ୍, ଯଦି ସୁମେରୁ ପର୍ବତ ପରିମାଣ ଧନରେ ମାଲିକ ହୋଇ ଦାନ ନ କରେ, ତେବେ ସେ ଧନୀର ଧନରେ କି ପ୍ରୟୋଜନ ? କୁଶାଗ୍ରନ୍ୟାୟ ସୂକ୍ଷ୍ମବୁଦ୍ଧି ବଶିଷ୍ଟ ଲୋକ ହୋଇ ସେ ଯଦି ମୂର୍ଖ ହୁଏ, ତେବେ ତାର ସୂକ୍ଷ୍ମବୁଦ୍ଧିରେ କି ପ୍ରୟୋଜନ ? କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେହ ଧାରଣ କରି ଯଦି ଧର୍ମ କର୍ମ ନ କରେ, ତେବେ ତାହାର ଦେହ ଧାରଣରେ କି ଲାଭ ?

ପୁନଶ୍ଚ ଆଉଦିନେ ଏକ ରାକ୍ଷସୀ ରାଜସଭାକୁ ଆସି ଇଙ୍ଗିତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଶ୍ନ କଲା । ଯଥା—

"ଏଠାରେ ଅଛି ସେଠାରେ ନାହିଁ
ସେଠାରେ ଅଛି ଏଠାରେ ନାହିଁ
ଏଠାରେ ନାହିଁ ଓ ସେଠାରେ ନାହିଁ ।
ତାହାର ଉତ୍ତରରେ କାଳିଦାସ କହିଲେ —"

ରାଜପୁତ୍ର ଚିରଂଜୀବ ମା ଜୀବ ମୁନିପୁତ୍ରକ
ମରବା ଜୀବବା ସାଧୋ ଭକ୍ଷାଂ ନୈବଚ ନୈବଚ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜପୁତ୍ରମାନେ ଏଠାରେ କି ଭୂମଣ୍ଡଳରେ ସୁଖୀ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱର୍ଗ ସୁଖ ଭୋଗକରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁନିପୁତ୍ରମାନେ ସ୍ୱର୍ଗରେ ସୁଖ ଭୋଗ କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ମର୍ତ୍ତ୍ୟଧାମରେ ଦୁଃଖୀ ଅଟନ୍ତି । ସାଧୁମାନେ ଇହ (ମର୍ତ୍ତ୍ୟ) ଧାମ, ସ୍ୱର୍ଗଧାମ ଏପରି ଉଭୟ ଧାମରେ ସୁଖୀ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭିକ୍ଷୁକ ମାନଙ୍କର ଏଠାରେ (ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ) ନାହିଁ କି ସେଠାରେ (ସ୍ୱର୍ଗରେ) ନାହିଁ ।

ଥରେ ମହାକବି କାଳିଦାସ କାମ୍ବୋଜ ରାଜସଭାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ରାଜା ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇ ଯଥୋପଯୁକ୍ତ ଆସନ ଦେଇ ଉପବେଶନ ନିମନ୍ତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କାଳିଦାସ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ଯଥୋପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇବାରେ ମଧ୍ୟ ତ୍ରୁଟି କଲେନି ।

ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାକ୍ୟାଳାପ ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା ଚାଲିଲା । ରାଜା ଜାଣି ପାରିଲେ ଯେ କାଳିଦାସ ଜଣେ ଅସାମାନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ । ତେଣୁ କଥା ହେଲା, ରାଜକୁମାର ମାନଙ୍କର ଗୃହଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ରହିବା ପାଇଁ ।

ସେହି ଅନୁସାରେ ରହିଲେ । ଏଣିକି ଚାଲିଲା ଶିକ୍ଷକତା କାର୍ଯ୍ୟ । କୁମାରମାନେ ଭକ୍ତି ସହକାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲେ । ଶିକ୍ଷାକାର୍ଯ୍ୟ ଖୁବ୍ ଜୋରସୋରରେ ଆଗେଇ ଚାଲିଥାଏ । ପଢ଼ାଇଲା ବେଳେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ କାଳିଦାସ କହନ୍ତି—

ପଠ ପୁତ୍ର ସଦାନିତ୍ୟଂ ଅକ୍ଷରଂ ହୃଦୟଙ୍ଗମଂ ।
ସ୍ୱଦେଶ ପୂଜ୍ୟତେ ରାଜା ବିଦ୍ୱାନ ସର୍ବତ୍ର ପୂଜ୍ୟତେ ॥

କାଳିଦାସ କହିଲେ, ହେ ରାଜପୁତ୍ରଗଣ ! ସଦା ସର୍ବଦା ମନ ଦେଇ ପାଠ ପଢ଼ି ଏବଂ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିନିଅ । ରାଜା ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ମନୁଷ୍ୟ ହେଲେ କଣ ହେବ, ତାଙ୍କର ପୂଜା କେବଳ ନିଜ ଦେଶରେ । ଯେ ବିଦ୍ୱାନ୍, ସେ ଯେଉଁଠାକୁ ଯାଉ, ସେଠାରେ ତାର ପୂଜା । ସକଳ ଦେଶର ଲୋକେ ବିଦ୍ୱାନ ଲୋକଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତି ।

କଥାଟା ଲୁଚି ରହିବାର ନୁହେଁ । ଏଣିକି ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ପ୍ରଘଟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ରାଜା ବି ଶୁଣି ପାରିଲେ । ଏ ଭଳି ଗୋଟାଏ ଅଦ୍ଭୁତ ଧରଣର ଶ୍ଳୋକ ପ୍ରତିଦିନ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ କୁମାରମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଆ ଯାଉଥିବା ଶୁଣି, ସେ ନିଜକୁ ଭାରି ଅପମାନିତ ବୋଧ କଲେ । କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଈର୍ଷା ବଢ଼ିଲା । ଦିନେ ସେ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହୋଇ ପାର୍ଶ୍ୱଚର ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ—"କାଳିଦାସ ଭୟଙ୍କର ଅବାଧ୍ୟ ଏବଂ ଗର୍ବୀ । ତାର ସେହି ଗର୍ବ ଖର୍ବ କରିବାକୁ ହେବ । ତୁମେମାନେ କାଲି ଲୌହଶୃଙ୍ଖଳ ଦ୍ୱାରା ତାର ହସ୍ତ ପଦ ନିବିଡ଼ ଭାବେ ବନ୍ଧନ କରି ଜଙ୍ଗଲରେ ଫିଙ୍ଗି ଦିଅ ।

ପାର୍ଶ୍ୱଚରମାନେ ରାଜାଜ୍ଞା ପାଳନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ଫଳରେ କାଳିଦାସ ଲୌହ ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ହୋଇ ନିବିଡ଼ ବନଭୂମିରେ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ । ଆଉ ବା ଉପାୟ କଣ ? ଭାଗ୍ୟରେ ଯାହା ଅଛି, ତାହା ତ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହି କଥା ଭାବି କାଳିଦାସ ଅସହାୟ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି ।

ସେହି ଘୋର ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଟି ରାକ୍ଷସ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେଦିନ ହଠାତ୍ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କର ତର୍କ

ଲାଗିଲା । ଜଣେ କହିଲା, ମାଘ ମାସରେ ଶୀତ ହୁଏ । ଆଉ ଜଣେ କହିଲା, ଆରେ ଓଲୁଟା ! ମେଘ ବର୍ଷିଲେ ଶୀତ ହୁଏ ।

ଅଡୁଣ୍ଡା ତର୍କ । ନିଷ୍ପତ୍ତି ହେବାର ଉପାୟ ନାହିଁ କି କେହି ଜଣେ ନିଜ ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହେଁ । ତେଣୁ ବାଧ ହୋଇ ସ୍ଥିର କଲେ, କୌଣସି ଲୋକାଳୟକୁ ଯାଇ ଭଦ୍ରଲୋକ ମାନଙ୍କୁ । ଭଦ୍ରଲୋକ ଯାହା ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିବେ, ସେହି କଥାଟା ଉଭୟେ ମାନି ନେବାର ଚୁକ୍ତି କରି ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ ଲୋକାଳୟ ଅଭିମୁଖରେ ।

କଥାରେ ଅଛି—ଦଇବ ଦଉଡ଼ି ମଣିଷ ଗାଣ୍ଡି, ଯେଣିକି ଓଟାରେ ତେଣିକି ଯାଇ । ରାକ୍ଷସ ଦୁହେଁ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ବାଟରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ, ଜଣେ ଲୋକ ବନ୍ଧାହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ଚେହେରା ଦିଶୁଛି ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଡିତ ପରି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ପରିଚୟ ଦେଲେ ଓ ତର୍କ ବିଷୟଟି ନିଷ୍ପତ୍ତି କରି ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

କାଳିଦାସ ଦୁହିଁଙ୍କ କଥା ଶୁଣିସାରି ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ—

ମାଘ ମେଘ ଦ୍ୱୟୋର୍ମଧ୍ୟେ ଯସ୍ୟ ବହନ୍ତି ମାରୁତଃ ।
ତସ୍ୟଂ ଶୀତ ଭଜମାୟାତ୍ ମାଘେଭିପି ମେଘେଭିପି ।।

ଅର୍ଥାତ୍—ମେଘ ହେଉ ବା ମାଘ ହେଉ, ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶୀତର ଉତ୍ପାଦକ ହେଲା ପବନ । ତେଣୁ ମୁଁ କହୁଛି, ମାଘରେ ପବନ ବହିଲେ ଶୀତ ହୁଏ, ମେଘରେ ବହିଲେ ବି ଶୀତ ହୁଏ । ପବନର ମାତ୍ରା ପ୍ରବଳ ହେଲେ ଶୀତ ପ୍ରବଳ ହୋଇଥାଏ, ପ୍ରବଳ ନ ଥିଲେ ଅଳ୍ପ ହୁଏ ।

କାଳିଦାସଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତିଟା ରାକ୍ଷସଦୁହିଁଙ୍କ ମନକୁ ଖୁବ୍ ପାଇଲା । ସେ ଦୁହେଁ ମନ ଖୁସିରେ ଦାସଙ୍କ ବନ୍ଧନ ମୋଚନ କରିଦେଇ

କହିଲେ—ପଣ୍ଡିତଜୀ ! ଏଣିକଠାରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ରାଜା ହୁଅନ୍ତୁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଆପଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞାବହ ହୋଇ ଭୃତ୍ୟପଣରେ ରହିବୁ ।

କାଳିଦାସ ତାଙ୍କ କଥାରେ ରାଜି ହୋଇଗଲେ । ରାକ୍ଷସ ଦୁହେଁ ଆନନ୍ଦ ହୋଇ ନିଜ ବିଦ୍ୟାବଳରେ ସେହି ବନଗର୍ଭେ ସଫା କରି ନିର୍ମାଣ କଲେ ଗୋଟିଏ ରାଜପ୍ରସାଦ । ସେହି ପ୍ରାସାଦରେ ଦାସେ ରାଜାହୋଇ ବାସ କଲେ । ଆହାର ପାନାଦି ଓ ରାଜୋପଭୋଗର ସାମଗ୍ରୀ ରାକ୍ଷସ ଦୁହେଁ ଯୋଗାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସମସ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ ଦିନ ଆରାମରେ କଟିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏଣେ ମହାରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଅନେକ ଦିନରୁ କାଳିଦାସଙ୍କର କୌଣସି ସନ୍ଧାନ କିମ୍ବା ସମ୍ବାଦ ନ ପାଇ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ଖବର ନେବା ପାଇଁ ସନ୍ଧାନୀ ଚୋଇଥାନ୍ତି । ସେହି ସନ୍ଧାନୀ ଲୋକମାନେ ବହୁତ ଖୋଜି ଖୋଜି ସନ୍ଧାନପାଇଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ବହୁତ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । କାଳିଦାସଙ୍କ ଅଭାବ-ଜନିତ ଦିନ ଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କୁ ବର୍ଷତୁଲ୍ୟ ମନେ ହେଲା ।

କିଛିଦିନ ପରେ ଜଣେ ଲୋକ ଆସି ହଠାତ୍ ଜଣାଇଲା—ମହାରାଜ ! କାଳିଦାସ ଗୋଟିଏ ବଣରେ ରାଜା ହୋଇ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦରେ ଅଛନ୍ତି ।

ଏ କଥା ଶୁଣି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଏବଂ ନିଜେ ଦଳବଳ ଘେନି ଗଲେ ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ । ରାଜା ଦାସଙ୍କୁ ଦେଖି ଖୁବ୍ ଆନନ୍ଦ ହୋଇଗଲେ । ତାପରେ ତାଙ୍କୁ ଧରି ଫେରିଲେ ରାଜଧାନୀକୁ । ବିଦ୍ୱୋତ୍ସାହୀ ରାଜପାରିଷଦ ଓ ପ୍ରଜାବର୍ଗ କାଳି-ଦାସଙ୍କୁ ପାଇ ଆନନ୍ଦରେ ଆତ୍ମହରା ହୋଇଗଲେ ।

ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ପଚାରିଲେ, ପଣ୍ଡିତଜୀ ? ତୁମ୍ଭେ ଘୋର୍ଘକାଳ ଭ୍ରମଣ କରି କି ଅଭିଜ୍ଞତା ଲାଭ କରିଛ ?

ଉତ୍କଳ ସଂଘ ସାଗରକେନ୍ଦ୍ର
ସଂଖ୍ୟା 43645
ତା 15.2.76

କାଳିଦାସ ଉତ୍ତର କଲେ—

ବନେ ରଣେ ଶତ୍ରୁ ଜଳାଗ୍ନି ମଧ୍ୟ
ମହାର୍ଣ୍ଣବେ ପର୍ବତ ମସ୍ତକେଷୁ ।
ସୁପ୍ତଂ ପ୍ରମତ୍ତଂ ବିଷମଂ ସ୍ଥିତଂ ବା
ରକ୍ଷନ୍ତି ପୁଣ୍ୟାନି ପୂର୍ବକୃତାନି ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ମନୁଷ୍ୟ, ବନ, ରଣ, ଶତ୍ରୁ, ଜଳ, ଅଗ୍ନି, ସାଗର ପର୍ବତଶୀର୍ଷ ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଥାଉ କିମ୍ବା ଶୋଇଥାଉ ମତ୍ତ ହୋଇଥାଉ, ସମ ବିଷମ ଯେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଥାଉ, ପୂର୍ବକୃତ ପୁଣ୍ୟ ତାକୁ ରକ୍ଷା କରିଥାଏ ।

ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ କହିଲେ—ଯାହା କହିଲ ତାହା ତ ମାତ୍ର ପର-ମ୍ପରା କଥା । ମୁଁ ସେ ପ୍ରକାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁନି । ମୋର ପ୍ରଶ୍ନ—ତୁମେ ଏହି ଭ୍ରମଣକାଳ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ କେଉଁ ସ୍ଥାନ ଏବଂ କେଉଁ କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ କଣ କଣ ଉପଭୋଗ କରିଛ, ତାହା ପ୍ରଞ୍ଜଳଭାବେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ମୁଁ ସୁଖୀହେବି ।

ଏଥର କାଳିଦାସ କାମ୍ବୋଜ ରାଜାଙ୍କ ଗୁଣଗ୍ରାମ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ଶୁଣି ଶୁଣି ମହାରାଜ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଏତେ ରାଗିଗଲେ ଯେ, ମୁହୂର୍ତ୍ତେକାଳ କଥା କହି ପାରିଲେନି । ତା ପରେ କହିଲେ, ଯେଉଁ ପଣ୍ଡିତଶ୍ରେଷ୍ଠ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ମୁଁ ଜୀବନ ଅପେକ୍ଷା ବେଶୀ ଆଦର କରେ, ସେହି କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ନିତାନ୍ତ ଅମାନୁଷିକ ଅତ୍ୟାଚାର କରିଥିବା ଦୌ... କାଂବୋଜ ନରପତିଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ କରିବି ।

ଅନନ୍ତର ମୋଟାଏ ବିରାଟ ସେନାବାହିନୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ କାମ୍ବୋଜ ରାଜାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରେରଣ କରାଗଲା । କାମ୍ବୋଜରାଜା

ଏଥର ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ଅଭିଯାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୁଝି ପାରି ଉଦ୍ବିଗ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ପଣ୍ଡିତଶ୍ରେଷ୍ଠ କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି କରିଥିବା ଅନ୍ୟାୟ ନିମନ୍ତେ ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଲୋଡ଼ିଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ, ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ସନ୍ତୋଷ ନକଲେ, ଆପଣଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଭୂଷୁଡ଼ି ପଡ଼ିବ । ତେଣୁ ରାଜା ଆଉ ଦଣ୍ଡେ କାଳ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ ଲାଗି, ପ୍ରଚୁର ଧନରତ୍ନ ସହ ଖଣ୍ଡିଏ ସାଙ୍କେତିକ ପତ୍ର ଲେଖି ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପଠାଇଲେ ।

ମନ୍ତ୍ରୀ ଯଥା ସମୟରେ ଉଜ୍ଜୟିନୀରେ ପହଞ୍ଚି ଭେଟି ଦ୍ରବ୍ୟସହ ପତ୍ର ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଇ ସନ୍ଧି ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ମହାରାଜ ସେ ସାଙ୍କେତିକ ପତ୍ରଟିରୁ କିଛି ବୁଝି ନ ପାରି କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଦେଲେ । କାଳିଦାସ ପତ୍ର ପଢ଼ି ନିମ୍ନ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥ ବାହାର କଲେ । ପତ୍ରଟିରେ ଲେଖାଥିଲା—

ଅଷ୍ଟୌହାଟକ କୋଟୟସ୍ତ୍ରୀନବତିର୍ମୁକ୍ତାଫଳାନାଂ ତୁଳାଃ
ପଞ୍ଚାଶନ୍ମଧୁଗନ୍ଧଲୁବ୍ଧ ମଧୁପୈଃ ସଂଶୋଭିତା ସିନ୍ଧୁରାଃ ॥
ଅଶ୍ୱାନାଂ ନିଶତଂ ତଥୈବ ଚତୁରଂ ପଣ୍ୟାଙ୍ଗଣାନାଂ ଶତଂ
ଶ୍ରୀମଦ୍ ବିକ୍ରମ ଭୂମିପାଳ ଭବତଃ ଶ୍ରୀପାଣ୍ଡ୍ୟରାଟ ପ୍ରେଷିତମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଆଠକୋଟି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା, ତେୟାନବେକୋଟି ମୁକ୍ତାହାର, ପଚାଶହ ମଦଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ ହସ୍ତୀ, ତିନିଶହ ଘୋଡ଼ା ଏବଂ ଚାରିଶହ ନର୍ତ୍ତକୀ, ମହାରାଜ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ପାଣ୍ଡ୍ୟରାଜା ପଠାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ଧନରତ୍ନ ଓ ପତ୍ର ପାଇ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ସନ୍ତୋଷ ହେଲେ । ସନ୍ଧିପତ୍ର ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ହେଲା । ପାଣ୍ଡ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଫେରିଗଲେ । ଅଭିଯାନ ସ୍ଥଗିତ ରହିଲା । ଏହି ପ୍ରକାର ଶାନ୍ତି ବିଧାନ ପରେ, ମହାରାଜ

ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଭେଟି ଧନରତ୍ନ ଗୁଡ଼ିକ ନିଜେ ଗ୍ରହଣ ନ କରି କାଳି-ଦାସଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରଶଂସା କରି ଏଥର କାଳିଦାସ ନିଜ ଗୃହକୁ ବାହୁଡ଼ି ଗଲେ । ମନଟା ତାଙ୍କର ନାନା ଉଚ୍ଚ ଭାବନାରେ କଳ୍ପତରୁ ହେବାକୁ ମାତି ଉଠିଲା ।

ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ସମୟରେ କାଳିଦାସଙ୍କ ସହ ପଣ୍ଡିତ ଭବଭୂତିଙ୍କ ମିଳନ

ତବେ କାଳିଦାସ ଦିଗ୍‌ବିଜୟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ମହାରାଜ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ଅନୁମତି ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଅନୁମତି ମିଳିଯିବାରୁ ପ୍ରଥମେ ମହାକବି ବାହାରିଲେ ଧାରାନଗରକୁ ।

ଭୋଜରାଜଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଧାରାନଗର ସେତେବେଳେ ଖୁବ୍ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଭବଭୂତି ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ଖ୍ୟାତ-ନାମା ପଣ୍ଡିତ ତାଙ୍କ ଦରବାର ମଣ୍ଡନ କରିଥାନ୍ତି । କାଳିଦାସ ବି ଆଗରୁ ଏ କଥା ଜାଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଭବଭୂତିଙ୍କ ଗ୍ରାମ ବାଟ ଦେଇ ଯିବାପାଇଁ ସ୍ଥିରକଲେ ।

ଯାଉ ଯାଉ ଭବଭୂତିଙ୍କ ଗ୍ରାମ ପଡ଼ିଲା । ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇ ଆସୁଥାଏ । ଲୋକମାନଙ୍କୁ ପଚାରି ପଚାରି କରି ଭବଭୂତିଙ୍କ ଘର ପାଇଲେ । ଭବଭୂତି ସେତେବେଳେ ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ବସିଥାନ୍ତି । କାଳିଦାସ ତାଙ୍କୁ କେବେ ଚିହ୍ନି ନ ଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ କେହି ବସିଛୁ ମନରେ ଭାବି ପଚାରିଲେ—ପଣ୍ଡିତ ଭବଭୂତି କାହାନ୍ତି ?

ଭବଭୂତି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଯେ ସେ ନାହାନ୍ତି ।

କାଳିଦାସ ପଚାରିଲେ, ଆପଣ କିଏ ଏବଂ ତାଙ୍କର କଣ ହୁଅନ୍ତି ?

ଭବଭୂତି କହିଲେ, ମୁଁ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର । ଆପଣଙ୍କର ଭବଭୂତିଙ୍କ ନିକଟରେ କି କାର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ?

କାଳିଦାସ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇ କହିଲେ—ମୋ ନାମ କାଳିଦାସ । ଶୁଣିଲି, ଧାରାନଗରାଧୀଶ୍ୱରଙ୍କ ସଭାରେ ଅନେକ ବିଦ୍ବତ୍ତ୍ୱୀ ପଣ୍ଡିତ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସଭାର ଶ୍ରେଷ୍ଠକବି ହେଉଛନ୍ତି ପଣ୍ଡିତ ଭବଭୂତି । ମୁଁ ଆସିଛି ଧାରାନଗରର ରାଜସଭାକୁ ଯିବାପାଇଁ । ଭାବିଲି ସର୍ବପ୍ରଥମେ କବିବର ଭବଭୂତିଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଘରର ଏଠାକୁ ଆସିଲି ।

ଭବଭୂତି କହିଲେ; ଆପଣ କଣ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ସଭାକବି କାଳିଦାସ ?

କାଳିଦାସ କହିଲେ, ହଁ ।

ଭବଭୂତି କହିଲେ ଦେଖନ୍ତୁ, ସମ୍ମୁଖରେ ଯେଉଁ ପୁଷ୍କରିଣୀଟି ଦେଖା ଯାଉଅଛି, ତହିଁରେ ଚକ୍ରବାକ ପକ୍ଷୀ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହି ଶୋଭାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗୋଟିଏ କବିତା ରଚନା କରନ୍ତୁ କାଳିଦାସ ନିମ୍ନଲିଖିତ କବିତାଟି ରଚନା କଲେ—

"ଅପ୍ୟାତି, ଯାତି ପୁନରେବ ଜଳପ୍ରପ୍ୟାତି
ପଦ୍ମାଙ୍କୁରାଣି, ବିଚନୋତି ଧୁନୋତି ପକ୍ଷୌ ;
ଉନ୍ମାଦବଦ୍ ଭ୍ରମତି କୂଜତି ଚୁଛକଣ୍ଠଃ
କାନ୍ତା ବିୟୋଗ ବିଧୁରେ ନିଶି ଚକ୍ରବାକଃ ॥"

ଅର୍ଥାତ୍ ଚକ୍ରବାକ ପକ୍ଷୀ ରାତ୍ର ଆସିବା ଦର୍ଶନ କରି ପତ୍ନୀ ବିଚ୍ଛେଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ ପୁଷ୍କରିଣୀକୁ ଆସୁଅଛି ଏବଂ ଯାଉଅଛି । ପୁନର୍ବାର ଜଳକୁ ପତ୍ୟେମା କରି ପଦ୍ମାଙ୍କୁର ଗୁଡ଼ିକ ଛିଣ୍ଡାଉଅଛି । କ୍ରୋଧ ଓ ଦୁଃଖରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପକ୍ଷଦ୍ୱୟ କମ୍ପନ କରୁଅଛି । ପାଗଳ ପରି ଭ୍ରମଣକରି ଚୁଛକଣ୍ଠରେ କୂଜନ କରୁଅଛି ।

ଭବଭୂତି କବିତାଟି ଶୁଣି ସାର କହିଲେ—ଯେଣୁ ଆପ୍ନୁନ୍ତି ଯାନ୍ତି, ପ୍ରାପ୍ନୁନ୍ତି, ଶିଞ୍ଜନ୍ତି, ଧ୍ୱନନ୍ତି, ଭ୍ରମନ୍ତି, କୂଜନ୍ତି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଆପଣଙ୍କ କବିତାଟି ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଲାଭ କଲା, ତେଣୁ ମୋର ଧାରଣା ଆପଣଙ୍କର 'ଯା' ଧାତୁ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଏବଂ ଏକବଚନରେ ବିଶେଷ ପାରଦର୍ଶିତା ଅଛି। କିନ୍ତୁ ଭବଭୂତି ଥିଲେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ରଚନା କରିଥାନ୍ତେ। ଯଥା—

ଭକ୍ତ୍ୟା ଭୋକ୍ତୁଂ ନ ଭୁକ୍ତେଂ କୁଟିଳବିଷଲତାଖଣ୍ଡ ମିନ୍ଦୋର୍ବିକଚା
ଗ୍ରାସ କାଶ ତୃଷାର୍ତ୍ତୋ ନ ପିବତିପୟସୋ ବିପ୍ରୁଷଃ ପଦ୍ମସଂସ୍ଥା।

ଛାୟାମପ୍ୟେ ଜୀବନାମଳକୁଳ ସବଳଂ ବିଷ ସନ୍ଧ୍ୟାମସନ୍ଧ୍ୟାଂ।
କାନ୍ତା ବିଚ୍ଛେଦ ଖିନ୍ନୁଦିନମପି ରଜନୀ ମନ୍ୟତେ ଚକ୍ରବାକଃ।

ଅର୍ଥାତ୍ କାନ୍ତା ବିଚ୍ଛେଦୀ ଚକ୍ରବାକ ପକ୍ଷୀ ଖିନ୍ନ ହୋଇ ଖାଇବା ଆଶାରେ କୁଟିଳ ବିଷଲତାଖଣ୍ଡ ଗ୍ରାସ କରୁଛି, ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ମନେକରି ଖାଉନାହିଁ। ତୃଷାତୁର ହୋଇ ପଦ୍ମପତ୍ର ଉପରେ ପଡ଼ିଥିବା ଜଳ କଣା ପିଇବାକୁ ଯାଉଛି, ମାତ୍ର ତାରା ମନେକରି ପିଉନାହିଁ। ପଦ୍ମ ପତ୍ରର ଛାଇ ଓ କଳା ଭ୍ରମର ମାନଙ୍କୁ ଦେଖି, ସନ୍ଧ୍ୟାକୁ ଅସନ୍ଧ୍ୟା ଓ ଦିବସକୁ ରଜନୀ ମନେ କରୁଅଛି।

ଏ ଭଳି ଅଦ୍ଭୁତ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିବାର ପାରଦର୍ଶିତା ଦେଖି କାଳିଦାସ ଜାଣି ପାରିଲେ—ଉକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଭବଭୂତି। ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶ୍ୟଭାବେ ପରିଚୟ ପଚାରିଲେ। ଭବଭୂତି ମଧ୍ୟ କପଟ ନ ରଖି ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଲେ। ତା ପରେ ଦୁହିଁଙ୍କର ଖୁବ୍ ଆଳାପ ଆଲୋଚନା ଚାଲିଲା। କାଳିଦାସ ସେ ରାତିଟା ଭବ-ଭୂତିଙ୍କ ଗୃହରେ କଟାଇଲେ।

ପରଦିନ ପ୍ରଭାତରୁ ଉଭୟେ ନିଜନିଜର ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମାପନ କରି ବାହାରିଲେ ଧାରାନଗରୀକୁ। ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ପାନ

ଦୋକାନ ପଡ଼ିଲା । ବନ୍ଧୋଇତା ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ । ଦୁହେଁ ଯାଇ ପାନଖିଲି କଣିଲେ ।

ପାନବାଲୀ ଭୁଲକ୍ରମେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଖଇର ଓ ଭବଭୂତିଙ୍କୁ ଚୂନ ଦେଇ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଭବଭୂତି କହିଲେ—

ଚୂର୍ଣ୍ଣଂ ମାନୟ ତାଂ ତୂର୍ଣ୍ଣଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରନିଭାନନେ ।
ପର୍ଣ୍ଣାନି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣାନି ନଶ୍ୟାନ୍ତ୍ୟାକର୍ଣ୍ଣଲୋଚନେ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ଗୋ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରନିଭ ବଦନା ! ଶୀଘ୍ର ଚୂନ ଆଣନ୍ତୁ । ଗୋ ଆକର୍ଣ୍ଣନେତ୍ରା ! ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣଯୁକ୍ତ ପାଚିଲା ପାନ ଗୁଡ଼ିକରେ ଚୂନ ନ ଦେଲେ ତାହା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ।

କାଳିଦାସ ଖଇର ମାଗିବା ଛଳରେ କହିଲେ—
ଜନା ଖଦିର ସାରେଣ ହାରେଣ ହରିଣୀଦୃଶାଂ
ନାଧରେ ଯାନ୍ତ୍ୟନୁରାଗ ନାନୁରାଗ ପୟୋଧରେଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ହରିଣୀଦୃଶା ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ପୟୋଧର ହାରଭୂଷିତ ହେଲେ ଯେପରି ଅନୁରାଗ ଜାତ ହୁଏନି, ସେହିପରି ଖଇର ବିହୀନ ପାନ ଖାଇଲେ ଅଧରରେ ରକ୍ତିମା ଆସେନି ।

ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟି ଉଭୟଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ସାରିବାପରେ ଭବଭୂତିଙ୍କୁ ଚୂନ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଖଇର ଦେଲା । ତା ପରେ ଦୁହେଁ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । କିଛି ବାଟ ଗଲାପରେ କାଳିଦାସ କହିଲେ— ସାମାନ୍ୟ ଚୂନ ଟିକିଏ ପାଇଁ ଗୋ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରନିଭାନନେ, ଆକର୍ଣ୍ଣ-ଲୋଚନେ ଇତ୍ୟାଦି ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱାରା ବହୁତ ଖୋସାମତ କଲେ । ଏ କଥାଟା ଅବଶ୍ୟ ମୋତେ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଏହା ଶୁଣି ଭବଭୂତି ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ ସତ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଖୁବ୍ ଈର୍ଷା ଆସିଲା । ହେଲେ ମନ କଥା ମନରେ ଥାଏ ।

କିଛିଦୂର ଗଲା ପରେ ଦେଖିଲେ — ଗୋଟିଏ ଅଳ୍ପବୟସ୍କା ଯୁବତୀ ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ବସି କାନ୍ଦୁଅଛି । ଭବଭୂତି ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ପଚାରିଲେ—ତୁମେ କାନ୍ଦୁଛ କାହିଁକି ?

ଯୁବତୀଟି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ମୋ ଶାଶୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକରୁ ଗୋଟିଏ ଚରଣ ପଢି ଆଉ ଚରଣଟି ପୂରଣ କରିବାକୁ ମୋତେ କହିଲେ । ତାଙ୍କ କହିଥିବା ଚରଣଟି ହେଉଛି—

ମଲ୍ଲିକା ମୁକୁଳେ ମନ୍ତ୍ରି ଭାତି ଗୁଞ୍ଜନ ମଧୁବ୍ରତଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ସେ ଭ୍ରମର ମଲ୍ଲିକଡ଼ରେ ବସି ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ଶବ୍ଦ କରୁଥିବାରୁ କି ପ୍ରକାର ଶୋଭା ଧାରଣ କରିଅଛି ? ମୁଁ ପାଦପୂରଣ କଲି, ଯଥା—

ପ୍ରୟାଣେ ପଞ୍ଚବାଣସ୍ୟ ଶଙ୍ଖାମାପୂରୟନ୍ନିବ ।

ଅର୍ଥାତ୍— ସେ ଭ୍ରମର କାମରାଜାଙ୍କ ଯାତ୍ରାକାଳ ଉଣ୍ତି ଶଙ୍ଖ ବଜାଉ ଅଛି । ଏହା ଶୁଣି 'ଭୁଲହେଲା' କହି ଶାଶୁ ମୋତେ ପ୍ରହାର କଲେ ।

ଭବଭୂତି କହିଲେ —ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ଅଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଯେ ଶଙ୍ଖ ବଜାଏ, ସେ ସିନା ମୂଳରୁ ଧରି ବଜାଏ ? ଏଠାରେ ଭ୍ରମର ଯାଇ ବସିଛି ମଲ୍ଲିଫୁଲ ଅଗରେ । ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ଶବ୍ଦକରି ଶଙ୍ଖ ଫୁଙ୍କିଲେ କଣ ହେବ, ମୂଳରୁ ନ ବଜାଇ ଅଗରୁ ବଜାଉଥିବା ହେତୁ ଭୁଲ୍ ହୋଇଗଲା ।

କାଳିଦାସ ପଚାରିଲେ—ତୁମ ନାଁ କଣ ?

ଯୁବତୀଟି କହିଲା—ମୋ ନା ଚଣ୍ଡୀ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ଚଣ୍ଡୀ ଯାହା ପାଦ ପୂରଣ କରିଛି; ତାହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ଠିକ୍ । ମଧୁବ୍ରତ—ମଧୁପ । ମଦ୍ୟପାନ କରେ ଯେ—ମଦୁଆ । ମଦନଶରେ ବିଭୋର ହୋଇଥିବା ଲୋକର

ଅଗ କଣ, ମୂଳ କଣ ଯେଉଁଠାରୁ ପାଇଲ ସେଠାରୁ ବଜାଇଲ । ଶାର୍ଦୂଳଙ୍କର ମାରିବାଠା ନିହାତି ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇଛି ।

ଚଣ୍ଡୀ ଏଥର ମନଖୁସିରେ ହସିଦେଇ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଆଶା-ତୀତଭାବେ ପ୍ରଶଂସା କରି ଚାଲିଗଲା । ଭବଭୂତି ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ମନ କଥା ମନରେ ମାରି ରହିଲେ । ତଦନ୍ତର ଦୁଇ ପଣ୍ଡିତ ଯଥାତିକ୍ରମ ପୂର୍ବକ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ ଧାରାନଗରସ୍ଥ ରାଜପ୍ରାସାଦରେ । ଭୋଜରାଜା ଶୁଣିପାରି ସେମାନଙ୍କୁ ପାଛୋଟି ନେବାପାଇଁ ଲୋକ ପଠାଇ ଖୁବ୍ ସମାଦର ଦେଖାଇଲେ ।

ଭୋଜରାଜାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ମଧ୍ୟରେ କାଳିଦାସ

ଭୋଜରାଜା କାଳିଦାସଙ୍କୁ ସମାଦର ପୂର୍ବକ ନିଜ ସଙ୍ଗରେ ରଖାଇଲେ । ଦିନକୁ ଦିନ ଖୁବ୍ ଆପଣାର କରିନେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଫଳରେ କାଳିଦାସ ହେଲେ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରିୟପାତ୍ର । ଏସବୁ ଦେଖି ପଣ୍ଡିତମାନେ ହିଂସା ଓ ଈର୍ଷାରେ ଜଳିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ହେଲେ ବା କ'ଣ ହୁଅନ୍ତା । କଥାରେ ଅଛି—

ଯାହାକୁ ସ୍ୱାମୀ କରନ୍ତି ଶାଗ୍ର,
ତାହାର ଉପରେ ମଧୁ ବରଷୁ ।

ରାଜାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ବାଧା ଦେଇଛି କିଏ ? କ୍ରମେ କ୍ରମେ ସବୁ ଦେହସୁହା ହୋଇଗଲା । ତଥାପି ରାଜା ବୁଝି ପାରୁଥାନ୍ତି, ପଣ୍ଡିତ-ମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ଈର୍ଷାନ୍ୱିତ ଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ସବୁଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ବେଳେ, ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ—

ପରିପତତି ପୟୋନିଧୌ ପତଙ୍ଗଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍– ସୂର୍ଯ୍ୟ ସାଗରରେ ନିପତିତ ହେଲେ ।

ଭବଭୂତି ଗୋଟିଏ ପାଦ ପୂରଣ କରି କହିଲେ—

ସରସୀରୁହା ମୁଦରେଷୁ ମତ୍ତଭୃଙ୍ଗାଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ମତ୍ତ ଅଳିମାନେ ଯାଇ ପଦ୍ମମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିପତିତ ହେଲେ ।

ବାଣ କହିଲେ—

ଉପବନ ତରୁ କୋଟରେ ବିହଙ୍ଗାଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍— ପକ୍ଷୀମାନେ ଆସି ବଗିଚାରେ ଥିବା ବୃକ୍ଷକୋଟ-ରରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଦ ପୂରଣ ଶୁଣିସାରି କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ଯୁବତୀଜନେଷୁ ଶନୈଃ ଶନୈଃ ଅନଙ୍ଗଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଏ ଭଳି ଏକ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ କାମଦେବ ଯୁବତୀମାନଙ୍କଠାରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଅଛି ।

ମହାରାଜ ଅଳ୍ପ ହସି ଦେଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦ ପାଇଁ ଏକଲକ୍ଷ ଓ ଶେଷ ପାଦ ପାଇଁ ଦୁଇଲକ୍ଷ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏଣୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପୂର୍ବପେକ୍ଷା ଆହୁରି ଈର୍ଷାନ୍ୱିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ ।

ପୁଣି ଦିନକର ଘଟଣା । ରାଜାଙ୍କର ପୁଷ୍ୟାଭିଷେକ ହୋଇ-ଥାଏ । କୌଣସି କାମିନୀ ସୁବର୍ଣ୍ଣଘଟରେ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କରି କାଖରେ ନେଇ ଆସୁଥିଲା । ହଠାତ୍ ରାଜା ତାର ଦୃଷ୍ଟିପଥାରୂଢ଼ ହେଲେ । ତହୁଁ ସେ କାମିନୀ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ପଳାଇ ଯିବାରୁ କକ୍ଷସ୍ଥିତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକଳସୀ ପୁଷ୍କରିଣୀର ପଥର ପାହାଚରେ ଖସି ପଡ଼ି ଠନ୍ ଠନ୍ ଶବ୍ଦ କଲା । ରାଜା ସେହି ଶବ୍ଦ ଶ୍ରବଣ କରି ରାଜସଭାରେ ପଣ୍ଡିତ-ମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ—

ଟଂ ଠଂ ଠଠଂ ଠଂ ଠଠଠଂ ଠଠଂ ଠଃ ?

ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଯେ ପାଦ ପୂରଣକରି ପାରିବ, ସେ ପୁରସ୍କାର ପାଇବ ଦଶଲକ୍ଷ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ପଣ୍ଡିତ ପାଦପୂରଣ

କରି ନ ପାରିବା ଦେଖି, କାଳିଦାସ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ସ ପୂରଣ କଲେ । ଯଥା—

ରାଜାଭିଷେକେ ମଦବିହ୍ୱଳାୟାଃ
କରଚ୍ୟୁତୋ ହେମଘଟସ୍ତରୁଣ୍ୟାଃ
ସୋପାନମାରୁହ୍ୟ କରୋତି ଶବ୍ଦଂ
ଠଂ ଠଂ ଠଠଂ ଠଂ ଠଠଠଂ ଠଠଂ ଠଃ ।

ରାଜା ନିଜର ଅଭିପ୍ରାୟ ବୁଝି ପାରିଲେ ଏବଂ କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ଖୁସି ହୋଇ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ବୃରିଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ଦିନେ ପ୍ରଭାତ ଭ୍ରମଣରେ ରାଜା ରାଜ୍ୟ ଭିତରେ ଯାଇ ଯାଇ ଅସ୍ତଗିରିରେ ନିତମ୍ବ ପ୍ରଦେଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ଶୋଭା ପାଉ ଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ । ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ କୌତୁକ ଲାଗିଲା । ତେଣୁ ସେ ଫେରି ଆସି ରାଜସଭାରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ—

ଚରମ ଗିରି ନିତମ୍ବେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବଂ ଲଲମ୍ବେ ।

ଭବଭୂତି କହିଲେ—

ଅରୁଣ କିରଣ ଜାଳୈରନ୍ତରୀକ୍ଷେ ଗତର୍କ୍ଷେ
ଚରମ ଗିରି ନିତମ୍ବେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବଂ ଲଲମ୍ବେ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ରକ୍ତାକ୍ତ କିରଣ ଜାଳରେ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ଋକ୍ଷ ହୋଇ ଯିବାରୁ, ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ଅସ୍ତ ପର୍ବତର ନିତମ୍ବ ପ୍ରଦେଶରେ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା ।

ଦଣ୍ଡୀ କହିଲେ—

ଚଳିତ ଶିଶିର ବାତେ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦଂ ପ୍ରଭାତେ
ଚରମ ଗିରି ନିତମ୍ବେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବଂ ଲଲମ୍ବେ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ପ୍ରଭାତ ସମୟରେ ଶୀତ ପବନ ଧୀରେ ଧୀରେ ବହୁଥିବାରୁ, ଅସ୍ତଗିରିର ନିତମ୍ବ ପ୍ରଦେଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ଶୋଭା ପାଉଅଛୁ ।

ପରିଶେଷରେ କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ଯୁବତୀ ଜନ କଦମ୍ବେ ନାଥ ମୁକ୍ତୋଷ୍ଠ ବିମ୍ବେ
ଚରମ ଗିରି ନିତମ୍ବେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ଲଲମ୍ବେ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଯୁବତୀ ସମୂହ ନିଜନିଜ ବିମ୍ବାଧରକୁ ସ୍ୱାମୀଙ୍କଠାରୁ ମୁକ୍ତ କରି ଆଣିବା ସମୟକୁ, ଅସ୍ତଗିରିର ନିତମ୍ବ ପ୍ରଦେଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା ।

ଏ କଥା ଶୁଣି ରାଜା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମାନ୍ୟ କଲେ ସତ, କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖୁସି ହେଲେ ।

ଭୋଜରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କାଳିଦାସ ବିତାଡ଼ିତ ହେବା

ସମୟ କ୍ରମଶଃ ଗଡ଼ି ଚାଲିଲା । କାଳିଦାସ ଦିନକୁ ଦିନ ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଏ କଥା ଦେଖି ଭବଭୂତି ଆଦି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଈର୍ଷାନ୍ୱିତ ହୋଇ, କାଳିଦାସ ଓ ରାଜାଙ୍କମଧ୍ୟରେ ମନୋମାଳିନ୍ୟ କରେଇ ଦେବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ଏଥିପାଇଁ ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ଅର୍ଥ ଚାନ୍ଦା କରାଗଲା ।

ରାଣୀଙ୍କ ପାଖରେ ରହି ସମସ୍ତ ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କରୁଥିବା ଗୋଟିଏ ଦାସୀକୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଡ଼କାଇ ତାକୁ କିଛି ଧନ ଦେଇ କହିଲେ—ବତ୍ସେ ! ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁ, ତୁମ୍ଭେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମାନ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଉପାୟ କର ।

ଦାସୀ ପଚାରିଲା—କଣ କରିବି ?

ପଣ୍ଡିତମାନେ କହିଲେ—ଅନ୍ୟ କଥା ଶୁଣି ରାଜା କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି କେବେ ହେଲେ କୁପିତ ହେବେନି । ଯଦି ରାଣୀଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ

କିଛି ଦୁର୍ମତି କଥା ବାହାର କରି ପାରିବ, ତେବେ ସବୁ କଥା ଠିକ୍ ହୋଇଯିବ ।

ଚତୁର ଦାସୀ କହିଲା—ଆପଣମାନେ ଶାନ୍ତିରେ ଥାଆନ୍ତୁ, ଯେପରି ହେଉ ମୁଁ ଘୋର ବିପ୍ଳବ ସୃଷ୍ଟି କରିଦେବି । ଏ କଥା ଶୁଣି ପଣ୍ଡିତଗଣ ଶାନ୍ତିରେ ନିଶ୍ୱାସ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ଚତୁର ଦାସୀ ଥରେ କପଟ ନିଦ୍ରାରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲା । ରାଜାଙ୍କ ଆସିବା ସମୟ ଜାଣି ଛଟପଟ ହୋଇ ଉଠିଲା ପରି କହିଲା—ମଲି ମଲି, ଏତିକିବେଳେ ସର୍ବନାଶ ଘଟିବ । ରାଜାଙ୍କ ଆସିବା ସମୟ ହୋଇ ଗଲାଣି । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାଳିମନ୍ଦିରରୁ ରାଣୀ ଓ କାଳିଦାସ ଅଲଗା ହୋଇନାହାନ୍ତି । ମହାରାଜ ଯଦି ଦେଖନ୍ତି, ତେବେ ରାଣୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଯାହାହେଉ ନା କାହିଁକି, ମୋ କଥା ସରିଯିବ । ଯାଏଁ ରାଣୀଙ୍କୁ ସତର୍କ କରିଦିଏଁ ।

ରାଜା ଆସି ଖୁବ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲେ । କଥାଟା ଛୁଞ୍ଚ ପରି ତାଙ୍କ କାନରେ ଗଳିଗଲା । ତେଣୁ ସେହି ଦିନଠାରୁ କାଳି-ଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଜନ୍ମିଲା । ତାର କିଛିଦିନ ପରେ ରାଜା ଥରେ ଭୋଜନରେ ବସିଥାନ୍ତି, ହଠାତ୍ କାଳିଦାସ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ରାଜା ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ସମାଦର କରି କହିଲେ—

—ବସନ୍ତୁ କବିପ୍ରବର !

କାଳିଦାସ ବସିଲେ । ରାଣୀ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ପରିବେଷୁ ଥାଆନ୍ତି । ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ରାଜା କାଳିଦାସଙ୍କୁ ପଚାରି ଦେଲେ—

ମୁଦ୍‌ଗଦାଲ୍ୟ ଘୃତବ୍ୟଞ୍ଜନୀ କଗାନ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁସା କଥଂ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ କବିସମ୍ରାଟ ! ଘୃତ ସଂଯୁକ୍ତ ଏହି ମୁଗ ଡାଲି ଭୁଷ ରହିତ ହୋଇଛି କାହିଁକି ?

କାଳିଦାସ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—

ଅହୋବଲ୍ଲଭ ସଂଯୋଗେ ଜାତା ବଗତ କଞ୍ଚୁକୀ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଏହି ଅନ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଅହିପତି ତୁଲ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଆପଣା ସ୍ୱୟଂ ସ୍ୱୟଂ ବଗତ କଞ୍ଚୁକୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଭୂଷଣରହିତ ହେବାର କଥା ।

ରାଣୀ ଲୀଳାବତୀ ଏଭଳି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କବିତା ଶ୍ରବଣ କରି ହସିଦେଲେ । ଏ କଥା ଦର୍ଶନ କରି ରାଜାଙ୍କ ପୂର୍ବ ସନ୍ଦେହ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଗଲା । ସେ ମନେ ମନେ ବିଚାରକଲେ—କାଳିଦାସଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯଦି ଲୀଳାବତୀର ପାପପ୍ରଣୟ ନ ଥାନ୍ତା, ତେବେ ଏହି ସାମାନ୍ୟ କଥାରେ ହସି ଦେଇଥାନ୍ତା କାହିଁକି ? ନିଶ୍ଚୟ କିଛି ନା କିଛି ସଂପର୍କ ଅଛି । ନାରୀମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ର ବୁଝିବା ସହଜକଥା ନୁହେଁ ।

ଅଶ୍ୱପ୍ଲୁତଂ ଚ ବାସବଗର୍ଜିତଂ ଚ
ସ୍ତ୍ରୀଣାଂ ଚ ଚିତ୍ତ ପୁରୁଷସ୍ୟ ଭାଗ୍ୟଂ
ଅବର୍ଷଣ ମ୍ୟପ୍ୟତି ବର୍ଷଣଂ ଚ
ଦେବୋ ନ ଜାନାତି କୁତୋ ମନୁଷ୍ୟାଃ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ଘୋଡ଼ା ଦଉଡ଼, ବାଦଲର ରଡ଼, ନାରୀମାନଙ୍କ ଅନ୍ତର; ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଭାଗ୍ୟ, ଅନାବୃଷ୍ଟି, ଓ ଅତିବୃଷ୍ଟି, ଏମାନଙ୍କ ତଥ୍ୟ ଦେବତାମାନେ ବି ଜାଣିପାରି ନାହାନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ବା କପରି ଜାଣିବ ? ଯାହାହେଉ, ମନକଥା ମନ ଭିତରେ ରଖି ଧାର୍ମିକ ଭୋଜରାଜା ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଯେ, ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା କରିବା ମହାପାପ । ତେଣୁ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟରୁ ବାହାର କରିଦେଲେ ଯାଏ । ଏଥିକୁ ସେହି କଥା ହେଲା । ବିନାଦୋଷ ଓ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ଧାରାନଗରୀରୁ କାଳିଦାସ ତଡ଼ା ଖାଇଲେ ।

ଭୋଜରାଜାଙ୍କର ଦୁଃଖ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ ସହ ପୁନର୍ମିଳନ

ଧାରାନଗରରୁ ବହିଷ୍କୃତ ହୋଇ କାଳିଦାସଙ୍କ ମନରେ ଅବଶ୍ୟ ଦୁଃଖ ହେଲା, ହେଲେ ବି ସେ ଦୁଃଖକୁ ଖାତିର ନ କରି ବାହାରିଲେ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଅଭିମୁଖରେ । ବାଟ ମଝିରେ ଜଣେ ବେଶ୍ୟାର ଘରଥାଏ । ଦୈବାତ୍ ସେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଦେଖିଲା । ଦାସ ହସ୍ତରେ ପୁସ୍ତକ ଧରିଥାନ୍ତି । ଏ କଥା ଦେଖି ବେଶ୍ୟା କହିଲା—

ହେ ପାନ୍ଥ ପୁସ୍ତକ କର କ୍ଷଣମାତ୍ର ତିଷ୍ଠ
ବୈଦ୍ୟୋଽସି କିଂ ଗଣିତଶାସ୍ତ୍ର ବିଶାରଦୋଽପି ।
କେନୌଷଧେନ ମମ ପଶ୍ୟ ଜଡ଼ରଂ ବା
କଦ୍ୟା ଗମିଷ୍ୟତି ପତିଃ ସୁଚିର ପ୍ରବାସୀ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ପୁସ୍ତକ ଧାରଣ କରି ଯାଉଥିବା ବାଟୋଇ ! କ୍ଷଣେମାତ୍ର ଏଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କର । ତୁମ୍ଭେ ବୈଦ୍ୟ ନା ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ ଗଣକ ? ଯଦି ବୈଦ୍ୟ ହୋଇଥାଅ, ତେବେ କୁହ—ମୋର କାଣୀ ଶାଶୁର ଆଖି କେଉଁ ଔଷଧ ଦ୍ୱାରା ଆରୋଗ୍ୟ ହେବ ? ଯଦି ଗଣକ ହୋଇଥାଅ, ତେବେ ଗଣନାକରି କୁହ, ମୋର ଚିରପ୍ରବାସୀ ସ୍ୱାମୀ କେତେଦିନ ପରେ ଗୃହକୁ ଫେରିବେ ?

ଏ କଥାଟା ସେ ଯୁଗର ଏ ପ୍ରକାର ସଙ୍କେତ ଥିଲା । ଚତୁର କାଳିଦାସ ତାହା ଅନାୟାସେ ବୁଝିନେଲେ । ଅର୍ଥାତ୍—ବାରାଙ୍ଗନା ସାଙ୍କେତିକ ଭାଷାରେ କହିଲା, ହେ ପଥିକ ! ତୁମେ ଆସି ମୋ ଘରେ ରହିଯାଅ । ଶାଶୁ ମୋର ଅନ୍ଧୁଣୀ ହେତୁ କିଛି ଦେଖି ପାରିବେନି । ସ୍ୱାମୀ ଚିରପ୍ରବାସୀ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କୌଣସି ଭୟ ବି ନାହିଁ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ପ୍ରିୟେ ! ଭୋଜରାଜା ମୋତେ ତାଙ୍କ ଦେଶରୁ ବାହାର କରିଦେବାରୁ ମୁଁ ଉଜ୍ଜୟିନୀକୁ ପଳାଇ ଯାଉଅଛି ।

ବାରାଙ୍ଗନା କହିଲା, ବୃଥାଟାରେ କାହିଁକି ଜଙ୍ଗଲଭୂମିକୁ ଯିବ ? ଆସି ମୋ ଘରେ ରହିଯାଅ । ସ୍ତ୍ରୈଣ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଏ କଥାଟା ଖୁବ୍ ସୁହାଇଲା ତେଣୁ ସେ ବାରାଙ୍ଗନା ଘରେ ଯାଇ ରହିଲେ ।

ଏଣେ ଭୋଜରାଜା ରାଗରେ ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ସେହିଦିନ ତାଙ୍କର ହିତାହିତ ଜ୍ଞାନ ବି ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଥମେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ବାହାର କରିଦେଇ ଗଲେ ରାଣୀହଂସପୁରକୁ । ହାତରେ ଶାଣିତ ଖଡ୍ଗ ଚକ୍ ଚକ୍ କରୁଛି । ଏ ଘଟଣା ଦେଖି ଲୀଳାବତୀ ପଚାରିଲେ, ଏପରି ନୃଶଂସ ବେଶ କାହିଁକି ?

ଭୋଜରାଜା କହିଲେ—ତୁମକୁ ହାଣିବି ।

ରାଣୀ ପଚାରିଲେ—ମୋର ଅପରାଧ କଣ ?

ରାଜା କହିଲେ—ତୁମେ ଅସତୀ । କାଳିଦାସଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ତୁମର ପାପପ୍ରଣୟ ଥିଲା । ସେ କଥା ଜାଣିପାରି କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଏ ରାଜ୍ୟରୁ ବାହାର କରିଦେଲି । ବାକି ରହିଛ ତୁମେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମକୁ ବଧ କରିବି ।

ଏ କଥା ଶୁଣି କ୍ରୋଧରେ ମଧ୍ୟ ଲୀଳାବତୀଙ୍କ ମୁଖରେ ସ୍ମିତ-ହାସ୍ୟରେଖା ଫୁଟି ଉଠିଲା । ଧୈର୍ଯ୍ୟର ସହିତ ସେ କହିଲେ—ମୋର ଚରମ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ହେତୁ ଅସତୀ ଅପବାଦରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ରହିଛି । ମହାରାଜ ! ଏ ଭଳି ମିଥ୍ୟା ଓ ପ୍ରବଞ୍ଚନାପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜ୍ୟରୁ ମୋତେ ଶୀଘ୍ର ବିଦାୟ ଦିଅ । ବଧ କର । ଏ ଭଳି ବୃଥା ଅପବାଦ ଶୁଣି ମୁଁ ଆଉ ବଞ୍ଚି ରହିବାକୁ ଚାହୁଁନା ।

ରାଣୀଙ୍କ ଦୃଢ଼ତା ଦେଖି ରାଜା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ହସ୍ତସ୍ଥିର କୃପାଣ ତଳକୁ ନଇଁ ଆସିଲା । ସେ ଖୁବ୍ ନମ୍ର ଭାବେ ପଚାରିଲେ—ପ୍ରିୟେ ! ସତକଥା କୁହ ।

ଲୀଳାବତୀ କହିଲେ—ଯେପରି ପରୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଆପଣଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ ହେବ, ସେହିପରି ପରୀକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ଗୋଟିଏ ଉତପ୍ତ ଲୌହ ଆଣି ଧରିବାକୁ କହିଲେ ।

ଲୀଳାବତୀ ଗାଧୋଇ ପାଧୋଇ ଆସି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି କହିଲେ—

ଜାଗ୍ରତୌ ସ୍ୱପ୍ନକାଳେ ଚ ସୁଷୁପ୍ତୌ ଯଦି ମେ ପତି
ଭୋଜ ଏବ ପରୋ ନାନ୍ୟ ମଚ୍ଛିତ୍ରେ ଭବତାଗ୍ନି ନ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଜାଗ୍ରତରେ, ସ୍ୱପ୍ନରେ ଓ ନିଦ୍ରାକାଳରେ ମୁଁ ଭୋଜ-ରାଜାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କାହାରିକୁ ସ୍ୱାମୀ ରୂପେ ଭାବି ନାହିଁ । ଏହା କହି ଉତପ୍ତ ଲୌହ ଧାରଣ କରିବା ଦେଖି ଭୋଜରାଜ ତଟସ୍ଥ ହୋଇଗଲେ । ଘୋର ଲାଜ ମାଡ଼ିଲା ତାଙ୍କୁ । ବିନା ଦୋଷରେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟରୁ ବାହାର କରି ଦେଇଥିବାରୁ ବହୁତ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶଧରି ବାହାରିଲେ ଖୋଜିବାକୁ । ଅବଶ୍ୟ ମନୋଦୁଃଖରେ ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇ ଅନେକ ବୁଲିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ହେଲେ ଦିନେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଭଗବାନ ତାଙ୍କ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ ।

କାଳିଦାସ ଯେଉଁ ବେଶ୍ୟାଗୃହରେ ଥିଲେ, ଭୋଜରାଜ ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ ତାରି ଦ୍ୱାରେ ।

ହଠାତ୍ ଜଣେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଦେଖି ବାରାଙ୍ଗନା ପଚାରିଲା—ତୁମ ନିବାସ କେଉଁଠି ? ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କହିଲେ—ଧାରାନଗର । ବାରାଙ୍ଗନା କହିଲା—ଭୋଜରାଜ କିପରି ଅଛନ୍ତି ? ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କହିଲେ—ଦିବଂଗତେ । ଅର୍ଥାତ୍ ମରିଗଲେଣି ।

ଭୋଜରାଜାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣି କାଳିଦାସ ଅଧୀର ହୋଇ ବହୁତ କାନ୍ଦିଲେ । ଶ୍ରାବଣୀ ବନ୍ୟା ପରି ତାଙ୍କ ଆଖିରୁ ଅଜସ୍ର

ଅଶ୍ରୁଜଳ ଗଡ଼ି ପଡ଼ିଲା । ତା ପରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼ିଲେ । ଯଥା—

ଅଦ୍ୟଧାରା ନିରାଧାରା ନିରାଲମ୍ବା ସରସ୍ୱତୀ
ପଣ୍ଡିତାଃ ଖଣ୍ଡିତାଃ ସର୍ବେ ଭୋଜରାଜ ଦିବଂଗତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଭୋଜରାଜ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ ପୃଥିବୀ ଅଧାରଶୂନ୍ୟା ଏବଂ ସରସ୍ୱତୀ ନିରାଶ୍ରୟା ହୋଇଗଲେ । ପଣ୍ଡିତ ଗୁଡ଼ିକ ବିନାଶ ହୋଇଗଲେ । ଶ୍ଳୋକଟି ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ଆଗନ୍ତୁକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ପରି ତଳେ ପଡ଼ିଗଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଚେତନା ଶକ୍ତି ଲୋପ ପାଇଲା । ଦୂରଦର୍ଶୀ କାଳିଦାସ କଥାଟାକୁ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଠଉରାଇ ନେଇ ଭାବିଲେ—ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜଣକ ନିଶ୍ଚୟ କପଟବେଶୀ ଭୋଜରାଜା । ତେଣୁ ଅବସ୍ଥାଟା ଆୟତ୍ତ କରିନେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୁନର୍ବାର ସେହି ଶ୍ଳୋକଟିକୁ ନିମ୍ନପ୍ରକାରେ ଆବୃତ୍ତି କଲେ ।

ଅଦ୍ୟଧାରା ସଦାଧାରା ସଦାଲମ୍ବା ସରସ୍ୱତୀ
ପଣ୍ଡିତାଃ ମଣ୍ଡିତାଃ ସର୍ବେ ଭୋଜରାଜ ଭୁବଂଗତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଭୋଜରାଜ ପୃଥିବୀରେ ପଡ଼ିବା ହେତୁ ପୃଥିବୀ ଅଧାରଯୁକ୍ତା ଓ ସରସ୍ୱତୀ ଆଶ୍ରୟଯୁକ୍ତା ହେଲେ । ପଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳ ଭୋଜରାଜଙ୍କ କରୁଣାବାରି ଦ୍ୱାରା ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ଶୁଣି ସାର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ କାଳି-ଦାସଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ ଓ ସମାଦର ପୂର୍ବକ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ଧାରାନଗରକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ ।

କର୍ଣ୍ଣାଟ ଗମନ ପଥରେ କାଳିଦାସ ଓ ଜଣେ ତରୁଣୀର କଥୋପକଥନ

ଥରେ କାଳିଦାସ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲେ, କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜସଭାରେ ବଲ୍ଲନ ନାମରେ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରେ କବିତ୍ୱ ଶକ୍ତି

ମୋଟେ ନ ଥିଲେ ହିଁ ସେ ଜଣେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଓ ଆଶାତୀତ ଭାବରେ ଧୂର୍ତ୍ତ । ନାନାପ୍ରକାର ଛଳନା ଓ କୌଶଳ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଦିଅନ୍ତି । ତେଣୁ ରାଜସଭାରେ ତାଙ୍କର ଏକାଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର ହୋଇଥାଏ ।

କାଳିଦାସ ଭୋଜରାଜାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କଥା ଶୁଣାଇ କର୍ଣ୍ଣାଟ ଯିବାକୁ ସଜ ହେଲେ । ଭୋଜରାଜା ହିଁ କହିଲେ ଯାଆନ୍ତୁ । କାଳିଦାସ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ । ବାଟରେ ଯାଉ ଯାଉ ଖୁବ୍ ତୃଷାହେଲା । ତେଣୁ ଗଲେ ଜଳ ଅନୁଷେଣ ପାଇଁ । ଦେଖିଲେ, ନିକଟରେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ସୁନିର୍ମଳ ସରସୀଟିଏ ଅଛି ଏବଂ ତହିଁରେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ନାନ କରୁ-ଅଛି । କାଳିଦାସ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଭାବେ ତାକୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ —

ତସ୍ୟେଷ୍ଟଂ ତରୁଣୀ ପ୍ରପା ପଥିକ
ମେକଂ ପିବନ୍ତ୍ୟେମ୍ୟାଂ ପୟଃ,
ଧେନୁ ନାମଥ ମାହିଷଂ ବଧିର
ହେ ବାରିଃ କଂ ବା ମଙ୍ଗଳଃ ?
ଯୋମୋବାପି ଶନୈଃଶ୍ଚରୋଽମୃତ
ମହୋତତ୍ରେ ମୁଖେ ଦୃଶ୍ୟତେ,
ଶ୍ରୀମତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର ନିତାନ୍ତ ନାଗର-
ଗୃହେ ଯାଦ୍ରୋତତେ ତତ୍ପିବ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ଗୋ ତରୁଣୀ ! ଏ ଜଳସତ୍ରଟି କାହାର ? ତରୁଣୀ କହିଲା, ହେ ବାଟୋଇ ! ସତ୍ରଟି ମୋ ନିଜର । କାଳିଦାସ ପଚ୍ଚା-ରିଲେ, ଏଥିରୁ କଣ ପିଅନ୍ତି ? ତରୁଣୀ କହିଲା, ପୟଃ । ପୟଃ ଅର୍ଥ ଜଳ ଓ ପୟଃ ଅର୍ଥ ହିଁ ଦୁଗ୍ଧ । ତେଣୁ ରହସ୍ୟପ୍ରିୟ କାଳିଦାସ ଦୁଗ୍ଧାର୍ଥରେ ପଚାରିଲେ, ଗାଈର ନା ମଇଁଷିର ? ତରୁଣୀ କହିଲା, ହେ କାଲ ପଥିକ ! ବାରିଃ ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳ । କାଳିଦାସ ପୁଣି ରହସ୍ୟ

କରି କହିଲେ ସୋମ, ମଙ୍ଗଳ ନା ଶନି, କେଉଁ 'ବାର' କଥା କହୁଛ ? ତରୁଣୀ କହିଲା—ଏହା ଅମୃତ । କାଳିଦାସ କହିଲେ, ତାହା ତ ତୁମ୍ଭ ମୁଖରେ ଥିବାର ଦେଖାଯାଉଅଛି । ତରୁଣୀଟି ଏପରି ରହସ୍ୟମୟ ଯୁକ୍ତି ଶୁଣି ଲଜ୍ଜାରେ ଅଧୋବଦନା ହୋଇ କହିଲା—ତୁମର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି ତାହା ପାନ କରିଯାଅ ।

ଉକ୍ତ ରମଣୀଟି ଅଧୋବଦନା ହେବାର ଦେଖି କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ଦୃଷ୍ଟିଂ ଦେହି ପୁନର୍ବାଳେ କମଳାୟତ ଲୋଚନେ !
ଶ୍ରୁୟତେହି ପୁରାଲୋକେ ବିଷସ୍ୟ ବିଷମୌଷଧମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ—ଗୋ ବାଳା ! ଆଉଥରେ ମୋ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କର । କଥାରେ ଅଛି, ବିଷର ଔଷଧହିଁ ବିଷ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ପିପାସାରେ ଆତୁର ହେଉଛି, ତୁମେ ମଧ୍ୟ ବିଷମ କଟାକ୍ଷ ବାଣରେ ମୋତେ ଜର୍ଜ୍ଜରିତ କରୁଛ । ତେଣୁ ମୁଁ ଭାବୁଛି ତୁମେ ଦ୍ୱିତୀୟବାର କଟାକ୍ଷ ବାଣ ପ୍ରୟୋଗ କରି ମୋର ଅନ୍ତରୁ ଏହି ବିଷମୟ ତୃଷା ନିବାରଣ କର । ଅତଏବ ମୋର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କର ଆଉ ଥରେ କଟାକ୍ଷବାଣରୂପକ ଔଷଧଦ୍ୱାରା ମୋ ପିପାସାକୁ ଶାନ୍ତକର ।

ତରୁଣୀ ଦେଖିଲା, କାଳିଦାସ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଧୂର୍ତ୍ତ । ତାଙ୍କୁ କଥାରେ ପାରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ତେଣୁ କହିଲା—ମୁଁ ଅବଳା ହେତୁ ତୁମ କଥାରେ ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିବି ନାହିଁ । କାଳିଦାସ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ —

ବକ୍ଷସି ବହସି ଗିରିଦ୍ୱୌ ତ୍ରିଭୁବନ ବିଜୟୀ କଟାକ୍ଷେଣ
ସରଳେ ତ୍ୱଂ ଯଦ୍ୟବଳା କଃ ବଳବାନ୍ଃ ବାଳାମାସ୍ତମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ—ଗୋ ସରଳେ ! ବକ୍ଷରେ ଧାରଣ କରିଛ ଯୋଡ଼ିଏ ପର୍ବତ । କଟାକ୍ଷ ବାଣରେ ତିନିଭୁବନ ଜିଣି ପାରୁଛ । ଏପରିସ୍ଥଳେ

ତୁମ୍ଭେ ଯଦି ନିଜକୁ ଅବଳା ବୋଲି କହିବ, ତେବେ ଏ ପୃଥିବୀରେ ବଳବାନ ବୋଲି ଜାଣିବା କାହାକୁ ? ଏ କଥା ଶୁଣି ତରୁଣୀଟି ବିରକ୍ତ ହେଲା ଏବଂ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଧିକ୍କାର କରି ଗାଳି ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା । କାଳିଦାସ ହସି ହସି କହିଲେ—

ସ୍ନିଗ୍ଧ ହସସି ରୂକ୍ଷ ମେବବା ଉକ୍ତକଥା ଭବନ୍ତୁମେ ରସାପ୍ଲୁନମ୍
ଶୀତଳ ସଲିଳ ପୃଷ୍ଟ ମେବବା ପାବକଂ ସମୟେନ୍ଦ୍ଧ ସଂଶୟଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଗୋ ରୂପସି ! ଖୁବ୍ ମଧୁର କଥାଦ୍ୱାରା କିମ୍ବା ଖୁବ୍ ତିକ୍ତ କଥା ଦ୍ୱାରା ତୁମେ ମୋତେ ସମ୍ଭାଷଣ କର, ମୁଁ ସନ୍ତୋଷରେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଯାଉଛି । କାରଣ, ସଲିଳ ଅଥବା ଆଜ୍ୟ କିମ୍ବା ଅଗ୍ନିରେ ବସି ଟକ୍ ଟକ୍ ହୋଇ ଫୁଟୁଥାଏ, ତା ସ୍ପର୍ଶରେ ଅଗ୍ନି ନିଭିଯାଏ ।

ଏ କଥା ଶୁଣି ତରୁଣୀ ଜଣକ କହିଲା—ତୁମ୍ଭ ଶିରଶ୍ଛେଦନ କରାଯିବ । ତହୁଁ କାଳିଦାସ ଉତ୍ତର ଦେଲେ —

ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍କୁରେ ଖଞ୍ଜନ ଗଞ୍ଜନାକ୍ଷି
ଶିରୋ ମଦୀୟଂ ଯଦି ଯାତୁ ଯାତୁ

ଲୂନାନି ନନଂ ଜନକାତ୍ମଜାର୍ଥେ
ଦଶାନନେ ନାପି ଦଶାନନାନି ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଗୋ ସୁଲୋଚନେ ! ଜନକ କନ୍ୟା ସୀତାଙ୍କ ପାଇଁ ରାବଣ ତାର ଦଶମୁଣ୍ଡ ଯାକ ଦେଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭ ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ମୁଣ୍ଡ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି । ସେଥିପାଇଁ ଅବଶ୍ୟ ଅନୁତାପ ନ କରି ଆନନ୍ଦ ହେଉଅଛି ।

କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜସଭାରେ କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରବେଶ

ତଦନନ୍ତର କାଳିଦାସ ରମଣୀ ନିକଟରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ ପୂର୍ବକ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜଦରବାରରେ । କାଳିଦାସ ଆସିବାର ସମ୍ବାଦ ପାଇବା ମାତ୍ରେ ରାଜା ସମାଦର ପୂର୍ବକ ଡକାଇ ନେଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଅବସ୍ଥାନ ନିମନ୍ତେ ନିଜ ଉଦ୍ୟାନ ସ୍ଥିତ ଗୃହ ଖଣ୍ଡିକ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ । ଏହିପରି ରାଜାନୁଗ୍ରହ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଦାସେ ଖୁସିରେ ଥାନ୍ତି ।

ବଲ୍ଲଭ ଚିନ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି, କିପରି କାଳିଦାସଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରାଇ ନିଜର ବିଜୟ ଧ୍ୱଜା ଉଡ଼ାଇବେ । ଏଣୁ ସେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦରୀ ଓ ଚତୁରୀ ଯୁବତୀଙ୍କୁ ଅର୍ଥରେ ବଶୀଭୂତ କରି, କାଳିଦାସଙ୍କ ବିଦ୍ୟା-ବୁଦ୍ଧି କଳନା କରିବାକୁ ପଠାଇଲେ । ଯୁବତୀ ଆଶାତୀତ ଭାବେ ଚତୁରୀ ଓ ପଣ୍ଡିତା ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ବାହାରିଲା ନିଶୀଥ ସମୟରେ ।

ସେତେବେଳକୁ କାଳିଦାସ ନିଦ୍ରା ଯାଇଥାନ୍ତି । ଯୁବତୀଟି ନାନା ରତ୍ନାଳଙ୍କାର ଓ ସୁବାସ କୁସୁମାଦିରେ ଭୂଷିତା ହୋଇ ପହଞ୍ଚିଲା । ସେ କୋମଳ କଣ୍ଠରେ ଡାକ ତାଙ୍କୁ ନିଦ୍ରାରୁ ଉଠାଇଲା । ଆଲୋକ ଜଳାଇ କାଳିଦାସ ସେହି ସୁନ୍ଦରୀର ରୂପ ଲାବଣ୍ୟ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ଏଭଳି ଗଭୀର ରଜନୀରେ ଆସିଥିବା ଅଭିପ୍ରାୟ ଜାଣିବା ପାଇଁ ସେ ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରେ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ—

ଉନ୍ମାଦମମ୍ବୁଦବର୍ଦ୍ଧିତାନ୍ଧତମସଃ ପ୍ରଭ୍ରଷ୍ଟଃ ଝଞ୍ଜାନିଲେ,
କାଲେ ଜାଗ୍ରଦୁବଗ୍ରଯାମିକରଚ୍ଚ ପ୍ରାରବ୍ଧ କୋଲାହଲେ ।
କର୍ଣ୍ଣାଟସ୍ୟ ସୁହୃଦମ୍ବୁରାଶିବଡବାବହ୍ନେର୍ଯଦିବନ୍ତଃପୁରାଦ୍-
ଆୟାତାସି ତଦମ୍ବୁଜାକ୍ଷୀ କୁଚକଂ ମନ୍ୟେଽଭୟଂ ଯୋଷିତାଂ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋ ଅମ୍ବୁଜନେତ୍ରି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୀଷଣ ରାତ୍ରି ଓ ମେଘମାଳା ଭୟଙ୍କର ଗର୍ଜ୍ଜନ କରୁଅଛି । କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରହରୀ-ମାନେ ସହଜେ ଭୀଷଣ । ତଦ୍ବିର ପୁଣି ଜାଗ୍ରତ ରହି ନଗରର

ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଭସ୍ମଙ୍କର ଡାକହାକ ଦ୍ୱାରା କୋଳାହଳ ସୃଷ୍ଟି କରୁ-ଅଛନ୍ତି । କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜଗୃହ ବଡ଼ବାନଳ ଅପେକ୍ଷା ଆହୁରି ଭୟଙ୍କର । ତୁମ୍ଭେ ତା ମଧ୍ୟରୁ କାହାରି ଏପରି ନପଦପୂର୍ଣ୍ଣ ରଜନୀରେ ଆସିଲ କପରି ? ଏ କଥାକୁ ଆଲୋଚନା କରି ମୁଁ ଭାବୁଛି, ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଅସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯାହା ହେଉ, ତୁମେ କାହିଁକି ଆସିଛ ?

ରମଣୀ କହିଲା—ତୁମେ ଜଣେ କବି ବୋଲି ଶୁଣି ପାରିଲି । ତେଣୁ ଆସିଛି ଦେଖା କରିବାକୁ । ତା ପରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଲୋକ ପଢ଼ିଲା । ଯଥା—

ଏକୋଽଭୂନ୍ନଳିନାତ୍ ତତଶ୍ଚ ପୁଳିନାଦ୍ୱଲ୍ମୀକତଶ୍ଚାପର—
ସ୍ତେ ସର୍ବେ କବୟସ୍ତ୍ରିଲୋକଗୁରବସ୍ତେଭ୍ୟୋ ନମସ୍କୁର୍ମହେ ।
ଅର୍ବାଞ୍ଚୋ ଯଦି ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟରଚନୈଶ୍ଚେତଶ୍ଚମତ୍କୁର୍ବତେ
ତେଷାଂ ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନି ଦଧାମି ବାମଚରଣଂ କର୍ଣ୍ଣାଟରାଜପ୍ରିୟା ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ଏ ତିନିଭୁବନର ଗୁରୁ ବ୍ରହ୍ମା, ବ୍ୟାସଦେବ ଏବଂ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ନମସ୍କାର କରୁଁ । ଯଦି ଆଜ କୌଣସି କବି ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ କବିତା ରଚନା ଦ୍ୱାରା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମନ ମୁଗ୍ଧ କରିପାରେ, ତେବେ ତାକୁ ବି ନମସ୍କାର କରିବୁଁ । ସ୍ୱୟଂ ମୁଁ କର୍ଣ୍ଣାଟ ନୃପତିଙ୍କ ପ୍ରେୟସୀ ହୋଇ କହୁଛି, ତେବେ ତା ମସ୍ତକ ଉପରେ ମୋର ବାମପାଦ ରଖିଦେବି ।

ଚତୁର କବି କାଳଦାସ ସେ ସ୍ତ୍ରୀର ଅଭିଳାଷ ବୁଝିପାରି ନୀରବ ରହିଗଲେ । ତାଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ପାଇ ରମଣୀଟି ଭାବିଲା, ଏ ଗୋଟିଏ ଗଜମୂର୍ଖ । ତେଣୁ ସେ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଫେରିଗଲା ଏବଂ ସମସ୍ତ କଥା ବଲ୍ଲଭଙ୍କୁ ଜଣାଇଲା ।

ବଲ୍ଲନ ମନେ ମନେ ଆନନ୍ଦ ହୋଇ ତା ପରଦିନ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ କାଳିଦାସଙ୍କ ନିକଟରେ । କାଳିଦାସ ତାଙ୍କ ପରିଚୟ ନେଇ ଖୁବ୍ ସମାଦର କଲେ ଏବଂ ବିନମ୍ର ଭାବରେ ଜଣାଇଲେ—ମହାଶୟ ! ଆପଣ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜସଭାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଣ୍ଡିତ । ଏଣୁ ମୋର ନିବେଦନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ । ମହାରାଜଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ ନିମନ୍ତେ ଅନେକ ଦୂରରୁ ଆସିଛି । ଆଶା କରିଛି କିଛି ଧନରତ୍ନ ପାଇବାକୁ । ଅବଶ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼ିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ମୋତେ ରଚନାର ଶୈଳୀ ମୋଟେ ଜଣା ନାହିଁ । ଏଣୁ ଆପଣଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରୁଅଛି । କିପରି ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିବାକୁ ହୁଏ, ଦୟାକରି ମୋତେ ଶିଖାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ।

କବି ବଲ୍ଲନ ମୁହଁରେ ସ୍ମିତହାସ୍ୟ ଉକୁଟାଇ କହିଲେ—ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିବା ଖୁବ୍ ସହଜ । ତଥାପି କିଛିସମୟ ଭାବିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଚାରୋଟି ଚରଣ ଯୁକ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ହୁଏ । ତହିଁରେ ଗୋଟିଏ କିମ୍ବା ଯୋଡ଼ିଏ କ୍ରିୟାପଦ ଓ କିଛି ରସ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ଏଥର ଠିକ୍ ହେଲା । ଆପଣ ଟିକିଏ ମନ ଦେଇ ଶୁଣନ୍ତୁ । ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରୁଛି । ମାନେ—"ଦୁଗ୍ଧ ପିବନ୍ତି ମାର୍ଜାରି" । ଅର୍ଥାତ୍—ବିରାଡ଼ି ଦୁଧ ପିଉଅଛି ।

ବଲ୍ଲନ ଅତି ବେଖାତିର ଭାବେ ମୁହଁ ନେଫେଡ଼ି ଦେଇ କହିଲେ—ଏଃ, ଏପରି କଣ କବିତା ହୁଏ ?

କପଟୀ କାଳିଦାସ ମୁଖର ଭାବ ବଦଳାଇ ଟିକିଏ ଗଭୀର ଚିନ୍ତା କରି କହିଲେ—ପଣ୍ଡିତଜୀ ! ଏଥର ଠିକ୍ ହେଲା । ଆପଣ ଟିକିଏ ମନଦେଇ ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତୁ । ଯଥା—

ଗୋରପଚ୍ଛଂ ବଳବର୍ଦ୍ଧୋ ଡାସମତ୍ତି ମୁଖେନ ସ ।
ଲାଙ୍ଗୁଳଂ ବଦ୍ୟତେ ତସ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗଞ୍ଚାପିଚ ବର୍ତ୍ତତେ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ଏହି ଗୋରୁର ବାଛୁରୀ ମୁଖ ଦ୍ୱାରା ଘାସ ଖାଉଅଛି । ତାର ଲାଙ୍ଗୁଳ ଓ ଶୃଙ୍ଗ ବି ଅଛି ।

ବଲ୍ଲଭ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅତି ହେୟ ମନେକରି ମୁହେଁ ମୁହେଁ କହିଦେଲେ—ଏ ଭଳି କବିତା ରଚନା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ତୁମେ ବଡ଼ ଭୁଲ କରୁଛ ।

କାଳିଦାସ ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇ କହିଲେ—ଆପଣଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ମୁଁ ନିର୍ଭୁଲ କବିତା ରଚନା କଲି, ଭୁଲ କାହିଁକି ହେବ ? ଆପଣଙ୍କ କଥା ଅନୁସାରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ, ଗୋରୁର ଚାରୋଟି ଚରଣ ଅଛି । ଘାସରେ ରସ ଏବଂ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ପଦମାନ ଅଛି ।

ବଲ୍ଲଭ କହିଲେ – ସେପରି ନୁହେଁ । ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିବାକୁ ଗଲେ, ଚରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଭାଗ । କବିତାଟି ଚାରି ବିଭାଗ ହେବ । ଗୋଟିଏ ବିଭାଗକୁ ଗୋଟିଏ ଚରଣ କୁହାଯାଏ । ତା ପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରଣରେ ଆଠଟି କିମ୍ବା ଦଶଟି କରି ଅକ୍ଷର ଥିବ । ଶୃଙ୍ଗାର, କରୁଣ କିମ୍ବା ହାସ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ରସରୁ ଗୋଟିଏ କି ଯୋଡ଼ିଏ ରସ ଥିବ । ରଚନା କରୁ କରୁ ଯଦି ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ନ ହୋଇପାରେ, ତା ହେଲେ ଚ ବା ତୁ ହି ଲଗାଇ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ କରିଦେଲେ ଚଳି ଯାଇ ପାରିବ । ଛନ୍ଦ ଯଦି ନ ମିଳେ, ତେବେ ପଦ ଗୁଡ଼ିକ ଏ ପାଖ ସେପାଖ ବଦଳାବଦଳି କରିଦେଲେ କିଛି ଦୋଷ କି ହେବ ନାହିଁ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ଏଥର ଠିକଣା ବାଟ ଧରାଇ ଦେଲେ । ଆଉ ମୋତେ ବଳାଇବ ନାହିଁ । ଏଣିକି ଉପଯୁକ୍ତ କବିତା ରଚନା

କରି ପାରିବ । ତା ପରେ ଦୁହେଁ ଏକ ସଙ୍ଗରେ ବାହାରିଲେ ଦରବାରକୁ । ପଥ ମଧ୍ୟରେ ବଲ୍ଲଣ କାଳିଦାସଙ୍କୁ କହିଲେ—ଦେଖ, ଏଇଟା ପ୍ରଭାତ ସମୟ । ତୁମ୍ଭେ ଏହି ସମୟରେ ରାଜଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଯାଉଛ । ତେଣୁ ପ୍ରଭାତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକରଚନା ଏବଂ ଲେଖିକରି ନିଜ ପାଖରେ ରଖ । ରାଜାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲାବେଳେ କବିତାଟି ଭେଟିସ୍ୱରୂପେ ଦେଲେ ମହାରାଜ ବିଶେଷ ଖୁସି ହେବେ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ହେଲା, ଆପଣ ଟିକିଏ ଶୁଣନ୍ତୁ । ମୁଁ ପ୍ରଭାତ କାଳକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗୋଟିଏ କବିତା ରଚନା କରୁଅଛି । ଏହା କହି ଟିକିଏ ଗଭୀର ଚିନ୍ତାକରି ପଢ଼ିଲେ—

ପ୍ରାତରୁଥାୟ ଭୂପାଳ ମୁଖଂ ପ୍ରକ୍ଷାଳୟ ସ୍ୱତଃ
ନଗରେ ଭାଷତେ କୁକ୍କୁଟ ଚବାଭୁହି ଚବାଭୁହି ।

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ମହାରାଜ ! ନଗରରେ କୁକ୍କୁଟ ଚବାଭୁହି ଚବାଭୁହି ଡାକ ଦେଲାଣି । ଏଥିରୁ ଜଣା ଯାଉଛି ପ୍ରଭାତ ହୋଇଗଲା । ଆପଣ ଉଠି ମୁଖ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ କରନ୍ତୁ ।

ଶ୍ଳୋକ ରଚନାର ପରିପାଟୀ ଦେଖି ବଲ୍ଲଣ ମନେ ମନେ ହସିଲେ ଏବଂ ଭାବିଲେ—ରାଜସଭାରେ ଏ ମୂର୍ଖ କବି ନିଶ୍ଚେ ମୋ ଦ୍ୱାରା ପରାସ୍ତ ହେବ । ସବୁଦିନ ପରି ମୁଁ ପୁଣି ବିଜୟ ପତାକା ଉଡ଼ାଇବି । ପରେ ଉଭୟେ ଯାଇ ରାଜସଭାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ରାଜା ଏକସଙ୍ଗରେ ବଲ୍ଲଣ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଦେଖି ଯଥୋଚିତ ସମାଦର କରି ବସିବାକୁ କହିଲେ । କାଳିଦାସଙ୍କ ଗର୍ବ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ବଲ୍ଲଣ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖି ହାତରେ ଧରି ଯାଇଥାନ୍ତି । ରାଜାଙ୍କୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ବଲ୍ଲଣ ହଠାତ୍ କହିଲେ —

ରାଜନ୍ ଭୂୟସ୍ତ୍ୱୋସ୍ମି ବଲ୍ଲୁନ କବେ ହସ୍ତେ କିମସ୍ତେ ତବ ?
ଶ୍ଳୋକଃ କସ୍ୟ କବେର ମୁଖ୍ୟଭବତୋସ୍ତୁ ପଠ୍ୟତାଂ ପଠ୍ୟତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ବଲ୍ଲୁନ କହିଲେ—ମହାରାଜାଙ୍କର ଜୟନ୍ତୁ ହେଉ ! ରାଜା ପଚାରିଲେ—ତୁମ ହାତରେ କଣ ଧରିଛ ବଲ୍ଲୁନ କହିବେ ? ବଲ୍ଲୁନ କହିଲେ—ଶ୍ଳୋକ । ରାଜା ପଚାରିଲେ—ଆପଣଙ୍କ ରଚିତ ନା ଅନ୍ୟ କାହାର ? ବଲ୍ଲୁନ କହିଲେ—ମୋ ରଚିତ । ରାଜା କହିଲେ—ପଢ଼, ମୁଁ ଶ୍ରବଣ କରେ । ଏତିକିମାତ୍ର ପଢ଼ାପଢ଼ି ଓ କଥାବାର୍ତ୍ତା ସରିଲା ପରେ ପାଦ ପୂରଣ କରି ହଠାତ୍ କାଳିଦାସ ଆରମ୍ଭ କଲେ—

କବିତା ସା ମରନ୍ଦ ସୁନ୍ଦରତ୍ତୃଣାଂ ଦ୍ରାକ୍ ଚାମରାନ୍ଦୋଳନା—
ଦୁଦ୍‌ବେଲ୍ଲଦ୍ ଭୂଜବଲ୍ଲୀ କଙ୍କଣ ଝନତ୍ କାରଃ କ୍ଷଣ ବାର୍ଯ୍ୟତାମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ କବିତା ପାଠ କରିବି । ଆପଣ କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ପଦ୍ମନେତ୍ରୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଚାମର ବ୍ୟଜନ ବନ୍ଦ କରାଇ ଦିଅନ୍ତୁ । କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ଭୁଜ ଚାଳନ ହେଉଥିବାରୁ କଙ୍କଣର ଝଙ୍କାର ସୃଷ୍ଟି ହେଉଅଛି । ଏଣୁ ଅନୁରୋଧ, କ୍ଷଣକ ପାଇଁ କଙ୍କଣ ଶବ୍ଦ ବନ୍ଦ କରି ଦିଆଯାଉ ।

କାଳିଦାସଙ୍କଠାରେ ଏଭଳି ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ଓ ବିଚିତ୍ର ପାଦ ପୂରଣର ପ୍ରତିଭା ଦେଖି ସମସ୍ତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ ଓ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତାଙ୍କ ମୁଖକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ତା ପରେ ମହାକବି ମାତ୍ର ଛଅଗୋଟି ଶ୍ଳୋକରେ ରାଜାଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି ଏହିପରି ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ଯଥା—

ଶ୍ରୀମନ୍ନାଥ ତବାନନେ ଭଗବତୀ ବାଣୀ ନଗ୍ନତ୍ୟତେ
ତଦ୍ଦଶା କମଳା ସମାଗତବତୀ ଲୋକାପି ବଦ୍ଧାଗୁଣୈଃ ।

କୀର୍ତ୍ତିସ୍ତବ କଶଚନ୍ଦ୍ର କୁନ୍ଦ କୁମୁଦ କ୍ଷୀରୋଦ ନଂରୋପମା ।
ସ୍ୱାସାଦନ୍ନୁନ୍ଦଧିଂ ବିଲଙ୍ଘ୍ୟ ସହସା ନାଦ୍ୟାପି ବିଶ୍ରମ୍ୟତି ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ରାଜନ ! ଭଗବତୀ ସରସ୍ୱତୀ ଦେବୀ ଆପଣଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖରେ ପୁନଃ ନୃତ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ଚଞ୍ଚଳା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଦେଖି ଆପଣଙ୍କ ଗୃହରେ ବନ୍ଦିନୀ ହୋଇ ରହି-ଅଛନ୍ତି । ଆପଣ ବିଦ୍ୱାନ ଓ ଧନବାନ । ଆପଣଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିରାଶି ଚନ୍ଦ୍ର, ଐରାବତ ହସ୍ତୀ, କୁନ୍ଦପୁଷ୍ପ ଓ କ୍ଷୀରସାଗର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଧବଳ ହେବାରୁ, ଉପମାକୁ ଡର ଭୟରେ ସମୁଦ୍ରକୁ ଡେଇଁ ପଳାଇ ଯାଇଛି । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ରାମ ପାଇନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ସାରା ଜଗତରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପି ଯାଇଅଛି ।

ଯଶୋମୁକ୍ତାଭିସ୍ତେ ଗୁଣୀବର ! ଗୁଣୌଘୈଃ କମଳଭୂ
ରତି ପ୍ରେମ୍ଣା ହାରଂ ଗ୍ରଥିତୁମତୁଲଂ ଯତ୍ନମକରୋତ୍ ।
ଗୁଣାନ୍ତଂ ମୌକ୍ତିଂ ବା ଗୁଣବିବରମନାଲୋକ୍ୟତରା-
ଦ୍ୱ ସା କ୍ଷିପ୍ତାସ୍ତେନ କ୍ଷିତିତଳକତାର ବିସୃତ ତାଃ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ଗୁଣୀବର ! ଆପଣଙ୍କ ଯଶରାଶି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମୁକ୍ତାରାଶି ପରି ହୋଇଥିବାରୁ, ବିଧାତା ଆପଣଙ୍କ ଗୁଣରୂପକ ସୂତ୍ରରେ ତାହା ହାର ଗୁନ୍ଥିବାକୁ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଆପଣଙ୍କ ଅନନ୍ତ ଗୁଣର ଶିଅ ଓ ଯଶ-ମୁକ୍ତାର ଛିଦ୍ର ପାଇ ପାରଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଫିଙ୍ଗିଦେଲେ ଆକାଶକୁ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ସେହି ଯଶ ଓ ଗୁଣରାଶି ନକ୍ଷତ୍ରରୂପେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୋଇ ପ୍ରମାଣ କରୁ-ଅଛି ଯେ ଆପଣଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଏବଂ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ଅଟେ ।

ଶ୍ରୀମନ୍ନାଥ ! ଭବଦ୍ ଯଶୋବିଟପିନଃ ଖୋଚାରକାଃ କୋରକା-
ସ୍ତେଷାମେକତମଃ ପୁରା ବିକଶିତୋ ଯଃ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ।

ତେନେଦଂ ମକରନ୍ଦ ସୁନ୍ଦରସୁଧାସ୍ୟନ୍ଦୈର୍ଜଗନ୍ମଣ୍ଡିତଂ ।
ଶେଷେଷ୍ୱପ୍ୟୁ ବିକସ୍ୱରେଷୁ ଭବତା କୀର୍ତ୍ତ୍ୟଙ୍ଗ୍ ନ ଜାନୀମହେ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ପ୍ରଭୋ ! ଯେଉଁ ନକ୍ଷତ୍ରରାଶି ଆକାଶରେ ଶୋଭା ପାଉଅଛନ୍ତି, ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଆପଣଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି-ପାଦପର କଳିକା । ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଗୋଟିକ ମାତ୍ର ଫୁଟିଥିଲା, ତାହା ଏହି ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର । ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରରୂପକ ପୁଷ୍ପରୁ ଯେଉଁ ମକରନ୍ଦ ପ୍ରସରି ଆସୁଛି, ତାହା ସାରା ଜଗତକୁ ମଣ୍ଡନ କରି ପାରୁଛି । ଅବଶିଷ୍ଟ କଳିକା ଗୁଡ଼ିକ ଫୁଲରେ ପରିଣତ ହେଲେ ଆହୁରି କଣ ହେବ, ତାହା ମୁଁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପାରୁନାହିଁ ।

ଉଦ୍ଦାମ ବ୍ୟୂହବେଗକ୍ଷତଧରଣ ତଳେବୈରିରାମାଶ୍ରୁପଙ୍କେ
କ୍ଷିପ୍ତୋନ୍ମତ୍ତେଭକୁମ୍ଭସ୍ଥଳଦଳନବଶାନ୍ମୌକ୍ତିକଂ ତସ୍ୟ ବୀଜମ୍ ।
ତଜ୍ଜାତାକୀର୍ତ୍ତିବଲ୍ଲୀ ଗଗନବନତରେ ମୂଳମସ୍ୟାଃ ଫଣୀନ୍ଦ୍ରଃ
ଶୁଭ୍ରାଣ୍ୟଭ୍ରାଣିପତ୍ରାଣ୍ୟୁଡୁଗଣକଳିକା ଚନ୍ଦ୍ରମା ଫୁଲ୍ଲପୁଷ୍ପମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଆପଣଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କ୍ଷତବିକ୍ଷତ ଏବଂ ଶତ୍ରୁକାମିନୀ ମାନଙ୍କର ଅଶ୍ରୁଜଳଦ୍ୱାରା କର୍ଦ୍ଦମାକ୍ତ ଧାରଣୀ ପୃଷ୍ଠରେ ମଦମତ୍ତ ହସ୍ତୀଙ୍କର କୁମ୍ଭସ୍ଥଳ ଦଳନ ହେତୁ ମୌକ୍ତିକବୀଜ ରୋପିତ ହୋଇଅଛି । ତହିଁରୁ ଆପଣଙ୍କର ଗଗନ କାନନ ପ୍ରସାରିଣୀ କୀର୍ତ୍ତି ବଲ୍ଲୀ ସମୁତ୍ପନ୍ନ । ଅନନ୍ତ ହେବେ ଏହାର ମୂଳ । ଶୁଭ୍ର ମେଘମାଳା ହେବେ ଏହାର ପତ୍ର । । ତାରକାବଳି କଢ଼ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ହେବେ ବିକଶିତ ପୁଷ୍ପ । ଏହାର ଅର୍ଥ – ଆପଣଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ସ୍ୱର୍ଗ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଏବଂ ପାତାଳ ବ୍ୟାପି ଅଛେ ।

ଧୀରକ୍ଷୀରସମୁଦ୍ରସାନ୍ଦ୍ର ଲହରୀ ଲାବଣ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀମୁଷ
ସ୍ତ୍ୱତ୍କୀର୍ତ୍ତୈସ୍ତୁଳନାଂ କଳମଳନୋ ଧତ୍ତେ କଥଂ ଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ।

ସ୍ୟାଦେବଂ ତ୍ୱଦ୍‌ଗୃହ ସୌଧଶିଖରେ ପ୍ରୋଦ୍ଭୂତ ଶଷ୍ପାଙ୍କୁର
ଗ୍ରାସ୍ୟଗମନାଃ ପତେଦ୍‌ଯଦି ପୁନସ୍ତସ୍ୟାଙ୍କଶାୟୀ ମୃଗଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ପଣ୍ଡିତ ! କ୍ଷୀରସାଗର ତେଜର ଧବଳ ଶୋଭାକୁ ଅପହରଣ କରି ଆପଣଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣ କରି-ଅଛି । ଚନ୍ଦ୍ରଠାରେ କଳଙ୍କ ଥିବାରୁ ସେ ଆପଣଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା ହେବାକୁ ଅଯୋଗ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କ ବୈଶ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରାସାଦ ଉପରେ ଉଠିଥିବା ଘାସ କବଳ କରିବାକୁ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଙ୍କରେ ଥିବା ମୃଗ ଯଦ୍ୟପି ଆସେ, ତା ହେଲେ ଚନ୍ଦ୍ର ତୁଳନା ହୋଇ ପାରନ୍ତି ।

ସଂଗ୍ରାମାଙ୍ଗନମାଗତେନ ଭବତା ଚାପେ ସମାସାଦିତେ
ଦେବାକର୍ଣ୍ଣୟ ଯେନ ଯେନ ଭବତା ଯଦ୍ ଯତ୍‌ସାମାସାଦିତମ୍ ।
କୋଦଣ୍ଡେନ ଶରାଃ ଶରୈରପି ଶିରସ୍ତେନାପି ଭୂମଣ୍ଡଳଂ ।
ତେନ ତ୍ୱଂ ଭବତାପି କୀର୍ତ୍ତି ଗତୁଲା କୀର୍ତ୍ତ୍ୟା ଚ ଲୋକତ୍ରୟମ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ଦେବ ! ସମର କ୍ଷେତ୍ରରୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ଧନୁର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ୟକ ସମ୍ପାଦିତ ହେଲା ପରି ଆପଣ ଯଦ୍ୱାରା ଯାହା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତୁ । ଧନୁଦ୍ୱାରା ଶର, ଶରଦ୍ୱାରା, ଶିର, ଶିରଦ୍ୱାରା ଭୂମଣ୍ଡଳ ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ଏହି ଅତୁଳକୀର୍ତ୍ତି ଓ କୀର୍ତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ତ୍ରିଭୁବନ ଲାଭ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଏହିପରି ଅନର୍ଗଳ ସଂସ୍କୃତ କବିତା ପାଠ କରିବା ଶୁଣି ବଲ୍ଲନ ଭସ୍ମୀଭୂତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ମୁଣ୍ଡ ଉଠାଇ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ପଦେ କଥା କହିବାକୁ ତାଙ୍କର ସତ୍‌ସାହସ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଚୋରଙ୍କ ପରି ସେଠାରୁ ପଳାୟନ କଲେ । ପଣ୍ଡିତ କାଳିଦାସଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ପାଇ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜା ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ-ଗଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ ତାଙ୍କର । ବଲ୍ଲନ କବି

ମଜାଇ ଦିବାର ଅର୍ଥ ସମସ୍ତେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରିଲେ । ବହୁ-ଦିନପରେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜସଭାର ଗୌରବ ନଷ୍ଟହେଲା ବୋଲି ରାଜା ଖୁବ୍ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ଦଣ୍ଡକ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ମୁଖରୁ କୌଣସି କଥା ବାହାରିଲା ନାହିଁ । ରାଜାଙ୍କୁ ଏପରି ମୌନ ଓ ଦୁଃଖିତ ହେବାର ଦେଖି କାଳିଦାସ ପୁଣି ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼ିଲେ । ଯଥା—

ମାଗାଃ ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର କାତରତୟା ବୈକଣ୍ଠ୍ୟ ମାକର୍ଣ୍ଣୟ ।
ହେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ବସୁନ୍ଧରାଧିପ ସୁଧାସିକ୍ତାନି ସୂକ୍ତାନିମେ ॥
ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟନ୍ତେ କତିଭୂଧରମ୍ଭୂଦନଦୀଭୂଦେଶାଟବୀନ୍ଧ୍ୟାଟବୀ-
ଝଞ୍ଜାମାରୁତ ଚନ୍ଦ୍ରମାପ୍ରଭୃତୟସ୍ତେଭ୍ୟଃ କିମାପ୍ତଂ ମୟା ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ହେ କର୍ଣ୍ଣାଟେଶ୍ୱର ! ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର ଭୟରେ ଆପଣ ଭୟ କରୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ଆମ୍ଭେ କହୁଥିବା ଅମୃତମୟ କଥା ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତୁ । ଆମ୍ଭେମାନେ କବି, କବିତାର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ନିମନ୍ତେ କେତେ ଗିରି, ବାରିଦ, ନଦୀ, ଦେଶ, ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ, ମହୋଦଧି, ବିନ୍ଧ୍ୟପର୍ବତ ଏବଂ ଶଶାଙ୍କ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଉ । ସେମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ କେବେ କିଛି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି କି ଦେବେ ବୋଲି ଭରସା ବି ନାହିଁ । ଅତଏବ ଆପଣ ପୁରସ୍କାର ଦାନ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହେଉ ବୈରାଗ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ ।

ଗୁଣଗ୍ରାହୀ କର୍ଣ୍ଣାଟେଶ୍ୱର କାଳିଦାସଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ମନର ଶିଥିଳତା ଦୂରକଲେ । ଉଦାସୀନତା ଆପଣା ଛୁଏଁ ଧୁଆଁଗଲା । ମହାକବିଙ୍କୁ ଯେପରି ଭାବେ ଆଦର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରାଯିବାର କଥା ସେହିପରି କଲେ । ଖୁବ୍ ସମାଦର ସହ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇଲେ । ଏ ଭଳି ଜଣେ ମହାକବି ମହାପଣ୍ଡିତ ପ୍ରବରଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପୁରସ୍କାର କଣ ଦିଆଯାଇ ପାରିବ, ତାହାହିଁ ମନେ ମନେ ବିଚାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷରେ ଏ ଭଳି ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ନିଜର

ରାଜ୍ୟଟି ଦେବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବିବେଚନା ହେବାରୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମଗ୍ର ରାଜ୍ୟଟି ପୁରସ୍କାର ରୂପେ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ କାଳିଦାସ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସୁଲଭ ପରାର୍ଥପରତା ଦେଖାଇ-ବାରେ ବି ତିଳେ ହେଲେ ତ୍ରୁଟି କଲେ ନାହିଁ । ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ରାଜ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ କରିଦେଲେ ।

ଜଗତରେ ସୁନ୍ଦର କିଏ ?

ଦିନେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜସଭା ଗହ ଗହ ଜମୁଥାଏ । ଏତିକିବେଳେ ରାଜା ତାଙ୍କର ସଭାସ୍ଥିତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଅନାଇ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ—ଏ ସଂସାରରେ ସୁନ୍ଦର କିଏ ?

କୌଣସି ପଣ୍ଡିତ ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ନୀରବ ରହିବା ଦେଖି କାଳିଦାସ କହିଲେ —

କମପ୍ୟସ୍ତି ସ୍ୱଭାବେନ ସୁନ୍ଦରଂ ବାପ୍ୟସୁନ୍ଦରଂ ।
ଯଦେବ ରୋଚତେ ଯସ୍ମୈ ଭବେତ୍ତସ୍ୟ ସୁନ୍ଦରଂ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ଏ ମହାସଂସାରରେ ସୁନ୍ଦର ଓ ଅସୁନ୍ଦର ହୋଇ କିଛି ନାହିଁ । ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଯିଏ ଯାହାକୁ ଭଲ ପାଏ, ତା ପକ୍ଷରେ ସେହି ସୁନ୍ଦର ଅଟେ । ଏ କଥା ଶୁଣି ରାଜା ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ କହିଲେ—ହେ କବିପ୍ରବର ! ଆପଣଙ୍କର ଯାହା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଅଛି, ତାହା ଶୀଘ୍ର କହନ୍ତୁ , ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ପୂରଣ କରିବି ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ନ ଯାଚେ ଗଜାଳିଂ ନ ଚ ବାଜିରାଜିଂ
ନ ବିତ୍ତେଷୁ ଚିତ୍ତଂ ମଦୀୟଂ କଦାଚିତ୍ ।

ଇଷ୍ଟଂ ସୁସ୍ତନା ମସ୍ତକନ୍ୟସ୍ତହସ୍ତା—
ନବାଙ୍ଗୀ କୁରଙ୍ଗୀ ଦୃଢ଼ଙ୍ଗୀ କରୋତୁ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ମହାରାଜ ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ହସ୍ତୀ କିମ୍ବା ଅଶ୍ୱ-ଯୂଥ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁନାହିଁ । ଆପଣ ଗୁଡ଼ିଏ ଧନ ଦେଇ ପାରନ୍ତେ । ମାତ୍ର ମୋର ମନ ଧନରେ ଅଟେ ନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କ କୋଠା ଉପରେ ନିଜ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ରଖି ଯେଉଁ ମୃଗନୟନୀ ଯୁବତୀଟି ଠିଆ ହୋଇଛି; ସେହି ମୋତେ ଅଙ୍ଗୀକାର କରୁ, ମୋର ଏତିକି ମାତ୍ର ପ୍ରାର୍ଥନା ।

ରାଜା ତ ଆଗରୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ବାକ୍ୟଦାନ କରିଥିଲେ, ତେଣୁ କାଳବିଳମ୍ବ ନ କରି, ସେ କନ୍ୟାଟିକୁ ଆଣାଇ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କଲେ ।

ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜସଭାରେ ପ୍ରବେଶ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ ନିକଟରେ ପରାସ୍ତ

ତିନିଜଣ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତ ନାନା ଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ପରେ ଥରେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜସଭାରେ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ବିଦ୍ୟାଲୋଚନା କରିବା । ରାଜା ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୁଝି ପାରି ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ – ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ଆପଣଙ୍କ ଅଭିଳଷିତ ପଦାର୍ଥ କଣ ? ଏ କଥା ଶୁଣି ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଜଣକ କହିଲେ—

କଦା ବୃନ୍ଦାରଣ୍ୟେ ବିମଳ ଯମୁନା ତୀର ପୁଳିନେ
ସମାସୀନଃ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଯଦୁପତି ପଦାବ୍ଜଂ ହୃଦି ବହନ୍ ।

ଅୟେ କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱାମୀନ୍ ମଧୁର ମୁରଲୀ ମୋହନ ଭବେ ।
ପ୍ରସୀଦେତି କ୍ରୋଶନ୍ନିମିଷମିବ ନେଷ୍ୟାମି ଦିବସାନ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ମୋର ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି, ବୃନ୍ଦାବନରେ ଯମୁନା ତୀରରେ ବସି ଯଦୁପତିଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମ ଚିନ୍ତା କରିବି ଓ କହିବି—ହେ ମୁରାରି, ହେ ମୁରଲୀଧାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ! ମୋ ପ୍ରତି ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ । ଏହିପରି ଭାବ ଭକ୍ତିରେ ମଜ୍ଜି ରହି ସମସ୍ତ ଦିବସଟିକୁ ନିମିଷେ ପରି କଟାଇ ଦେବି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପଣ୍ଡିତ କହିଲେ—

କଦାଯୋଧ୍ୟା ମଧ୍ୟେ ବିମଳ ସରଯୂତୀର ପୁଳିନେ,
ସମାସୀନଃ ଶ୍ରୀମଦ୍ ରଘୁପତି ପଦାବ୍ଜଂ ହୃଦିବହନ୍ ।
ଅୟେ ରାମ, ସ୍ୱାମୀନ୍, ଜନକତନୟାବଲ୍ଲଭ ଭବେ !
ପ୍ରସୀଦେତି କ୍ରୋଶନ୍ନିମିଷମିବ ନେଷ୍ୟାମି ଦିବସାନ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ - ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ମୋର ଇଚ୍ଛା ହେଉଅଛି, ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜ୍ୟସ୍ଥିତ ସ୍ୱଚ୍ଛସଲିଳା ସରଯୂ ନଦୀ ତୀରରେ ବସି, ରଘୁପତି ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପଦାମ୍ବୁଜରେ ଧ୍ୟାନ ଲଗାଇବି ଏବଂ ଭକ୍ତି ଗଦ୍‌ଗଦ କଣ୍ଠରେ କହିବି ହେ ରାମ, ହେ ସ୍ୱାମୀ, ହେ ଜନକସୁତା-ପତି ପ୍ରଭୁ ! ମୋ ପ୍ରତି ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ । ଏହିପରି ଭାବ ଭକ୍ତିରେ ମଜ୍ଜି ସାରା ଦିବସଟିକୁ ନିମିଷେ ପରି ଅତିବାହିତ କରିବି ।

ତୃତୀୟ ପଣ୍ଡିତ କହିଲେ—

କଦା ବାରାଣସ୍ୟାମିହ ସୁରଧୁନୀ ରୋଧସି ବସନ୍
ଦଧାନଃ କୌପୀନ ଶିରସି ନିଦଧାନୋଽଞ୍ଜଳିପୁଟମ୍ ।
ଅୟେ ଗୌରୀନାଥ ତ୍ରିପୁରହରଶମ୍ଭୋ ତ୍ରିନୟନ !
ପ୍ରସୀଦେତି କ୍ରୋଶନ୍ନିମିଷମିବ ନେଷ୍ୟାମି ଦିବସାନ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ମୁଁ ଶ୍ଳଥେ କଷା କୌପୀନ ପରିଧାନ କରି ବାରାଣସୀ ଧାମସ୍ଥ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ତୀରରେ ବସିବି ଓ କୃତାଞ୍ଜଳିପୁଟେ ଶିରୋଦେଶରେ ସ୍ଥାପନ କରି ଡାକିବି—ହେ ଗୌରୀକାନ୍ତ, ତ୍ରିପୁରହର, ଶମ୍ଭୋ ! ହେ ତ୍ରିନେତ୍ରଧାରୀ ! ମୋ ପ୍ରତି ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ । ଏହିପରି ଭାବ ଭକ୍ତିରେ ମଜ୍ଜି ସମଗ୍ର ଦିବସଟିକୁ ନିମିଷେ ପରି ଅତିବାହିତ କରିବି ।

ସର୍ବଶେଷରେ କାଳିଦାସ କହିଲେ—

କଦା କାନ୍ତାଗାରେ କମଳ ଦଳସତ୍ତ୍ୱ ପୁଷ୍ପଶୟନେ
ଶୟାନଃ କାନ୍ତାୟା କୁଚକଳସଯୁଗ୍ମଂ ହୃଦି ବହନ୍ ।
ଅୟେ କାନ୍ତେ ମୁଗ୍ଧେ କୁଟିଳ ନୟନେ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନେ
ପ୍ରସୀଦେତି କ୍ରୋଶନ୍ନିମିଷମିବ ନେଷ୍ୟାମି ଦିବସାନ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ମୋର ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି, ପ୍ରିୟା ସୁରକ୍ଷିତ କୋମଳ ପୁଷ୍ପଶଯ୍ୟାରେ ଶୟନ କରି, ତା ଉରଜ ଯୁଗଳକୁ ମୋର ହୃଦୟରେ ବହନ କରନ୍ତୁ ଏବଂ କହନ୍ତୁ—ହେ ସୁନ୍ଦରୀ, କୁଟିଳନେତ୍ରା, ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ! ମୋ ଠାରେ ସୁପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅ । ଏହିପରି ସମସ୍ତ ଦିନଟି ନିମିଷକ ମାନେ କଟାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ।

କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜା ସମସ୍ତ କବିତା ଶୁଣିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କାଳିଦାସଙ୍କ କବିତା ତାଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରି ପକାଇଲା । ସେ ପରିଷ୍କାର କହିଦେଲେ ସମୋପୟୋଚିତ କବିତା ପ୍ରଣୟନ କରିବାରେ କାଳିଦାସଙ୍କ ସ୍ଥାନ ପ୍ରଥମ ଅଟେ । ତା ପରେ ପୁଣି ପଚାରିଲେ—ସୁକବେ ! ମନୁଷ୍ୟମାନେ କପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସତ୍ତ୍ୱହୀନ ହେଲେ ଜପ, ତପ ଓ ସମାଧିବିଧି ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ?

କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ଦ୍ୱିଜରାଜମୁଖୀ, ଗଜରାଜଗତିଃ
ମୃଗରାଜ ବିନୀନ୍ଦିତ ମଧ୍ୟକଟିଃ,
ଯଦି ସା ପ୍ରମଦା ହୃଦୟେ ବସତି
କ୍ୱ ଜପଃ କ୍ୱ ତପଃ କ୍ୱ ସମାଧିବିଧି ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ଯାହାର ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି, ଗମନ ଗଜରାଜ ପରି, କଟି ସିଂହ ପରି ଅଟେ, ଏହିପରି ରମଣୀ ଯାହା ହୃଦୟରେ ବାସ କରିବ—ତା ପକ୍ଷରେ ଜପ କଣ, ତପ କଣ, ସମାଧିବିଧି ଗୋଟାଏ କଣ ?

ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀପଣ୍ଡିତମାନେ କାଳିଦାସଙ୍କଠାରେ ଏପରି ଅଦ୍ଭୁତ କବିତା କରିବା ଶକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ମନେ ମନେ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ । ଆଉ କିଛି କହିବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ତୁଣ୍ଡ ବି ଖୋଲିଲା ନାହିଁ । କର୍ଣ୍ଣାଟରାଜ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅଜସ୍ର ପୁରସ୍କାର ଦେଇ ମହାସମାରୋହରେ ବିଦାୟ କଲେ ।

* ବାରାଙ୍ଗନା ଆଳୟରେ ମହାକବି କାଳିଦାସ *

ଏକଦା ମହାକବି ଯାଇ ଗୋଟିଏ ବେଶ୍ୟାଳୟରେ ପଦାର୍ପଣ କଲେ । ବେଶ୍ୟା ଥିଲା ପରମ ବିଦୁଷୀ । ଉଦରପୋଷଣାର୍ଥେ ଘୃଣିତ-ବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ବିବେକୀତାର ପରିଚୟ ଦେଇ କାଳିଦାସଙ୍କୁ କହିଲା—ମହାଶୟ ! ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ମହାରାଜାଙ୍କ ସଭାପଣ୍ଡିତ ଆପଣ । ଆପଣଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ହେଉଛି ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା କରିବା । ତାହା ଛାଡ଼ି ଏଠାକୁ ଆସିବା ଆପଣଙ୍କର ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇଛି । ବିଶେଷତଃ ଆପଣଙ୍କ ରହିବା ଦ୍ୱାରା ମୋର ବି କିଛି ଲାଭ ହେବାର ଆଶା ନାହିଁ । ଏଣୁ ମୁଁ ଅନୁରୋଧ କରୁଛି, ଆପଣ

ଏଠାରୁ ଶୀଘ୍ର ଚାଲି ଯାଆନ୍ତୁ । ଏ ଭଳି ରୋକ୍‌ଠୋକ୍ ନିର୍ଗୁଣ କଥା ଶ୍ରବଣ କରି କାଳିଦାସ ନିମ୍ନ ମର୍ମରେ କହିଲେ—

ଇନ୍ଦୀବରେଣ ନୟନଂ ମୁଖ ମମ୍ବୁଜେନ
କୁନ୍ଦେନ ଦନ୍ତ ମଧରଂ ନବପଲ୍ଲବେ ନ ।
ଅଙ୍ଗାନି ଚମ୍ପକଦଳୈଃ ସବିଧାୟ ଧାତା
କାନ୍ତେ ! କଥଂ ଘଟିତ ବାନୁପଳେନ ଚେତଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ଚତୁରା ବାରଙ୍ଗନେ ! ବିଧି ତୁମ୍ଭ ନେତ୍ର ଦୁଇଟି ନୀଳକଇଁ ପରି, ମୁଖଟି ପଦ୍ମପରି, ଦନ୍ତଗୁଡ଼ିକ କୁନ୍ଦକଢ଼ି ପରି ଓ ଅଧରକୁ ତାର ନବପତ୍ର ପରି ନିର୍ମାଣ କରିଛି । ଦେହଟାକୁ ଗଢ଼ିଛି ଚମ୍ପାଫୁଲ ଦ୍ୱାରା । ଏତେ କଥା କରି ହୃଦୟଟାକୁ କିପରି ପାଷାଣରେ ଗଢ଼ିଦେଲା ?

ବେଶ୍ୟା କହିଲା ହେ କବିବର ! କହିବାର ଭ୍ରମ ସେ । ଆପଣ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଶୀଘ୍ର ପ୍ରସ୍ଥାନ କରନ୍ତୁ । ଦେଖୁଛନ୍ତି ମୁଁ କୃଶାଙ୍ଗୀ ଅର୍ଥାତ୍ ତନୁପାତଳୀ, ଆପଣ ସ୍ଥୂଳ, ଅର୍ଥାତ୍ ଖୁବ୍ ମୋଟା, ଏଣୁ ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ମିଳନ ଅସୁନ୍ଦର ହେବ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ତନ୍ୱୀବାଳା ମୃଦୁତନୁରିୟଂ ତଂଚେଜ୍ୟା ମାସ ଶଙ୍କ
କାଚିଦ୍ ଦୃଷ୍ଟା ଭ୍ରମର ଭରତୋ ମଞ୍ଜରୀ ଭଜ୍ୟମାନା ।
ତସ୍ମାଦେଷା ରହସି ସମୟେ ନିର୍ଦ୍ଦୟଂ ପୀଡ଼ନୀୟା
ମନ୍ଦାକ୍ରାନ୍ତା ବିତରତ୍ୟଧିକ ରସନେଷୁ ପର୍ଷ୍ଟି ସମଗ୍ରମ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ରୂପବତୀ ! ଭୟ ତ୍ୟାଗ କର । ତୁମେ କୃଶାଙ୍ଗୀ ବୋଲି ଦବି ଯାଅନା । ଅଳି ତା ଦନ୍ତ ଓ ନଖାଘାତରେ କଣ ପୁଷ୍ପ

ମଞ୍ଜୁଷା ଭାଙ୍ଗିବ ? ଯାହାହେଉ, ରହସ୍ୟ କେବେ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଭାବରେ ପୀଡ଼ନ କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । କାରଣ, ଇକ୍ଷୁଦଣ୍ଡକୁ ଉଗ୍ରାସ ଭାବରେ ପେଷିଲେ ସମୁଦାୟ ରସ ନିର୍ଗତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ଏହିପରି ରହସ୍ୟ ଉକ୍ତି ଶ୍ରବଣ କରି ସେ ବାରାଙ୍ଗନା ଖୁବ୍ ଲଜ୍ଜିତା ହୋଇ ସମ୍ମତି ପ୍ରଦାନ କଲା ।

* ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭାରେ ପୁନଶ୍ଚ କାଳିଦାସ *

କାଳିଦାସ କର୍ଣ୍ଣାଟ ଦେଶରୁ ଫେରି ପୁନର୍ବାର ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭା ମଣ୍ଡନ କଲେ । ସମସ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବପରି ଚାଲୁଥାଏ । ଶତ ଶତ କଠିନ ପ୍ରଶ୍ନର ମୀମାଂସା ଅତି ସରଳ ଭାବରେ କରା ଯାଉଥାଏ ମହାରାଜା ବି କେଣ୍ ଖୁସି ଥାଆନ୍ତି ।

ଦିନକରେ ରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ତାଙ୍କର ସଭାର ଅନ୍ୟତମ ପଣ୍ଡିତ ଘଟକର୍ପରଙ୍କୁ ନିଜ ସାମନା ଚୌକିରେ ବସାଇଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିବା ହେତୁ ଘଟକର୍ପର ବି ମନେ ମନେ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଲାଭ କରୁଥାନ୍ତି । ଏ ଧବୁକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ବେତାଳଭଟ୍ଟ ନାମକ ଜନୈକ ପଣ୍ଡିତ ନିମ୍ନ ମର୍ମରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ଆବୃତ୍ତି କଲେ । ଯଥା—

ଉଭୌ ପକ୍ଷୌ ଶୁକ୍ଳୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ବପୁର୍ତ୍ତି ଗବ୍ୟାହତ ଗତିଃ
ସଦା ମୀନ ଭୁଞ୍ଜ୍‌କ୍ତେ ବସତି ସକଳ ସ୍ଥାଣୁ ଶିରସି ।
ବକେ ବୃଦ୍ଧ ସ୍ତୁଲ୍ୟେ ଗୁଣ ସମୁଦାୟଃ କଷ୍ଟବଧିକୋ ,
ଗୁଣାସ୍ଥାନେ ମାନ୍ୟନଶ୍ଚ ନରବର ସ୍ଥାନ ବିକଳାଃ ॥

ଅର୍ଥାତ୍— ବକ ବିଚାର କରେ କେଉଁ ଗୁଣରେ ମୁଁ ଚନ୍ଦ୍ର ଅପେକ୍ଷା ନିକୃଷ୍ଟ ? ମୋର ଦୁଇପକ୍ଷଯାକ ଶୁକ୍ଳ, ଚନ୍ଦ୍ରର ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷ ଶୁକ୍ଳ । ମୁଁ ମୋର ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ଜଳ, ସ୍ଥଳ, ବ୍ୟୋମ, ସର୍ବତ୍ର ବିଚରଣ କରେ । ଚନ୍ଦ୍ର କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ

ମାର୍ଗଦେଇ ଶୂନ୍ୟ ପଥରେ ଯାଏ ଓ ଆସେ । ସାର୍ବକର୍ଷ ମୁଁ ମୀନ (ମତ୍ସ୍ୟ) ଭୋଗ (ଆହାର) କରେଁ । ଚନ୍ଦ୍ର ମାସରେ ଥରେ ମୀନ (ରାଶି) ଭୋଗ (ଗମନ) କରେ । ମୋର ବାସ ହେଲା ପ୍ରତି-ଦିନ ସ୍ଥାଣୁ (ଲଣ୍ଡାବୃକ୍ଷ) ଉପରେ । ଚନ୍ଦ୍ର ମାସକେ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ରାତି ସ୍ଥାଣୁ (ମହାଦେବ) ମସ୍ତକରେ ବାସକରେ । ଏଣୁ, ମୋଠାରୁ ଚନ୍ଦ୍ର କେଉଁ ଗୁଣରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ?

କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ ବକଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରତୁଲ୍ୟ କେତେକ ଗୁଣ ଅଛି ଏବଂ କେତେକ ଗୁଣରେ ବକ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଇ ପାରିବ । ତଥାପି ମାନ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ର ସହିତ ବକ ସମାନ ନୁହେଁ । ହେ ରାଜାଧିରାଜ ! ଯୋଗ୍ୟପାତ୍ରଠାରେ ନିହିତ ଥିବା ଗୁଣ ସମାଦୃତ ହୁଏ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ପୁରେ ବା ପଶ୍ଚାଦ୍ୱା କ୍ୱଚିଦୁପବସାମଃ କ୍ଷିତିପତେ
ସ୍ତୁଦ କାଚୋ ହାନିର୍ବଚନରଚନା ନିତ୍ୟାଗଲାମ୍ ।
ଆଗାରେ, କାନ୍ତାରେ, କୁଚକଲସହାରେ ମୃଗଦୃଶାଂ
ମଣେସ୍ତୁଲ୍ୟଂ ମୂଲ୍ୟଂ ସହଜଧବଳସ୍ୟ ଦ୍ୟୁତିମତଃ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ଶ୍ରୀମନ୍ମହାରାଜଙ୍କ ଆଗରେ ହେଉ କିମ୍ବା ପଛରେ ହେଉ, ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଉପବେଶନ କରେନା କାହିଁକି, ସେଥିପାଇଁ ମୋ ମନରେ ତିଳେମାତ୍ର ଖେଦ ଜାତ ହେଉନାହିଁ । ଯେବେ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରି ତିନିଜଗତକୁ ଜୟ କରେ, ସେତେବେଳେ ସ୍ୱଭାବ ଶୁଭ୍ର ମଣିକୁ ଅଗାର ମଧ୍ୟରେ, କାନ୍ତାର ଭୂମିରେ ଅଥବା ଏଣୀନୟନା ନାଗରୀମାନଙ୍କ କୁଚ କଳସରେ, ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ରଖିଦେଲେ ବି ତାର ମୂଲ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ସମାନ ଥାଏ ।

ରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ତାଙ୍କର ଏ ଶ୍ଳୋକଟି ଶ୍ରବଣକରି ଅପାର ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କଲେ ।

* କବି ଓ ଭାବୁକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଡ଼ କିଏ *

ବହୁଦିନରୁ ଜଣେ ଭାବୁକ (ଯେଉଁମାନେ କବିତାର ଭାବ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରନ୍ତି) ଧାରାବାହିକ ସୂତ୍ରେ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ସଭାରେ ରହିଥାଆନ୍ତି । କାଳିଦାସ ପ୍ରଭୃତି ବଡ଼ ବଡ଼ କବିମାନେ ଯେଉଁ କବିତା ସବୁ ରଚନା କରନ୍ତି, ତାହାର ଭାବ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବା ହେଲା ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ।

ହଠାତ୍ ଦିନେ କବି ଓ ଭାବୁକ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଗଲା । କବି କହିଲେ ମୁଁ ବଡ଼, ଭାବୁକ କହିଲେ ମୁଁ ବଡ଼ । ଏଥିରେ କାଳିଦାସ ରାଗିଯାଇ କହିଲେ—ଯାଅ ହେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ କବିତା ରଚନା କରିବୁଁ ତୁମେ ତାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଭାବ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କହିବା କଥା ; ମାତ୍ର ରଚନା ଅପେକ୍ଷା ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ଅଛି କଣ ?

ଭାବୁକ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଟି ପାଠକରି ବୁଝାଇଲେ—

କବିତା ରସମାଧୂର୍ଯ୍ୟଂ କବିର୍ବେତ୍ତି ନ ତତ୍‌କବିଃ ।
ଭବାନୀ ଭ୍ରୂକୁଟି ଭଙ୍ଗୀଂ ଭବୋବେତ୍ତି ନ ଭୂଧରଃ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—କବିମାନେ କବିତା ରଚନା କରନ୍ତି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଭାବୁକମାନେ ସେ କବିତାର ଭାବକୁ ଯେପରି ରୂପରେଖ ଦିଅନ୍ତି, କବିମାନେ କଦାପି ସେପରି ଅର୍ଥ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଆପଣ ଭଲ ଭାବରେ ବୁଝନ୍ତୁ—ହିମବନ୍ତ ଦୁହିତା ହୈମବତୀ କେଉଁ ସମୟରେ କି ପ୍ରକାର ଭ୍ରୂଭଙ୍ଗୀ କରନ୍ତି, ସେ କଥା ତାଙ୍କ ପିତା ହିମବନ୍ତ ବି ବୁଝି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ, କେବଳ ବୁଝନ୍ତି ଏକା ହରହର ମହାଦେବ ।

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ, ରାଉରକେଲା
ପାଠାଗାର

ଅଛୁଣ୍ଡା ତର୍କ । ମୋଟେ ଛୁଣ୍ଡ଼ୁ ନ ଥାଏ । କବି କହିଲେ ସାବୁକ ତାହା ଖଣ୍ଡନ କରୁଥାନ୍ତି, ସାବୁକ କହିଲେ କବି ଖଣ୍ଡନ କରୁଥାନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ମହାରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ଗଲେ । ଅଯଥା ତର୍କ ବିତର୍କ ବନ୍ଦ କରାଇ ଦେଇ କବି ଓ ସାବୁକ-ମାନଙ୍କୁ କହିଲେ—ଆସ ଉଦ୍ୟାନ ଭ୍ରମଣକୁ ଯିବା । ସମସ୍ତେ ମହା-ରାଜାଙ୍କ କଥାନୁସାରେ ଉଦ୍ୟାନକୁ ବାହାରି ଗଲେ ।

ନବବସନ୍ତର ସମାଗମ ହୋଇଛି । ତରୁଲତା ନୂଆ ନୂଆ ବେଶଭୂଷାରେ ବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଦର୍ଶକ ମନ ନେତ୍ରରେ ଆନନ୍ଦ ବର୍ଷଣ କରୁଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଝଙ୍କାଳିଆ ଆମ୍ରଗଛ ବଉଳରେ ପୂରି ଯାଇଛି । ମନ୍ଦ ମଳୟ ପବନ ମନ୍ଥର ଗତିରେ ଯେତେବେଳେ ବହି ଆସୁଛି, ଠିକ୍ ସେତିକବେଳେ ସେ ବଉଳର ଅଗ୍ରଭାଗ ମୃଦୁ ମୃଦୁ କମ୍ପି ଉଠୁଥିବା ଦେଖି ରାଜା କାଳିଦାସଙ୍କୁ କହିଲେ – ସୁକବେ ! ଏହି ନବୀନ ଦୃଶ୍ୟକୁ ଭିତ୍ତି କରି ଗୋଟିଏ କବିତା ରଚନା ହେଉ ।

କାଳିଦାସ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ନିମ୍ନୋକ୍ତ କବିତାଟି ପାଠ କଲେ—

ଇୟଂ ସନ୍ଧ୍ୟା ଦୂରବହ ମୁପଗତୋ ହନ୍ତ ମଳୟାତ୍
ତଦେକାଂ ତ୍ୱଦେହେ ବିନୟବତି ନେଷ୍ୟାମି ରଜନୀଂ ।
ସମୀରଣେତ୍ୟୁକ୍ତା ନବକୁସୁମିତା ଚୂତଲତିକା-
ଧୂନାନା ମୂର୍ଦ୍ଧାନଂ ନହି ନହି ନହିତ୍ୟେବ କୁରୁତେ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ମଳୟ ମରୁତ ଠିକ୍ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଛୁଟି ଆସି ଚୂତବଲ୍ଲରୀକୁ କହୁଛି, ଗୋ ପ୍ରିୟବର୍ଣ୍ଣି ! ଅନନ୍ତଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ମଳୟ-ଗିରିରୁ ମୁଁ ଆସିଲି । ବାଟମଝିରେ ରାତି ଆସିଗଲା । ଆଉ କୌଣସି ଆଡେ ଯାଇ ନ ପାରି ତୁମପାଖକୁ ଆସିଛି । ରାତିଟି ମାତ୍ର ଏଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବି । ଟିକେ ଆଶାନେଇ ଏଠାକୁ ଆସିଛି । ତୁମେ ଆଜ

ନିରାଶ କରନା ଏ କଥା ଶୁଣି ନୂତନ କୁସୁମିତା ଚ୍ୟୁତବଲ୍ଲଘ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ କହିଲା—ନା, ନା, ନା।

ଭଦ୍ରମାଧବଚ୍ୟ କହିଲେ—ଆପଣଙ୍କ ଶ୍ଳୋକଟିରେ ନହି, ନହି, ନହି', ଏ ଶବ୍ଦଟି ତିନଥର ସଂଯୋଗ କରିବା ଅର୍ଥ କଣ ? ନାହିଁ ବୋଲି ଥରୁଟିଏ କହିଥିଲେ ତ ଚଳିଥାନ୍ତା।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ମହାରାଜ ! ପ୍ରାଣୀର ପ୍ରବଳ ଅନିଚ୍ଛା ଥିଲା ବେଳେ ଥରକ ନାହିଁକୁ ସେ ବାରମ୍ବାର କହିବା ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥଟା ଦୃଢ଼ ବୋଲି ଜଣା ପଡ଼େ। ଭାବୁକପ୍ରବର ଅଧରରେ ସ୍ମିତ ହାସ୍ୟ ଫୁଟାଇ କହିଲେ—ସେ କଥା ନୁହେଁ ମହାରାଜ ! କବି ତିନ ଥର ଶବ୍ଦଟାକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି—ଚ୍ୟୁତ-ଲତାରେ ନୂତନ କୁସୁମ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ନୂତନ କରି ରଜସ୍ୱଳା ହୋଇଛି। ବେଦବିହିତ ପ୍ରଥାନୁଯାୟୀ ତିନଦିନ ପୁରୁଷର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟା ହୋଇ ରହିବାର କଥା। ସଂସର୍ଗିତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ। ତେଣୁ ଜଣାଇ ଦେଲା—ନହି, ନହି, ନହି। ଅର୍ଥାତ୍ ଆଜି ନୁହେଁ, କାଲି ନୁହେଁ କି ପଅରି ଦିନ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ। ବିଶେଷତଃ ମୁଁ ରଜୋବତୀ, ନବକୁସୁମିତା, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟା। ତିନିଦିବସ କଟିଗଲେ ତୁମେ ଆସିବ।

ଭାବ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଶୁଣି କାଳିଦାସ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇଗଲେ। ମହାରାଜ ଆନନ୍ଦ ଗଦ୍ ଗଦ୍ କଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲେ—କି ସୁକବେ ! ଭାବୁକଙ୍କ ଭାବ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଟା କପରି ହେଲା ?

କାଳିଦାସ କହିଲେ, ପ୍ରକୃତରେ ଭାବୁକ ନ ଥିଲେ କବିତାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ସୁନ୍ଦର ହୁଏ ନାହିଁ।

ଭୋଜରାଜା ଓ ବିପ୍ରରମଣୀ ରହସ୍ୟ

ଏକଦା ଧାରାନଗରୀର ରାଜା ଭୋଜରାଜ ଗୁପ୍ତବେଶରେ ନଗରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥାଅନ୍ତି। ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ସୀମାରେ ଦେଖିବାକୁ

ପାଇଲେ ଗୋଟିଏ ଅଦ୍ଭୁତ କଥା । ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସସ୍ତ୍ରୀକ, କାକବଳି ଦେବା ସମୟରେ କାଉଟିଏ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ବୋବାଇ ଉଠିଲା । ଏକଥା ଦେଖି ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ବିକଳ ହୋଇ କାନ୍ଦନ୍ତେ ତାର ସ୍ୱାମୀ ପଚାରିଲା—କାନ୍ଦିଲ କାହିଁକି ?

ବ୍ରାହ୍ମଣୀ କହିଲା—ମୁଁ ସତୀ ନାରୀ । ଏ କାକର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ମନରେ ଭୟ ଆସୁଛି । କାଳେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବିପଦ ଘଟିବ ?

କଥାଟା ଭୋଜରାଜା ଶୁଣିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକର ଓ ପ୍ରତାରଣା ପରି ଲାଗିଲା । ସେ ଭାବିଲେ—କୋଟିକରେ ଗୋଟିଏ ସତୀ ମିଳିବା କଷ୍ଟ । ତା ପରେ ସତୀକେବେ ଆତ୍ମପ୍ରଶଂସା କିମ୍ବା ବଡ଼ିମା ଦେଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ ନାହିଁ । ସବୁ ପ୍ରକାର ପ୍ରତାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ ଏକମାତ୍ର କପଟୀ । ଯାହାହେଉ, ଆଜି ମୁଁ ଏ ସ୍ତ୍ରୀର ସତୀତ୍ୱ ପରୀକ୍ଷା କରିବି ।

କ୍ରମେ ରାତ୍ର ହେଲା । ଭୟଙ୍କର କାଳରାତ୍ରି । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଜଦମାଟି ସାହାଯ୍ୟରେ ସ୍ୱାମୀକୁ ଗାଢ଼ ନିଦ୍ରାରେ ମୋହିତ କରାଇ ବାହାରିଲା ତାର ବାଞ୍ଛିତ ସ୍ଥାନକୁ । ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ନଈ । ସେଥିରେ ବହୁ କୁମ୍ଭୀର ଅଛନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଆଗରୁ ସେ କଥା ଜାଣିଥିବାରୁ ସଙ୍ଗରେ କେତେ ଖଣ୍ଡି ମାଂସ ନେଇଥାଏ । ନଦୀ ପାର ହେଲା ବେଳେ ମାଂସ ଖଣ୍ଡିଏ ଲେଖା କୁମ୍ଭୀରକୁ ଦେଇ, ଅବାଧରେ ଆରପାରିରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ରାଜା ଲୁଚି ଲୁଚି ସବୁ ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବଟ-ପୁରୁଷ ବ୍ରାହ୍ମଣୀକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ପହଞ୍ଚିବାରୁ ଦୁହେଁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଲାଳସା ମେଣ୍ଟାଇ ପୁଣି ଯଥା ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବା ପରେ ରାଜା ଫେରିଲେ ଉଆସକୁ ।

ପରଦିନ ଭୋଜରାଜା ରାଜସଭାରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ବୁଝିଁ କହିଲେ—"ଦିବା କାକ ରୁତାଦ୍ ଭୀତା' ଏହାର ପାଦ ପୂରଣ

କର । କୌଣସି ପଣ୍ଡିତ ଏହାର ପାଦ ପୂରଣ କରି ନ ପାରିବାରୁ କାଳିଦାସ କହିଲେ—ଗ୍ରାହୌ ତରନ୍ତି ନର୍ମଦାଂ । ଅର୍ଥାତ୍—ରାଜା କହିଲେ ଦିବସରେ କାକ ରବ ଶୁଣି ଭୀତା ହୋଇଯାଏ । କାଳିଦାସ କହିଲେ— ବ୍ରତରେ ନର୍ମଦା ନଦୀ ପାର ହୋଇପାରେ । ପୁନର୍ବାର ରାଜା କହିଲେ—ତତ୍ରସନ୍ତି ଜଳେ ଗ୍ରାହା । ଅର୍ଥାତ୍—ନର୍ମଦା ନଦୀ ଜଳରେ କୁମ୍ଭୀର ଥାଏ । କାଳିଦାସ କହିଲେ—ମର୍ମଜ୍ଞା ଶୈବ ସୁନ୍ଦରୀ । ଅର୍ଥାତ୍—ସେ ସୁନ୍ଦରୀ ମର୍ମ ଜାଣି ପାରି କୁମ୍ଭୀରକୁ ମାଂସ ଭୋଜନରେ ବଶୀଭୂତ କରେ ଓ ନଦୀ ପାର ହୁଏ । ଏକଥା ଶୁଣି ଭୋଜରାଜ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କାଳିଦାସଙ୍କ ଚରଣ ବନ୍ଦନ କଲେ ।

ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭାରେ ରାକ୍ଷସର ପ୍ରଶ୍ନ

ଦିନକରେ ରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି କାରଣରୁ ମତଦ୍ରୋଧ ଘଟିଲା । ସଭାସ୍ଥିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସୁଯୋଗରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ରାଜା ବିରକ୍ତ ହୋଇ କାଳିଦାସଙ୍କୁ କହିଲେ—ତୁମ ମୁଖ ଦର୍ଶନ କରିବି ନାହିଁ । ତୁମେ ରାଜସଭାକୁ ଆଉ ଆସିବ ନାହିଁ ।

କାଳିଦାସ କଣ କରିବେ, ରାଜାଙ୍କର ଆଦେଶ ଦ୍ୱାରୀଠାରୁ ଶୁଣି ଫେରିଗଲେ । ସେହିଦିନୁ ସେ ଗୋପନରେ ସହାବସ୍ଥାନ କରୁ ଥାଆନ୍ତି ।

ଏହାପରେ ଘଟେବ କିଛିଦିନ ଗତ ହୁଅନ୍ତେ ରାଜାଙ୍କର କ୍ରମଶଃ କାଳିଦାସଙ୍କ ଠାରୁ ବିରାଗ ଅପସରି ଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ତାଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । କଣ କରିବେ ? ନିଜେତ ଭିଅଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପରି ଜଣେ ବିଦ୍ୱାନଙ୍କୁ ରାଜସଭାରୁ ତଡ଼ିଦେଇ ବଡ଼ ଚିନ୍ତାରେ ଥାଆନ୍ତି ।

ଦିନକର ରାଜା ସଭା କରି ବସିଛନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବେଶ୍ ତର୍କ ବିତର୍କ ଚାଲିଛି । ଏହି ସମୟରେ ହଠାତ୍ ଗୋଟିଏ ରାକ୍ଷସ ଆସି ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କଲା ।

ମହାରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଉକ୍ତ କଦର୍ଯ୍ୟ କଦାକାର ରାକ୍ଷସକୁ ଦେଖି ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଭାବରେ ଆସିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ପଚାରନ୍ତେ, ରାକ୍ଷସ କହିଲା—ମହାରାଜ ! ମୁଁ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲି, ଆପଣ ଜଣେ ନ୍ୟାୟବାନ୍, ପଣ୍ଡିତ ଓ ସୁଶାସକ ଏବଂ ଆପଣଙ୍କ ରାଜସଭା ବହୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଳଙ୍କୃତ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟହ ନାନାଦି ବିଦ୍ୟାଲୋଚନା ତଥା ବହୁ ଜଟିଳ ତତ୍ତ୍ୱର ମୀମାଂସା ହେଉଅଛି । ଏଣୁ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ଆସିଛି । ଯଦି ମୋ ପ୍ରଶ୍ନର ପାଦ ପୂରଣ କରି ପାରିବେ ତା ହେଲେ ଜାଣିବି, ମହାରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଠିକ୍ ପଣ୍ଡିତ ଓ ତାଙ୍କ ସଭାସ୍ଥିତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ । ତା ନ ହେଲେ ଏ ରାଜ୍ୟରେ ମୁଁ ମୋର ପୈଶାଚିକ ଲୀଳା ବିସ୍ତାର କରିବି ।

ମହାରାଜ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ କହିଲେ—ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନ କଣ ବକ୍ତବ୍ୟ କରନ୍ତୁ ।

ରାକ୍ଷସ କହିଲା—"ଦଷ୍ଟସ୍ୟ କାନ୍ୟା ଗତି ?"

ଉପସ୍ଥିତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ କହିଲେ—ପାଦ ପୂରଣ କରନ୍ତୁ ମହାଶୟ ।

ସଭାସ୍ଥିତ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ପରସ୍ପର ମୁହଁ ଚୁହାଁଚୁହିଁ ହୋଇ ନୀରବତା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ, କେହି ଉକ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ପାଦ ପୂରଣ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ନୀରବତା ଦେଖି ରାଜାଙ୍କର କାଳିଦାସଙ୍କ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲା । ନିଜର ନିର୍ବୋଧତାରେ ସେ ତାଙ୍କୁ ତଡ଼ିଦେଇ ଥିବାରୁ ଆପଣାକୁ ଧିକ୍କାର କରି ମନେ ମନେ ସ୍ଥିର କଲେ, ଘୁର

ପଠାଇ ତାଙ୍କର ସନ୍ଧାନ ନେବେ । ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ତାଙ୍କୁ ସାତଦିନ ଭିତରେ ଖୋଜି ଆଣିବାକୁ ପଡ଼ିବ ! ଏଣୁ ରାକ୍ଷସକୁ ସାନୁନୟ ପୂର୍ବକ ଜଣାଇଲେ—ମହାଭାଗ ! ଦୁଃଖର କଥା, ଆଜିର ସଭାରେ ଆମ୍ଭର ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ଉପସ୍ଥିତ ନାହାନ୍ତି, ତେଣୁ ଏ ଜଟିଳ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦିଆଯାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଆଜିଠାରୁ ସାତଦିନ ଭିତରେ ଏହାର ମୀମାଂସା ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ କରିଦେବି । ଆଜି ଦୟା କରି ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ ।

ରାକ୍ଷସ କହିଲା—ମହାରାଜ ! ଆଜି ଯାଉଛି, ଯେଉଁ ଦିନ ସାତଦିନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ, ସେହି ଦିନ ଆସିବି । ମୋ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ପୂରଣ କରନ୍ତି ତ ଭଲ, ନଚେତ୍ ଆପଣଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ଅନିଷ୍ଟ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ।

ଏହା କହି ରାକ୍ଷସଟି ଚାଲିଗଲା । ରାଜା ସଭା ଭଙ୍ଗ କରି ମନ୍ତ୍ରଣାଗାରକୁ ଯାଇ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାନଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଖୋଜିବା ପାଇଁ ଚାରି ଦିଗକୁ ଚର ପଠାଇଲେ । ଏପରିକି ସେମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦିଆଗଲା, ସାତଦିନ ଭିତରେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଖୋଜି ରାଜସଭାରେ ହାଜର କରାଇବାକୁ ହେବ ।

ଆଦେଶ ପାଇ ଦୂତମାନେ ପ୍ରତି ନଗର, ପ୍ରାନ୍ତର, ପୁରପଲ୍ଲୀ ଡେଙ୍ଗୁରା ଦେଇ ଖୋଜିବାକୁ ଲାଗିଲେ—କେଉଁଠି ହେଲେ କାଳିଦାସଙ୍କ ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ ନାହିଁ ।

ସେତେବେଳକୁ ଦାସେ ଗୋଟିଏ ବେଶ୍ୟାଳୟରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ବା ଏମାନେ ପାଇବେ କେଉଁଠୁ ? ଦୂତମାନେ ଫେରିଆସି ରାଜାଙ୍କୁ ସମ୍ବାଦ ଦେଲେ—ପଣ୍ଡିତେ ଏ ରାଜ୍ୟ ଛାଡ଼ି ଚାଲି ଯାଇଛନ୍ତି । କେଉଁଠି ତ ତାଙ୍କ ସନ୍ଧାନ ପାଇଲୁ ନାହିଁ ।

ଏତାଦୃଶ ସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣାନ୍ତେ ରାଜା ବିଶେଷ ଚିନ୍ତାଯୁକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତେଣେ ପଣ୍ଡିତେ ଯେଉଁ ବାରାଙ୍ଗନା ଗୃହରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ, ଉକ୍ତ ବାରାଙ୍ଗନା ବଜାରରୁ ଚର ମୁଖରୁ ଏ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣି କାଳିଦାସଙ୍କୁ ସବୁ କଥା କହିଲା । ରାକ୍ଷସ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିବା, ଆଜ ସପ୍ତାହକ ମଧ୍ୟରେ ଉକ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ମୀମାଂସା କରି ଦେବାକୁ ରାଜା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥିବା ଶୁଣି ସେ ଯିବାପାଇଁ ଖୁବ୍ ଅଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରି ସେହି ଦିବସକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଲେ ।

ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦିବସରେ ରାଜା ସଭାକରି ବସିଥାନ୍ତି । ଆଜ ରାକ୍ଷସ ପ୍ରଶ୍ନର ପାଦ ପୂରଣ କରିବାକୁ ହେବ, ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହା ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ନୈରାଶ୍ୟ ମନରେ ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ ଭାବେ ସିଂହାସନରେ ଉପବେଶନ ପୂର୍ବକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥିର କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ବସିଥାନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ରାକ୍ଷସ ଆସି ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ରାଜା ତାକୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ସସମ୍ମାନେ ଆସନରେ ବସିବାକୁ ଇଙ୍ଗିତଦେଲେ । ଉକ୍ତ ରାକ୍ଷସ ଆସନରେ ନ ବସି ଗର୍ଜ୍ଜନ କରି କହିଲା—ମୁଁ ଅତିଥି ଯୋଗ୍ୟ ଅର୍ଚ୍ଚନା ପାଇବାକୁ ଏଠାକୁ ଆସିନାହିଁ ରାଜା ! ମୋ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଶୀଘ୍ର ପୂରଣ କରି ମନର ଅବସାଦ ମେଣ୍ଟାନ୍ତୁ !

ଇତ୍ୟବସରେ ମହାକବି କାଳିଦାସ ଗୋଟିଏ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ଉକ୍ତ ରାଜସଭାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ରାଜାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଦ୍ୱାରୀକୁ ଜଣାଇଲେ । ଦ୍ୱାରୀ ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶାନୁସାରେ ପଥ ଛାଡ଼ି ଦେବାରୁ ସେ ରାଜସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜାଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କଲେ । ରାଜା ଆସିବାର କାରଣ ପଚାରିବାରୁ ଛଦ୍ମବେଶୀ କାଳିଦାସ କହିଲେ—ମହାରାଜ ! ମୁଁ ଜଣେ କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ । ଦୟା କରି ମୋତେ କିଛି ମାଂସ ଦାନ କରନ୍ତୁ ।

ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ସମେତ ସଭା ଲୋକେ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବୋଧ କଲେ । ରାକ୍ଷସ ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଏ ଜଣେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ଅଥଚ ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କରୁଛି ? ତତ୍ପରେ ରାକ୍ଷସ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲା—

ଭିକ୍ଷୋ ! ମାଂସ ନିଷେବନଂ ପ୍ରକୁରୁଷେ ?

ରାକ୍ଷସ କହିଲା—ହେ ଭିକ୍ଷୁକ ! ତୁମେ ସନ୍ନ୍ୟାସବ୍ରତ ଅବଲମ୍ବନ କରି କ'ଣ ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କର ?

କିଂ ତେନ ମଦ୍ୟଂ ବିନା ?

ଅର୍ଥାତ୍ କାଳିଦାସ କହିଲେ—ହଁ, ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କରେଁ, ମାତ୍ର ତା ସହିତ ମଦ ବି ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥାଏ ।

ମଦ୍ୟଞ୍ଚାପି ତବ ପ୍ରିୟଂ ?

ଅର୍ଥାତ୍ ରାକ୍ଷସ କହିଲା—ମାଂସ ତ ଖାଅ, ତାପରେ ମଦ୍ୟ ବି ପାନ କର ?

ପ୍ରିୟମହୋ ବାରାଙ୍ଗନାଭିଃସହ ।

ଅର୍ଥାତ୍ କାଳିଦାସ କହିଲେ—ଖାଲି ମଦ ମାଂସ ମୋର ପ୍ରିୟବସ୍ତୁ ନୁହେଁ ମହାଶୟ ! ତା'ଠାରୁ ବାରଙ୍ଗନା ମୋର ଅତି ପ୍ରିୟ । ମଦ ଆଉ ମାଂସ ସହିତ ଯେବେ ବାରଙ୍ଗନା ସଙ୍ଗ ମିଳିଥାଏ ମୁଁ ବଡ଼ ତୃପ୍ତି ଅନୁଭବ କରେଁ ।

ବେଶ୍ୟାପ୍ୟର୍ଥରୁଚିଃ କୁତସ୍ତବ ଧନଂ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ରାକ୍ଷସ କହିଲା—ହେ ସାଧୁପୁରୁଷ ! ବେଶ୍ୟା ବି ତୁମର ସବୁଠୁଁ ବଡ଼ ପ୍ରିୟ ? କିନ୍ତୁ ବେଶ୍ୟାମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଅର୍ଥପ୍ରିୟ ହୋଇଥାନ୍ତି—ତୁମେ ତ ଭିକ୍ଷାଶୀ, ତୁମର ଧନ କେଉଁଠୁ ଆସେ ଯେ ତୁମେ ବେଶ୍ୟାସଙ୍ଗ କର ?

ଦ୍ୟୂତେନ ଚୌର୍ଯ୍ୟେଣ ବା ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ଜୁଆ ଖେଳ କମ୍ବା ଚୌର୍ଯ୍ୟବୃତ୍ତି କରି ମୁଁ ଧନ ଉପାର୍ଜ୍ଜନ କରିଥାଏ ।

ଚୌର୍ଯ୍ୟଦ୍ୟୂତ ପରିଗ୍ରହୋଽସ୍ତି ଭବତଃ ?

ରାକ୍ଷସ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କହିଲା—ତୁମେ ସାଧୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇ ମଦ ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କରି ଓ ବେଶ୍ୟାଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଜୁଆ ଖେଳ ଏବଂ ଚୌର୍ଯ୍ୟବୃତ୍ତି ଆଦି କରିପାର ?

ନଷ୍ଟସ୍ୟ କାଽନ୍ୟାଗତି ?

ଅର୍ଥାତ୍ କାଳିଦାସ କହିଲେ—ରେ ରାକ୍ଷସ ! ଏହା ବ୍ୟତୀତ ନଷ୍ଟଲୋକର ଗତି ଅନ୍ୟ କାହିଁ କହ ?

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ଳୋକଟି ହେଉଛି—

ଭିକ୍ଷୋ ! ମାଂସ ନିଷେବନଂ ପ୍ରକୁରୁଷେ କିଂ ତେନ ମଦ୍ୟଂବିନା
ମଦ୍ୟଞ୍ଚାପି ତବପ୍ରିୟଃପ୍ରିୟମୋହ ବାରାଙ୍ଗନାଭିଃ ସହ ।
ବେଶ୍ୟାପ୍ୟର୍ଥରୁଚିଃ କୁତସ୍ତବ ଧନଂ ଦ୍ୟୂତେନ ଚୌର୍ଯ୍ୟେଣ ବା
ଚୌର୍ଯ୍ୟଦ୍ୟୂତ ପରିଗ୍ରହୋଽସ୍ତି ଭବତଃ ନଷ୍ଟସ୍ୟ କାନ୍ୟା ଗତି ॥

ରାକ୍ଷସ ତା ପ୍ରଶ୍ନର ପାଦ ପୂରଣ ହୋଇଯିବା ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କପଟରୂପୀ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରି ସେଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲା ।

ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିପାରି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କୁ କୁଣ୍ଢାଇ ପକାଇଲେ । ତା ପରେ ସମ୍ମାନେ ରାଜସଭାରେ ବସାଇ ଆଶାତୀତ ପୁରସ୍କାର ଦେଇ ପରିତୋଷ କଲେ । ସେଇଦିନୁ ପଣ୍ଡିତପ୍ରବର କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯିବାକୁ ହେଲନାହିଁ ।

କିଛିଦିନ ଧରି କାଳିଦାସ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ବେଶ୍ୟାଳୟରେ ବାସ କରୁଥିବାରୁ ସେଦିନ ରାଜସଭାରୁ ଫେରି ଘରକୁ ଗଲେ ।

ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ଟିକେ ହାସ୍ୟରସ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରଖି ସେଇ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶରେ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଦାସଙ୍କ ସହଧର୍ମିଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରବତୀ କେଶ ବିନ୍ୟାସରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ସ୍ୱାମୀ ପହଞ୍ଚିଲେଣି, ଅଥଚ ତାଙ୍କୁ ଜଣାନାହିଁ ହଠାତ୍ ସ୍ୱର ବଦଳାଇ କାଳିଦାସ କହି ଉଠିଲେ—ଅୟମସ୍ମି ଭୋଃ !

ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ଚମକି ପଡ଼ି ଚାହିଁ ଦେଖିଲେ ଯେ ଆଗନ୍ତୁକ ଜଣକ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ କାଳିଦାସ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି । ତହୁଁ ସେ ଉଠି ଯାଇ ତାଙ୍କୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ପ୍ରଣାମ ପୂର୍ବକ ସମ୍ଭାଷଣ କଲେ—

ଆସନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁ ! ଅଭାଗିନୀର ଏତେ ଦିନେ ଭାଗ୍ୟୋଦୟ ହେଲା । ଦୟା କରି ଏ ଦୀନାର ସତ୍କାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ । ପରେ ବାକ୍‌ଚାତୁରୀ ଦେଖେଇବେ ।

କାଳିଦାସ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ ? କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉପରେ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ—ସୁନ୍ଦରୀ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ବ୍ରତ ଅବଲମ୍ବନ କରିଅଛି । ଗୃହାଶ୍ରମରେ ନ ରହି ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଗମନ କରିବ ।

ପଣ୍ଡିତଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ବିଦ୍ରୂପ ସହକାରେ କହିଲେ—ହେ ସ୍ୱାମୀନ୍ ! ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯଦି ନଶାର୍ଦ୍ଧ ସମୟରେ ଅସ୍ତାଚଳେ ଗମନ କରନ୍ତି, ତେବେ ଆପଣଙ୍କର ସନ୍ନ୍ୟାସ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ।

କାଳିଦାସ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହେ ମମ ହୃଦୟବିହାରିଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରା ! ତୁମେ କିପରି ଭାବେ ଅବଗତ ହେଲ ଯେ, ମୁଁ ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ?

ରତ୍ନାକର୍ଣ୍ଣ କହିଲେ—ତେବେ ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତୁ—

କସ୍ତ୍ୱଂ ଲୋହିତ ଲୋଚନାସ୍ୟଚରଣୋ ହଂସ କୁତୋ ମାନସାତ୍
କିଂ ତତ୍ରାସ୍ତି ସୁବର୍ଣ୍ଣପଙ୍କଜବନଂ ପୀୟୂଷତୁଲ୍ୟଂ ପୟଃ ।
ନାନାରତ୍ନନିବଦ୍ଧବେଦିକଲସୁତୀରେଷୁ ଭୂମିରୁହାଃ ଶମ୍ବୂକଃ
କିମ୍ବା ଶାନ୍ତି ନୋତି ଚ ବକୈରାକର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ହା ହା କୃତମ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ଥରେ ଗୋଟିଏ ରାଜ ହଂସକୁ ଦେଖି ବକ ପ୍ରଶ୍ନ କଲା—କିଏ ତୁମେ ; ଚକ୍ଷୁ, ଚଞ୍ଚୁ ଓ ଚରଣଯୁଗ ଲୋହିତ ରାଗ ରଞ୍ଜିତକାରୀ ପୁରୁଷ ? କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ରୁହ ? ରାଜହଂସ କହିଲା—ମୁଁ ହଂସ । ମାନ-ସରୋବରରେ ବାସ କରେଁ । ବକ କହିଲା—ସେଠାରେ କଣ କଣ ସବୁ ଅଛି ? ହଂସ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ସେ ଜଳ ଅମୃତ ତୁଲ୍ୟ ଏବଂ ସେ ସରୋବରର ବଳୟାକୃତି ତୀରଦେଶରେ ମଣି, ମୁକ୍ତା, ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ପଦ୍ମରାଗାଚ୍ଛାଦିତ ଅପରୂପ ରତ୍ନବେଦିକା ତତ୍‌ସଂଲଗ୍ନ ବୃକ୍ଷରାଜ ତଟପର୍ଯ୍ୟନ୍ତରେ ସମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ପ୍ରଷ୍ଟ୍ୟମାନ ହେଉଥିବାରୁ ତାହା ଅଷ୍ଟବ ମନୋରମ ରୂପ ଧାରଣ କରିଅଛି ।

ବକ ଏ ସବୁ ଶୁଣିସାରି ପ୍ରଶ୍ନ କଲା—ଅଚ୍ଛା, ସେଠାରେ ଶାମୁକା ମିଳେନା ? ହଂସ କହିଲା—ନା ବକ ତହୁଁ ହିଁ ହିଁ ହୋଇ ହସି ଉଠିଲା । କାରଣ, ବକର ଶାମୁକା ବା ମୀନ କମ୍ବା ଗଣରେ ପ୍ରୟୋଜନ ଏବଂ ପ୍ରିୟବସ୍ତୁ ହେତୁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଉ ପଛେ ସେଇ ପ୍ରିୟବସ୍ତୁହିଁ ସେ ସବୁ ପ୍ରଥମେ ଲୋଡ଼ିଥାଏ । ଏଣୁ ଆପଣ ଯେ ଏତେଶୀଘ୍ର ଆପଣାର ପ୍ରିୟବସ୍ତୁକୁ ତେଜ୍ୟ କରି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନିଗ୍ରହୀ ହୋଇ ପାରିବେ—ଅସମ୍ଭବ । ବାନପ୍ରସ୍ଥଧର୍ମ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ମଧ୍ୟ

ରମଣୀର ରମଣୀୟ ରୂପ ସୌଷ୍ଠବ ଆପଣଙ୍କ ଅନ୍ତର-ଦର୍ପଣରେ ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରତିଭାତ ହେବ ।

ରତ୍ନାବତୀଙ୍କର ଏପରି ଉଦାହରଣ ଶ୍ରବଣ କରି କାଳିଦାସ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ । ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ମାନବତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରତ୍ନବତୀ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କୁ ଆଣି ସାଦର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ପୂର୍ବକ ଭୋଜନାଦିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ ।

ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ଯକ୍ଷର ପ୍ରଶ୍ନ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସମାଧାନ

ସେ ସମୟରେ ଭୂତ, ପ୍ରେତ, ଯକ୍ଷ, ରାକ୍ଷସ ଓ ବେତାଳ ପ୍ରଭୃତି ନିଶାଚର ମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଅଧିକ ଥିଲା ଏବଂ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଲିପ୍ତ ରହୁଥିଲେ । କେହି କହିବା କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରି ନ ପାରି କିମ୍ବା କେହି ମାନବମାନଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସମୟେ ସମୟେ ରାଜ୍ୟସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି । ଯେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ସନ୍ତୋଷ ଜନକ ଉତ୍ତର ଦିଏ, ସେମାନେ ତାର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ବା ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ, ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଦାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ସେ ଦିନ ମହାରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜସଭାରେ ଗୋଟିଏ ଯକ୍ଷ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ରାଜା ତାର ଆଗମନର କାରଣ ପଚାରନ୍ତେ ଯକ୍ଷ କହିଲା – ମହାରାଜ ! ମୁଁ ଶୁଣିଛି, ଆପଣଙ୍କ ସଭାରେ ନବରତ୍ନ ପଣ୍ଡିତ ସର୍ବଦା ବିଦ୍ୟମାନ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ଗଗନ ପବନ ମୁଖରିତ । ତେଣୁ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବି, ତାର ଚତୁଷ୍ପାଦ ପୂରଣ ସହ ଅର୍ଥ-ମୀମାଂସା କରି ଆପଣଙ୍କ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯଦି ମୋର ହୃଦବୋଧ କରି ପାରିବେ—ତେବେ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ

ମୁଁ ଏହି ରାଜସଭାରେ ଲକ୍ଷେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଚମ୍ପକ ଦାନ କରିବି । ପୂରଣ କରି ନ ପାରିଲେ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣନାଶ କରିବି ।

ଚନ୍ଦ୍ରମାଦିତ୍ୟ ମୃଦୁହାସ୍ୟ ପୂର୍ବକ ସମ୍ଭାଷଣ କଲେ—ମହାଶୟ ! ତୁମ୍ଭର ପ୍ରଶ୍ନ କଣ ବ୍ୟକ୍ତ କର ।

ତପୂରେ ଯକ୍ଷ ପୁରୁଷ କହିଲେ—ମହାରାଜ ! ମୋର ପ୍ରଶ୍ନ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ମାତ୍ର, ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତୁ—"କନକକଳସିକା ବା କମବଳା ।" ଏହି ବାକ୍ୟଟିର ପାଦପୂରଣ ସହ ମୀମାଂସା କରିବାକୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ କରନ୍ତୁ—ମୋର ସମୟ ଅତି ଅଳ୍ପ ।

ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରମାଦିତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲେ । କାଳିଦାସଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଉକ୍ତ ବାକ୍ୟଟିକୁ ବାରମ୍ବାର ଆବୃତ୍ତି କରି ସମାଧାନର ଚେଷ୍ଟା ଅତିକ୍ରମ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କଲେ ।

କାଳିଦାସ ସମସ୍ତଙ୍କ କାତରତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଓ ରାଜାଙ୍କର ବିଷଣ୍ଣ ବଦନ ଦେଖି ଯକ୍ଷ ପୁରୁଷକୁ କହିଲେ—

ପ୍ରପୃଚ୍ଛ୍ୟତେ ନାପି ତୁରାପ୍ରବୃତ୍ତିଃ
ସନ୍ତିଷ୍ଠମାନେ କବି କାଳିଦାସ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ଯକ୍ଷ ! ତୁମେ କଣ ଭାବୁଛ, ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି, ଭୟଭୀତ କରାଇ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରି ପାରିବ ? ଅସମ୍ଭବ ? ତୁମର ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ୍, ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ରାଜସଭାରେ କାଳିଦାସ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଏ କଥାରେ ଯକ୍ଷ ପୁରୁଷ ଅଟ୍ଟହାସ୍ୟ କରି ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତିରେ କହିଲା—

ପ୍ରଜ୍ଞାତସ୍ୟ ଘନଦ୍ୱୟେଂ ଗର୍ଜ୍ଜନେ କମ୍ପୁ ପୌରୁଷମ୍ ।
ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ପ୍ରଦାନେନ ଫଳେନ ପରିଚୀୟତେ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରବର ! ପ୍ରଭୃତମେଘ ଗର୍ଜନ କଲ୍ପପରି ତୁମ୍ଭର ଏ ଆସ୍ଫାଳନ ବୃଥା । ଯେ ହେତୁ ମୋ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ଏ ପୌରୁଷର ପ୍ରକାଶ କରିବା ଅସମୀଚୀନ ଅଟେ । ତେଣୁ ମଦୋକ୍ତ ବାକ୍ୟର ପାଦପୂରଣ କରି ତୁମ ବକ୍ତବ୍ୟର ପରିଚୟ ଦାନକର ।

ତଦନ୍ତରେ କାଳିଦାସ ଈଷଦ୍ଧସିତ ବଦନରେ କହିଲେ, ତେବେ ଶ୍ରବଣ କର—

କମିନ୍ଦୁଃ କିଂ ପଦ୍ମଂ କିମୁ ମୁକୁରବିମ୍ବଂ କିମୁ ମୁଖଂ,
କିମବ୍ଜେ କିଂ ମୀନୌ କିମୁ ମଦନବାଣୌ କିମୁ ଦୃଶୌ,
ଖଗୌ ବା ଗୋଲକୌ ବା କନକକଳସୌ ବା କିମୁ କୁଚୌ
ତଡ଼ିଦ୍ ବା ତାରା ବା କନକଲତିକା ବା କିମବଳା ।

ଅର୍ଥାତ୍ କବିମାନେ ରୂପସୀ ତରୁଣୀର କମନୀୟକାନ୍ତି ଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି । ଯଥା—ଏଇ ଯେଉଁ ରମଣୀର ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଏହା କଣ ଚନ୍ଦ୍ରମା—ନା ପଦ୍ମ—କିମ୍ବା ଦର୍ପଣର ପ୍ରତିବିମ୍ବ—କି ପ୍ରକୃତରେ ମୁଖ ? ରମଣୀର ଏଇ କେଉଁ ନେତ୍ର ଦୁଇଟି—ଏ କଣ ପଦ୍ମ—ନା ଦୁଇଟି ମୀନ—କିମ୍ବା ମଦନର ଫୁଲଶର—କି ପ୍ରକୃତ ଆଖି ? ଏଇ ଯେଉଁ ରମଣୀର ସ୍ତନଦ୍ୱୟ—ଏହା କଅଣ ଦୁଇଟି ପକ୍ଷୀ ନା ପଦ୍ମକଳି—କିମ୍ବା କାମାଭିଷେକ ପାଇଁ କନ୍ଦର୍ପ ଦୁଇଟି କନକକୁମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କରିଅଛି—କି ପ୍ରକୃତରେ କୁଚ ? ଏଇ ଯେଉଁ ରମଣୀର ମସୃଣ ଅଙ୍ଗ ଦୃଶ୍ୟମାଣ—ତାହା କଣ ବିଦ୍ୟୁଲତା—ନା ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ତାରକା—କିମ୍ବା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଲତିକା—କି ପ୍ରକୃତରେ ଅବଳା ?

କାଳିଦାସ ଉପରୋକ୍ତ ମତେ କବିତାଟି ଆବୃତ୍ତି କରି ଆଉ ପକ୍ଷକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କହିଲେ—ମହାଭାଗ ! ଆଶାକରେ, ତୁମ ପ୍ରଶ୍ନର

ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ପାଇ ପାରିଛ, ଏଣିକ ତୁମର ଦେଇଥିବା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ପାଳନ କର ।

ଯକ୍ଷ ପୁରୁଷ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦୃଷ୍ଟି କରନ୍ତେ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଆକାଶରୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଭାବେ ସଭା ମଧ୍ୟରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଚମ୍ପାଫୁଲ ଲକ୍ଷାଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ବୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏବଂ ତାପରେ କାଳିଦାସ ଓ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କରି ଯକ୍ଷ ସ୍ୱସ୍ଥାନେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିବାରୁ ରାଜା ଉକ୍ତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଚମ୍ପାଫୁଲ ଗୁଡ଼ିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ବାଣ୍ଟିଦେଲେ ।

ବରରୁଚିଙ୍କ ଅସୁସ୍ଥ

ଦିନକର ଘଟଣା । ବରରୁଚି ଜ୍ୱର ପୀଡ଼ିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରାଜ-ସଭାରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିବାରୁ ରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ସନ୍ଦିହାନ ହୋଇ ଦାସଙ୍କୁ କହିଲେ—ପଣ୍ଡିତେ ! ବରରୁଚି କେତେଦିନ ଧରି ସଭାକୁ ଆସୁ ନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ? ଆପଣ ସାନୁଗ୍ରହ ପୂର୍ବକ ସାମାନ୍ୟ ଶ୍ରମ-ସ୍ୱୀକାର କରି ତାଙ୍କ ନିବାସକୁ ଯାଇ ଘଟଣାଟା ଅବଗତ ହୋଇ ଆସିବେ କି ? ଦାସେ ସମ୍ମତି ପ୍ରଦାନ କରି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବରରୁଚିଙ୍କ ଘରକୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ ।

ଦାସେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ବାଟରେ ବରରୁଚିଙ୍କ ସହିତ ଭେଟ ହେଲା । ସେ ଯାଉଥାନ୍ତି ବୈଦ୍ୟ ଘରକୁ । କାଳିଦାସ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ—

କ୍ୱ ଭ୍ରାତଶ୍ଚଲିତୋଽସି ?

ଅର୍ଥାତ୍—ଭାଇ ! ଏଣେ କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛ ?

ବରରୁଚି କହିଲେ—ବୈଦ୍ୟକଗୃହଂ । (ବୈଦ୍ୟଘରକୁ)

କାଳିଦାସ କହିଲେ—କିଂ ତତ୍ ? ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମର ସେଠାକୁ ଯିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ?

ବରରୁଚି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଶାନ୍ତ୍ୟୈ ରୁଜାଂ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ରୋଗ ଶାନ୍ତ କରିବାକୁ ।

କାଳିଦାସ ହସି ହସି କହିଲେ—

କିନ୍ତେ ସାନ୍ତି ସଖେ ଗୃହେ ପ୍ରିୟତମା ସର୍ବାନ୍ ଋଜନ୍ ହନ୍ତି ଯା ?

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ସଖା ! ତୁମ ଘରେ କଣ ତୁମର ପ୍ରିୟତମା ନାହାନ୍ତି, ଯେ କି ସର୍ବରୋଗରେ ଔଷଧ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି ?

ବରରୁଚି କିଛି କହି ଆସୁଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କାଳିଦାସ ପୁଣି ଆରମ୍ଭ କଲେ—ମୋ କଥାକୁ ଥଟ୍ଟା ମଣିଲ କି ? ତା ହେଲେ କେଉଁ ରୋଗରେ କିପରି ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରବଣ କର—

> ବାତଶ୍ଚେତ୍ କୁଚକୁମ୍ଭମର୍ଦ୍ଦନବଶାତ୍ ପିତ୍ତଞ୍ଚ ବକ୍ତ୍ରାମୃତାତ୍
> ଶ୍ଳେଷ୍ମାଣଂ ଘନଦନ୍ତ ହନ୍ତ ସୁରତ ବ୍ୟାପାର କେଳିଶ୍ରମାତ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ଯଦି ତୁମର ବାତରୋଗ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ପ୍ରିୟ-ତମାର କୁଚକୁମ୍ଭ ମର୍ଦ୍ଦନ କରି ଉପଶମ କରାଅ—ଯଦି ପିତ୍ତାଧିକ୍ୟ ହୋଇଛି, ତେବେ ଅଧରାମୃତ ପାନକରି ପିତ୍ତ ଶାନ୍ତ କରାଅ—ନତୁବା ଶ୍ଳେଷ୍ମା ଦୋଷଥିଲେ ସୁରତିରସଜନିତ କେଳିଶ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ତାହା ନିବାରଣ କର । ବୈଦ୍ୟ ପାଖକୁ ଯିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ?

ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ଲୋକ ହେଉଛି—

> କ୍ୱ ଭ୍ରାତଶ୍ଚଳିତୋଽସି ବୈଦ୍ୟକଗୃହଂ କିଂ ତତ୍ର ଶାନ୍ତୈ ରୁଜାଂ
> କିନ୍ତେ ନାସ୍ତି ସଖେ ଗୃହେ ପ୍ରିୟତମା ସର୍ବାନ୍ ଋଜାନ୍ ହନ୍ତି ଯା
> ବାତଶ୍ଚେତ୍ କୁଚକୁମ୍ଭମର୍ଦ୍ଦନବଶାତ୍ ପିତ୍ତଞ୍ଚ ବକ୍ତ୍ରାମୃତାତ୍ ।
> ଶ୍ଳେଷ୍ମାଣଂ ଘନଦନ୍ତ ହନ୍ତ ସୁରତ ବ୍ୟାପାର କେଳିଶ୍ରମାତ୍ ।

କାଳିଦାସଙ୍କର ଏବମ୍ବିଧ କବିତା ଶ୍ରବଣ କରି ବରରୁଚି ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଥରେ ବରରୁଚି କାଳିଦାସଙ୍କର ଲମ୍ପଟ ସ୍ୱଭାବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିଲେ—ଭାଇ ! ତୁମେ ଲକ୍ଷ୍ମୀତୁଲ୍ୟ ଗୁଣବତୀ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀତୁଲ୍ୟ ରୂପବତୀ ରମଣୀ ଲାଭ କରି ଏପରି ବେଶ୍ୟାନୁରକ୍ତ କାହିଁକି ?

କାଳିଦାସ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ ତାଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—

କିମ୍ଭୁ କୁବଳୟନେତ୍ରାଃ ସନ୍ତି ନୋ ନାକନାର୍ଯ୍ୟ-
ସ୍ତ୍ରିଦଶପତିରହଲ୍ୟାଂ ତାପସୀଂ ଯତ୍ ସିଷେବେ ।
ହୃଦୟତୃଣକୁଟୀରେ ଦହ୍ୟମାନେ ସ୍ମରାଗ୍ନୌ
ଉଚିତମନୁଚିତଂ ବା ବେତ୍ତି କଃ ପଣ୍ଡିତୋଽପି ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ତ୍ରିଦଶାଧିପତି ଇନ୍ଦ୍ର ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ଥିବା ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀ ପଦ୍ମଲୋଚନା ରମଣୀମାନଙ୍କର ସହିତ ବିହାର କରି ମଧ୍ୟ ତାପସ ରମଣୀ ଗୁରୁପତ୍ନୀ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଯାହା ଯୋଗେ ଆମେ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ ବି ଅମର ହୃଦୟରୂପକ ପତ୍ର-କୁଡ଼ିଆକୁ ଯେତେବେଳେ ସେହି କାମାନଳ ଦଗ୍ଧୀଭୂତ କରେ, ସେତେବେଳେ ଉଚିତ, ଅନୁଚିତର ବିଚାର ଆମଠାରେ ଅସମ୍ଭବ ହୁଏ ।

କାଳିଦାସଙ୍କ ମୁଖରୁ ଏପରି ଯୁକ୍ତି ଶୁଣି ବରରୁଚି କହିଲେ—ଦାସେ ! ମୁଁ ନ କହି ଆମେ କହୁଛି କାହିଁକି ? ତୁମେ ହୁଏ ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତା କରିପାର, କିନ୍ତୁ (ମାଦୃଶ) ମୋ ପରି ଲୋକ ତା କଦାପି କରିବାକୁ ଯିବନାହିଁ ।

ବରରୁଚିଙ୍କର ଏ ଯୁକ୍ତି ଖଣ୍ଡନ କରି କାଳିଦାସ ପୁନରପି କହିଲେ—

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପରାଶର ପ୍ରଭୃତୟୋ ଯେ ଅମ୍ବୁପର୍ଣ୍ଣାଶନା-
ସ୍ତେଽପି ସ୍ତ୍ରୀମୁଖପଙ୍କଜଂ ସୁଲଲିତଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱୈବ ମୋହଂ ଗତାଃ ।

ଶାଲ୍ୟନ୍ନଂ ସଘୃତଂ ପୟୋଦଧିଯୁତଂ ଯେ ଭୁଞ୍ଜତେ ମାନ-ବ
ସ୍ତେଷାମିନ୍ଦ୍ରିୟନିଗ୍ରହୋ ଯଦି ଭବେତ୍ ପଙ୍ଗୁସ୍ତରେତ୍ ସାଗରମ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପରାଶର ପ୍ରଭୃତି ମହ ଋଷିମାନେ ଯେ କି ଅରଣ୍ୟରେ ବାସ କରି ଅମ୍ବୁ (ଜଳ) ପର୍ଣ୍ଣ (ପତ୍ର) ଆହାର କରି ଜୀବନ ଯାପନ କରନ୍ତି—ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ରମଣୀର ସୁଲଳିତ ମୁଖପଙ୍କଜ ଦର୍ଶନ କରି ମୋହବଶରେ ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ, ଆଜ ତୁମେ ଘୃତମିଶ୍ରିତ ଶାଳୀଅନ୍ନ ଓ ଦୁଗ୍ଧ, ଦଧି, ମଧୁ ଏବଂ ଉତ୍ତମ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଗ୍ରାସ କରି ପ୍ରତ୍ୟହ ଏହି ନରନାରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନଗରୀ ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରି ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସଂଯମ କରି ରହିଛ, ଏହା ଅସମ୍ଭବ । ତୁମ ଆମପରି ମାନବମାନେ ଯେଉଁଦିନ ଏ ଭଳି ଆତ୍ମ-ସଂଯମୀ ହୋଇ ରହିବେ, ଜାଣିବ ଯେ—ସେଇଦିନରୁ ପଙ୍ଗୁ ବି ଅନାୟାସରେ ସାଗର ଲଙ୍ଘନ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହେଲା ।

କାଳିଦାସଙ୍କର ଏ ଭଳି କବିତା ଶ୍ରବଣ କରି ବରରୁଚି ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ତା ପରେ ଉଭୟେ ରାଜସଭାକୁ ଗମନ କଲେ । ସିବା ପଥରେ ଦୁଇ ପଣ୍ଡିତ ବାକ୍ୟାଳାପ କରି ଯାଉଥାନ୍ତି । ବରରୁଚି କହିଲେ—

ସିଂହୋବଳୀ ଦ୍ୱିରଦଶୂକରମାଂସ ଭୋଜୀ
ସମ୍ବତ୍ସରେଣ କୁରୁତେ ରତି ମେକବାରମ୍ ।
ପରାବତଃ ଖଳୁ ଶିଳାକଣ ମାତ୍ରଭୋଜୀ
କାମୀ ଭବେଦନୁଦିନଂ ବଦ କୋଽତ୍ର ହେତୁ ॥

ଅର୍ଥାତ୍—ବରରୁଚି କହିଲେ—ଭାଇ ! ସିଂହ ଯେଉଁପରି ମହାବଳୀ ଆଉ ହସ୍ତୀ ଶୂକର ପ୍ରଭୃତି ବଳିଷ୍ଠ ବନ୍ୟଜୀବର ମାଂସ ଯାହାର ଦୈନନ୍ଦିନ ଆହାର, ସେ ପୁଣି ବର୍ଷକେ ଥରେ ରତିକ୍ରିୟା କରିଥାଏ । ମାତ୍ର ଏଇ ଯେଉଁ ପରା, ସାମାନ୍ୟ ଜୀବ—ମୁଗ, ଧାନ୍ୟ

ଯୋରିଷ ପ୍ରଭୃତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଶସ୍ୟକଣା ଆହାର କରି ଜୀବନ ଧାରଣ କରୁଛି—ସେ ପୁଣି ପ୍ରତିଦିନ ରତିକ୍ରୀଡ଼ାରେ ଲିପ୍ତ । ଏହାର କାରଣ କ'ଣ ?

ଉତ୍ତରରେ କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ଯଃ ସ୍ୱଭାବୋ ହି ଯସ୍ୟ ସ୍ୟାତ୍ ତସ୍ୟାସୌ ଦୁରତିକ୍ରମ
ଶ୍ୱା ଯଦି କ୍ରିୟତେ ରାଜା ସ କିଂ ନ ଶ୍ନାତ୍ୟୁପାନହମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍—କାଳିଦାସ କହିଲେ—ରାଜା ! ଯାହାର ସ୍ୱଭାବ ଯେପରି, ସେ କଣ ତାହା କେବେ ହେଲେ ଛାଡ଼ିପାରେ ? ତା ନ ହେଲେ ସେ କାହିଁକି ପଶୁରାଜ ହୋଇ ଅରଣ୍ୟରେ ଶିକାର କରନ୍ତା ? ଛାଗ ଯଦି ସିଂହର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଳନ କରିବାକୁ ଯାଏ, ସେ କଣ ସିଂହ ହୋଇ ପାରିବ ? ତାର ଉଦାହରଣ—ଶ୍ୱାନକୁ ଯଦି ରାଜା କରାଯାଏ, ସିଏ କଣ ପାଦୁକା ଭକ୍ଷଣ ନ କରି ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିବ ?

ବିଦ୍ୟାନଗରୀ ଓ କାଳୀଦାସଙ୍କ ଶେଉଳବନ୍ଧା ରହସ୍ୟ

ଆଜିକାଲି ଯାହାକୁ ଆମ୍ଭେ କାଶୀଧାମ ବୋଲି କହୁଅଛୁଁ, ପୂର୍ବକାଳରେ ଲୋକେ ତାକୁ ବିଦ୍ୟାନଗରୀ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ମା' ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ଅଭିଶାପ ଥିଲା—କାଳିଦାସ ବିଦ୍ୟାନଗରୀକୁ ଜିଣି ପାରିବେ ନାହିଁ । ତଥାପି ଦାସେ ଅଦମ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ଥରେ ଅଧେ ଜିଣିବା ପାଇଁ । ତେଣୁ ସେ ଦିନେ ଯାଇ ହଠାତ୍ ବିଦ୍ୟା ନଗରୀରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଭିକ୍ଷା ଲବ୍ଧ ଥିବା କପାଳର ଖଣ୍ଡିଏ ସ୍ଥିର କରି ସନ୍ଧ୍ୟା ବେଳକୁ ବଜାର ଆଡ଼େ ଗଲେ । କେଉଟୁଣୀ ବସି ମାଛ ବିକୁଥାଏ । ଦାସେ ତା ପସରାରେ ଥିବା ଯୋଡ଼ିଏ ଶେଉଳ ମାଛ ମୂଲ କରି କିଣିବା ପାଇଁ କଥା କଲେ ଓ ପଇସା ହଜିଗଲା ବୋଲି

କହି ସେଠାରେ ବହୁତ ଖୋଜାଖୋଜି କଲେ । ଶେଷକୁ ହତାଶ ଭାବ ଦେଖାଇ କେଉଟୁଣୀକୁ କହିଲେ—ଏ ଦୁଇଟି ଶେଉଳ ମାଛରୁ ଗୋଟିଏ ତୋ ପାଖରେ ବନ୍ଧା ଥାଉ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ମାଛ ନେଇ ମୁଁ ବସାକୁ ଯାଉଛି । ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ପାରେ, ସେତେ ଶୀଘ୍ର ପଇସା ଆଣି ତୋତେ ଦେଇଯିବି । କେଉଟୁଣୀ ଜଣକ ସରଳା ସ୍ତ୍ରୀଟିଏ ହୋଇଥିବା ହେତୁ କାଳିଦାସଙ୍କ କଥାରେ ରାଜି ହୋଇଗଲା ।

କିଛି ସମୟ ପରେ କେଉଟ ଆସି ସମସ୍ତ କଥା ଶୁଣିଲା ଓ ହତାଶ ହୋଇ ମହଣ୍ଡଲା କାଳିଦାସଙ୍କ ବସାରେ । କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଲା—ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ! ମୁଁ ଗୋଟିଏ ପଥିକ । ଏ ରାତିରେ ଆଉ କୁଆଡେ ଯାଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ଆପଣ ଟିକିଏ ଦୟାକଲେ ଏଇଠି ରହିଯାନ୍ତି । କାଳିଦାସ କହିଲେ—ରହିଯାଅ । ଦାସେ ମାଛ କାଟି ବସିବାରୁ କେଉଟ ପଚାରିଲା—ଏଇଟି କେତେ ଦେଇ କିଣିଲେ ? ଦାସେ କହିଲେ—ଠକ କରି ଆଣିଛି କିନ୍ତୁ ରନ୍ଧାରନ୍ଧି କାମ ମୋତେ ଆସେ ନାହିଁ । କେଉଟ କହିଲା—କିଛି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା ! ସେ କାମଟା ମତେ ଭଲ ଭାବେ ଜଣାଅଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତ ଛୁଇଁବି ନାହିଁ । ଆପଣ ରନ୍ଧାରନ୍ଧି କରନ୍ତୁ ମୁଁ ବତେଇ ଦେବି । ସେଥିପାଇଁ ମତେ ଗୋଟିଏ ଭାଗ ଦେବାକୁ ହେବ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ତା ହେଲେ ଭାଗ୍ୟ କଥାଟା ଏବେଠୁ ବେଳୁ ଠିକ୍ କରି ନେବା ଦରକାର । କେଉଟ ପଚାରିଲା—ଆପଣ ଝୋଳ ନେବେ ନା ଫଳ ନେବେ କୁହନ୍ତୁ ତ ? କାଳିଦାସ କହିଲେ ମୋର ଫଳ ଭାଗ, ତୁମର ଝୋଳ ଭାଗ । କେଉଟ କହିଲା—ବେଶ୍, ଏଥର ତରକାରିରେ ବହୁତ ପାଣି ଦିଅ । ପାଣି ଦିଆଗଲା ଖୁବ୍ ସିଝିଲା । କେଉଟ ବସି ବତାଉଥାଏ । କହିଲା—ଅଣତକ ମାରି ଭଲ ରୂପେ ଘାଣ୍ଟି ଦିଅନ୍ତୁ, ତା ପରେ ତେଲ, ଲଙ୍କା, ଜୀରା, ଫୁଟଣ

ଦେଇ ବଡ଼ିଆ କରି ଚୁଙ୍କ କରନ୍ତୁ । କେଉଟ ବତାଇବା ଅନୁସାରେ ତରକାରି ରନ୍ଧା ହେଲା । ଦୁଇଖଣ୍ଡ ମଞ୍ଜାପତ୍ର ପଡ଼ ଅନ୍ନ ବଢ଼ା ହେଲା । କେଉଟ ପତ୍ରରେ ଝୋଳତକ ଢ଼ାଳି ଦେଇ କାଳିଦାସ କଣ୍ଟାତକ ନେଲେ ।

ଖାଇ ସାରିବା ପରେ କେଉଟ କହିଲା—ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ! ମାଛ ପଳତକ କେମିତିକା ଲାଗୁଛି ? ଯାହାହେଉ କେଉଟୁଣୀକି ତୁମେ ପେତିକ ଠକେଇଥିଲ, ମୁଁ ତାର ସ୍ୱାମୀ (କେଉଟ) ଆସି ତୁମକୁ ତାର ଦୁଇ ଗୁଣ ଠକେଇ ମାଛତକ ଖାଇଲି—ତୁମେ ବସି କଣ୍ଟା ଚୁଟିଲ । ଏ କଥା ଶୁଣି କାଳିଦାସ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ । କେଉଟ ଚଣ୍ଡିକାଣ ମାରି ଧୀରେ ଧୀରେ ଗମନ କଲା ।

ବାଟୋଇ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ନିକଟରେ କାଳିଦାସ ଲଜ୍ଜିତ

ଉଦ୍ୟାନଗର୍ଭର ରାଜ ପଥରେ ଯାଉ ଯାଉ ଥରେ ଗୋଟିଏ ବାଟୋଇ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ସହିତ କାଳିଦାସଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ଅପ୍ରମେୟ ସୁନ୍ଦରୀ ଦେଖି ହାସେ ତା ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ ଓ ନାନାପ୍ରକାର ଅନୁନୟ କରି ପ୍ରେମ ସମ୍ଭାଷଣ କଲେ । ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଟି କେତେହେଲେ ତରଳିଲା ନାହିଁ କି ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଆଖିରେ ସୁଦ୍ଧା ଚାହିଁଲା ନାହିଁ । ଏ କଥା ଦେଖି କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ଇନ୍ଦୀବରେଣ ନୟନଂ ମୁଖମମ୍ବୁଜେନ
କୁନ୍ଦେନ ଦନ୍ତମଧରଂ ନବପଲ୍ଲବେନ ।
ଅଙ୍ଗାନି ଚମ୍ପକଦଳୈ ସବିଧାୟ ଧାତା
କାନ୍ତେ କଥଂ ଘଟିତ ବାନୁପଳେନଚେତାଃ !

ଅର୍ଥାତ୍—ଗୋ ସୁନ୍ଦରୀ ! ବିଧାତା ତୁମ ଆଖି ପୋଢ଼ିକ ନୀଳ କଇଁରେ, ଆନନଟିକୁ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପରେ, ଦନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ କୁନ୍ଦ କଳୀରେ ଓ

ଅଧରଟିକୁ କଅଁଳଆ ପତ୍ରରେ ଗଢ଼ି ଶରୀରକୁ ଚମ୍ପକ ଦଳରେ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ହୃଦୟଟାକୁ ପଥରପରି କଠିନ କରି କାହିଁକି ଗଢ଼ିଲ । ଏ କଥା ଶୁଣି ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଟି କହିଲା—

ଇତର ତାପ ଶତାନି ଯଥେଚ୍ଛାୟା
ବିତର ତାନି ସହେ ଚତୁରାନନ ,
ଅରସିକେଷୁ ରହସ୍ୟ ନିବେଦନଂ
ଶିରସି ମାଲିଖ ମାଲିଖ ମାଲିଖ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ —ହେ ଚତୁର୍ମୁଖ ଲୋକତାତ ! ମୋତେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯେତେ ପ୍ରକାର ତାପ ଦେବାର ଦିଅ ପଛକେ, ଅରସିକ ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗେ ରସକଥା କୁହାଇ ମାନସିକ ସନ୍ତାପ ଭୋଗିବାକୁ ଭାଗ୍ୟରେ ଲେଖନାହିଁ । ଏ କଥାରେ କାଳିଦାସ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ ।

ପିଲାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କାଳିଦାସ ଲଜ୍ଜିତ

ଥରେ ପଣ୍ଡିତେ ବାହାରିଲେ ବିଦ୍ୟାନଗରୀ ଭ୍ରମଣ କରିବାକୁ । ପିଲା ଗୁଡ଼ିଏ ରାସ୍ତାରେ ଖେଳୁଥାନ୍ତି । ଦୈବାତ୍ ଦେଖା ହୋଇଯିବାରୁ ପରିହାସ ଛଳରେ ସେମାନଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ—

ଅୟି ଶିଶବୋ ଯୁଷ୍ମାଭିର୍ଦୁଗ୍ଧଂ ପିତଂ ?

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ଶିଶୁଗଣ ! ତୁମ୍ଭେମାନେ ଦୁଗ୍ଧ ପାନ କର ? ପିଲାମାନେ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୁଝିପାରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—

ରେ ମୂଢ଼ ! ଦୁଗ୍ଧଂ ! ଶ୍ୱେତଂ ନ ତୁ ପୀତଂ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ରେ ଅବୋଧ ! ଦୁଗ୍ଧ ଶ୍ୱେତବର୍ଣ୍ଣ—ପୀତବର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ କ ଭାସେ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ ।

* କାଳିଦାସଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଦ୍ୱାରା ଲଜ୍ଜିତ *

ଥରେ ଗୋଟିଏ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସଙ୍ଗେ ଯିବା ପଥରେ କାଳିଦାସଙ୍କ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ବାକ୍ୟାଳାପ ହେଲା ।

ବିପ୍ରାସ୍ମିନ୍ନଗରେ ମହାନ୍ କଥୟ କସ୍ତାଳଦ୍ରୁମାଣାଂ ଗଣଃ
କୋ ଦାତା ରଜକୋ ଦଦାତି ବସନଂ ପ୍ରାତଃର୍ଗୃହୀତ୍ୱା ନିଶି ।
କୋ ବିଦ୍ୱାନ୍ ପରବିତ୍ତ ଲୁଣ୍ଠନ ବିଧୌ ସର୍ବୋଽପି ପୌରଜନଃ
କସ୍ମାଜ୍ଜୀବସି ହେ ସଖେ ? ବିଷକୃମି ନ୍ୟାୟେନ ବୈଦେଶିକ ॥

ଏହି କଥୋପକଥନର ଅର୍ଥ—

କାଳିଦାସ—ହେ ବିପ୍ର ! ଏ ନଗରରେ କିଏ ବଡ ?

ବ୍ରାହ୍ମଣ— ତାଳଗଛ ।

କାଳିଦାସ—ଦାତା କିଏ ?

ବ୍ରାହ୍ମଣ—ରଜକ । ସେ ସକାଳେ ଲୁଗା ନେଇ ସନ୍ଧ୍ୟାକୁ ଦେଇ ଯାଏ ।

କାଳିଦାସ—କିଏ ବିଦ୍ୱାନ୍ ?

ବ୍ରାହ୍ମଣ—ସମସ୍ତ ପୁରଜନ ପରଧନ ହରଣ କରିବା ବିଦ୍ୟାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ।

କାଳିଦାସ—ତୁମେ କିପରି ବଞ୍ଚିଛ ବନ୍ଧୁ ?

ବ୍ରାହ୍ମଣ—ବିଷକୃମି ବତ୍ । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷରୁ ଯେଉଁ କୃମି ଜନ୍ମ ହୁଏ ସେ କଦାପି ବିଷପାନ କରି ମରେ ନାହିଁ ।

ବିଦ୍ୟାନଗରୀର ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହିପରି ଥରକୁ ଥର ପରାଜିତ ହୋଇ କାଳିଦାସ ଭାବିଲେ—ଦେବୀ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଅଭିଶାପ କଦାପି ଖଣ୍ଡନ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ଫେରି ଆସିଲେ ଓ ସମସ୍ତ କଥା ଖୁବ୍ ସାବଧାନ ଭାବେ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ।

ରାଜସଭାରେ ରାକ୍ଷସର ପ୍ରଶ୍ନ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୀନ ପ୍ରବେଶ ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ

ଏକଦା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜ ସଭାରେ ଜଣେ ରାକ୍ଷସ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ କହିଲା—ମହାଭାଗ ! ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ଳୋକରେ ପାଦପୂରଣ ହୋଇ ନ ପାରିବାରୁ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ରାଜସଭାକୁ ଆସିଛି ।

ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ କହିଲେ—କି ଶ୍ଳୋକ ?

ରାକ୍ଷସ କହିଲା—ମୁଁ ପଢ଼ୁଛି, କିନ୍ତୁ ଅସମାପ୍ତ ଅଂଶଟିରେ ପାଦ ପୂରଣ କରିବା ଦାୟିତ୍ୱ ଆପଣଙ୍କର । ଏହା କହି ସେ ଶ୍ଳୋକଟି ଆବୃତ୍ତି କଲା ।

ଅଶୀତେନାମ୍ଭସା ସ୍ନାନଂ
ପୟଃ ପାନ ବପୁଃ ସ୍ତ୍ରୀୟଂ
ଏତୋଦ୍‌ବା ମାନୁଷା ପଥ୍ୟ

ଶ୍ଳୋକଟି ଶୁଣି ସଭାସ୍ଥ ଲୋକବର୍ଗ ଓ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗ ତଟସ୍ଥ ହୋଇ ରହିଲେ । କାହାରି ମୁହଁରୁ ବାକ୍ୟ ନ ସ୍ଫୁରିବା ଦେଖି, ହଠାତ୍ କାଳିଦାସ ପାଦପୂରଣ କରି କହିଲେ—

ସ୍ନିଗ୍‌ଧ ମୃଷ୍ଟ ଚ ଭୋଜନଂ ।

ଏ ପଦଟି ଶୁଣି ରାକ୍ଷସ ଖୁବ୍ ଖୁସି ହେଲା । ତା ମୁଖରୁ ଶୁଣାଗଲା କାଳିଦାସଙ୍କର ଅଜସ୍ର ପ୍ରଶଂସା । ତାପରେ ସେ ଚାଲିଗଲାରୁ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଶ୍ଳୋକଟିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ବୁଝାଇଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

କାଳିଦାସ କହିଲେ—ମହାରାଜ ! ଏହା ଗୋଟିଏ ଦୁରୁହ କଥା । ଏକଦା ମର୍ତ୍ତ୍ୟପୁର ନିବାସୀ ଜଣେ ରାଜା, ପରମ ଧାର୍ମିକ ଏବଂ ଦୟାଳୁ ପଣରେ ଅପାର ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେହି

ତତ୍ପରେ ମହାରାଜ ଥରେ ପୁଷ୍କରଣୀକୁ ଗଲେ ସ୍ନାନ କରିବାକୁ । ଦୈବଯୋଗକୁ ସ୍ନାନ ସାରି ନାହାରେ ଜଳ ଭେଣ୍ଡ୍ରୁ ଭେଣ୍ଡ୍ରୁ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ରମତ୍ସ୍ୟ ନାସା ରନ୍ଧ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ୍ୟ, ସେ ଛଳକୁ ନ ଖସି ଧୀରେ ଧୀରେ ରାଜାଙ୍କ ମସ୍ତକ ଭିତରକୁ । ବେଳକୁବେଳ ଯନ୍ତ୍ରଣା ବଢ଼ିଲା । ରାଜା ଅସ୍ଥିର ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଦିନ ପରେ ଦିନ ଗଡ଼ି ଚାଲିଲେ ମଧ୍ୟ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ବୈଦ୍ୟମାନେ ଆରୋଗ୍ୟ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା ଜଣାଇଲେ । ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର ଧାର୍ମିକ ରାଜାଙ୍କ ଆରୋଗ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ପଠାଇଲେ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାରଙ୍କୁ ।

ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଆସି ରୋଗର ଯଠିକ କାରଣ ବୁଝିଲେ । ତା ପରେ ମୋହ ଔଷଧ ଦ୍ୱାରା ରାଜାଙ୍କୁ ମୋହ କରାଇ ମସ୍ତକ ଚିରି ମାଛଟିକୁ ବାହାରକରି ଦେବାରୁ ରାଜା ଧୀରେ ଧୀରେ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କଲେ । ସେତିକବେଳେ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର ରାଜାଙ୍କ ପାଇଁ ଉପଦେଶକ୍ରମେ ପଥ୍ୟାପଥ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଯାଇଥିଲେ । ଯଥା — ପ୍ରଭାତ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମ ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ସ୍ନାନ, ବୟୋଧିକ ସ୍ତ୍ରୀର ପୟଃପାନ, ଚକ୍ଷଣ ଓ ଉଷ୍ଣପଦାର୍ଥ ଭୋଜନ — ଏହା ରାଜାଙ୍କର ପଥ୍ୟ ।

* ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ ମତଭେଦ *

କାଳିଦାସ ମହାକବି ଓ ମହାପଣ୍ଡିତ ହେଲେ କଣ ହେବ, ତାଙ୍କର ଟିକିଏ ଚରିତ୍ରଗତ ଦୋଷ ଥିଲା । ସେ ଖୁବ୍ ସ୍ତ୍ରୈଣ ହେତୁ ବିପତ୍ନୀକ ଅବସ୍ଥାରେ ବେଶ୍ୟାସକ୍ତ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଲକ୍ଷହୀରା ନାମରେ ଗୋଟିଏ ରୂପବତୀ ବେଶ୍ୟା ଥିଲା । ତାର ପ୍ରଖର ବୁଦ୍ଧିବଳରେ ସେ କାଳିଦାସ ଏବଂ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଉଭୟଙ୍କୁ ବଶ କରି ରଖିଥିଲା । ରାଜା ଓ କାଳିଦାସ ଦୁହେଁ

ଲକ୍ଷହୀରାଙ୍କୁ ପ୍ରେମ କରନ୍ତି, ମାତ୍ର କେହି କାହାର କଥା ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଲକ୍ଷହୀରା ନିଜର ସ୍ବଚ୍ଛତା ବଳରେ ସବୁ ସମ୍ଭାଳି ନେଉଥାଏ । ଦିନେ ମହାରାଜା କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଲଜ୍ଜା ଦିଆଇବା ପାଇଁ ଲକ୍ଷହୀରାଙ୍କୁ ଢ଼େର କିଛି ଧନ ଦେଇ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ—ତୁ ଆଜି ରାତିରେ ଯଦି କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଲଣ୍ଡା କରିଦେଇ ପାରିବୁ, ତେବେ ତୋତେ ଅଦ୍ଭୁତ ପୁରସ୍କାର ଦିଆଯିବ ।

ଏ କଥା ଶୁଣି ଲକ୍ଷହୀରା ଗୃହକୁ ଗଲା ଓ ସେଦିନ ରାତିରେ କାଳିଦାସ ଆସିବାରୁ କହିଲା—କବିବର ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଯେତିକି ସ୍ନେହ ଓ ପ୍ରେମ କରେ, ଆପଣଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ଥିବା ଚୁଟିବାଳ ଗୁଡ଼ାକୁ ସେତିକି ଘୃଣା କରେ । ତେଣୁ ଆପଣଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ, ଯଦି ପ୍ରକୃତରେ ମୋତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି, ତେବେ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବାଳ କେଶରାଜ ମୁଣ୍ଡନ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତୁ । ତା ନ ହେଲେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ପ୍ରେମାଳାପ କରିବା ଆଜିଠାରୁ ବନ୍ଦ । ଏ କଥା ଶୁଣି କାଳିଦାସ ନିରୁପାୟ ହେଲେ । ମୁଣ୍ଡନ ହେବା ଛଡ଼ା ତାଙ୍କର ଆଉ କିଛି ଉପାୟ ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବାରିକ ଡକାଇ ମୁଣ୍ଡନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସ୍ନାନ ସାରି ଭାବିଲେ—ଏ ସମସ୍ତ କୌଶଳ ରାଜାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ କାହାର ନୁହେଁ । ତେଣୁ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାର ଉପାୟ ଖୋଜି ବସିଲେ ସେ ।

ପରଦିନ ପ୍ରଭାତରୁ କାଳିଦାସ ନିଜକୁ ଗୋଟିଏ ଗଣକ ବେଶରେ ସଜାଇ ନେଲେ । ମୁଣ୍ଡନ ହୋଇ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ହେଉ ନ ଥାଏ । ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଇ ରାଣୀହଂସପୁରରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ସମ୍ବାଦ ଦେଲେ—ରାଣୀ-ମାଙ୍କ ପିତାଳୟରୁ ଗୋଟିଏ ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଘେନି ଆସିଛି ବୋଲି ।

ଏ କଥା ଶୁଣି ରାଣୀ ଖୁବ୍ ବ୍ୟଗ୍ରତା ଦେଖାଇ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ— କି ଦୁଃସମ୍ବାଦ ? କାଳିଦାସ କହିଲେ—ରାଣୀମା ! ଗଣନା ଦ୍ୱାରା ଜଣା ଯାଇଛି, ଆଜିଠାରୁ ସାତଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଆପଣଙ୍କ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଅପମୃତ୍ୟୁ ଯୋଗ ଅଛି । ଆପଣ ଯଦି ତାର ପ୍ରତିକାର କରି ପାରିବେ ତ ରକ୍ଷା, ତାନ ହେଲେ ବିଧବା ଯୋଗ ଅଛି । କଥା ଶୁଣି ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରାଣ ଆକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଥର ଥର ଗଳାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ—କହନ୍ତୁ ଗଣକ ! କପରି ଏହାର ପ୍ରତିକାର କରାଯିବ ?

କାଳିଦାସ କହିଲେ, ଆଜି ରାତ୍ର ଅର୍ଦ୍ଧବେଳେ ରାଜା ଘୋଡ଼ା ହେବେ, ଆପଣ ତାଙ୍କ ଉପରକୁ ଲଗାମ ଲଗାଇ ତାଙ୍କ ପିଠିରେ ବସିବେ । ସେ ଘରସାରା ସାତଥର ବୁଲି ଘୋଡ଼ାପରି ହିଁଃ ହିଁଃ ହେ କଲେ ଯାଇ ଅରିଷ୍ଟ ଦୂର ହେବ । ତା ନ ହେଲେ ସର୍ବ-ନାଶକୁ ନିସ୍ତାର ନାହିଁ ରାଣୀମା ।

ଏତେବେଳକେ ଯାଇ ରାଣୀଙ୍କ ମନ ସ୍ଥିର ହେଲା । ସେ ଭାବିଲେ—ଏ କାର୍ଯ୍ୟଟା ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ କରାଇ ପାରିବି । ଅରିଷ୍ଟଟା କଟିଯିବ । ତେଣୁ ଗଣକଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଦକ୍ଷିଣା ଦେଇ ବିଦାୟ କଲେ । ରାତିକୁ ରାଜା ଆସିବାରୁ ସବୁକଥା ପଡ଼ିଲା । ପ୍ରାଣ ଭୟରେ ରାଜା ଘୋଡ଼ା ହେଲେ । ରାଣୀଙ୍କୁ ପିଠିରେ ବସାଇ ଘରଯାକ ବୁଲିଲେ । ଘୋଡ଼ାପରି ହିଁଃ ହିଁଃ ହେ କଲେ । କାଳିଦାସ ବାହାରେ ଥାଇ ଗୁପ୍ତରେ ସବୁ ଶୁଣୁଥାନ୍ତି ।

ରାତି ପାହିଲା । ସଭା ଲାଗିଲା । ପଣ୍ଡିତମାନେ ଆସି ନିଜ ନିଜ ଆସନରେ ବସିଲେ । ରାଜା ବି ସିଂହାସନରେ ବିଜେ କଲେ । ଏମିତି ବେଳେ କାଳିଦାସ ପହଞ୍ଚିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ପରିହାସ କରି ରାଜା ପଚାରିଲେ—

କେବଣ ତୀର୍ଥେ ଲଣ୍ଡିତ ମୁଣ୍ଡଂ ?

ଅର୍ଥାତ୍—କେଉଁ ତୀର୍ଥରେ ଲଣ୍ଡା ହୋଇ ଆସିଲ ?

କାଳିଦାସ କହିଲେ—

ଯେବକଣ ତୀର୍ଥେ ହିଃ ହିଃ ତ୍ୱୟା ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଆପଣ ଯେଉଁ ତୀର୍ଥରେ ହିଁଃ ହିଁଃ ରବ କରୁଥିଲେ ।

କିଂ କୁର୍ବନ୍ତି ନ କୁର୍ବନ୍ତି କାମିନୀ ବଶଗା ନରାଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜା କହିଲେ ନାରୀ ବଶ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ କ'ଣ ନ କରେ ଅବା ?

ଯତ୍କାମିନ୍ୟା ପ୍ରସାଦେନ ନୃପତିର୍ଘୋଟକାୟତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ କାଳିଦାସ କହିଲେ—ଯେଉଁ ନାରୀ ପ୍ରସାଦରେ ନିଜେ ରାଜା ବି ଘୋଡା ହୋଇଥିଲେ ।

ପୁଣି ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର—

କାଳିଦାସ କବି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମସ୍ତକଂ କୁତ ମୁଣ୍ଡ୍ୟତେ ?

ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜା କହିଲେ—କବିବର କାଳିଦାସ ! କେଉଁଠାରେ ଲଣ୍ଡା ହୋଇ ଆସିଲ ?

ଭବାନ୍ ଚତୁଷ୍ପଦୋ ଭୂତ୍ୱା ହିଁଃ ହିଁଃ ଶବ୍ଦ ଚ କାରବଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ କାଳିଦାସ କହିଲେ—ଆପଣ ଘୋଟକ ହୋଇ ଯେଉଁ ତୀର୍ଥରେ ହିଁଃ ହିଁଃ ହସୁଥିଲେ ।

ଦୁହିଁଙ୍କ କଥାର ମର୍ମ ଦୁହେଁ ବୁଝିପାରି ମନେ ମନେ ଘୋର ଲଜ୍ଜା ଅନୁଭବ କଲେ । ଅନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ବା ଅମାତ୍ୟଗଣ କେହି କିଛି ବୁଝି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

* ଉପସଂହାର *

କାଳିଦାସ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ଏପରି ଭାବେ ଅପମାନ ଦେବାରୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କର କ୍ରୋଧାନଳ ଜଳି ଉଠିଲା । ତେଣୁ ସେ ଲକ୍ଷହୀରକୁ ଡକାଇ କହିଲେ—ଯଦି ତୁ ଆଜି ରାତିରେ କାଳି-

ଦାସଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ହାଣି ମୋତେ ଦେଖାଇ ପାରିବୁ, ତେବେ ତୋତେ ମୋର ରାଣୀ କରିଦେବି । ତା ଫଳରେ ବହୁତ ସୁଖ ଭୋଗ କରିବୁ । ଏ କଥା ଶୁଣି ସେହିଦିନ ରାତିରେ ଲୋଭାସକ୍ତା ହୋଇ କାଳିଦାସ ରାତ୍ର ନିଦ୍ରାରେ ଶୋଇଥିବା ବେଳେ ଲକ୍ଷହୀରା ଦାସଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ କାଟି ଆଣି ରାଜାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲା ।

ରାଜା ତାହା ଦେଖି ଦାରୁଣ କଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କଲେ । ନିଜେ କରିଥିବା ଭ୍ରମର ସଂଶୋଧନ ଆଉ କରି ହେବ ନାହିଁ ଜାଣି ଦିନକୁ ଦିନ ଅନୁତାପ ଅଗ୍ନିରେ ଦଗ୍ଧ ହେଉ ହେଉ ହଠାତ୍ ଦିନେ ଚାଲି-ଗଲେ ଅମର ଧାମକୁ ।

ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କ ବିଚ୍ଛେଦ ମହାରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ତିଳ ତିଳ କରି ମରଣ ମୁହଁକୁ ଓଟାରି ନେଇଥିଲା ।

— ସମାପ୍ତ —

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ, ରାଉରକେଲା
ପାଠାଗାର
ନଂ ......02645......
ତା ......18.7.76......

ମୁଦ୍ରାକର—ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶ୍ରୀ ଦମ୍ବାନାଥ ଖଡ଼ଙ୍ଗ କାବ୍ୟ ଭୂଷଣ
ଅରୁଣୋଦୟ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ପ୍ରେସ, ଆଲିଶା ବଜାର, କଟକ-୨